

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΩΣΤΟΜΟΙΡΗΣ - ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΝΕΩΝ ΠΑΤΡΩΝ*

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΓΟΝΗ

Ἀναπλ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Πολλὲς φορὲς ἡ συμπλήρωση καταλόγων ἐπισκόπων μιᾶς συγκεκριμένης ἐπισκοπῆς ἢ μητροπόλεως μοιάζει μὲ σύνθεση μωσαϊκοῦ. Οἱ ψηφίδες εἶναι οἱ ἐπίσκοποι, ἐνῶ τὸ σύνολον τῶν ἐπισκόπων εἶναι τὸ μωσαϊκό. Ὅσο λιγότερες ψηφίδες λείπουν, τόσο πιὸ ἄρτια καὶ πιὸ ὁμορφη εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ μωσαϊκοῦ ἢ ἡ ἱστορία τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας.

Τὴν ἀφορμὴν γιὰ τὴ σύνταξη τῆς παρούσας μελέτης μοῦ τὴν ἔδωσε ἡ διαπίστωση ὅτι στὶς γνωστὲς ἐργασίαι, στὶς ὁποῖες παρατίθενται κατάλογοι ἐπισκόπων τῆς ἐπισκοπῆς Ὑπάτης καὶ τῆς μητροπόλεως Νέων Πατρῶν, δὲν ὑπάρχει κάποια μνεῖα γιὰ ἐπώνυμο ἐπίσκοπο στὴν πόλη αὐτὴ ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν Φράγκων¹. Ὡρισμένοι ἐρευνητὲς ἀπλῶς τοποθετοῦν σ' αὐ-

* Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ εὐρύτερη ἀνάπτυξη ἀνακοινώσεως ποῦ ἐγινε στὸ Α' Συνέδριο Φθιωτικῶν Ἐρευνητῶν. Γλώσσα - Ἱστορία - Λαογραφία, Λοιπὰ Ὑπάτης 27-28-29 Ἀπριλίου 1990, ὑπὸ τὸν τίτλο «Προβλήματα περὶ τὴν πλήρωση τοῦ κενοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Νέων Πατρῶν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν φράγκικο ζυγὸ» (Πρακτικά, Λαμία 1993, σσ. 125-146).

1. M. Le Quien, *Oriens Christianus, in quattuor patriarchatus digestus; quo exhibentur Ecclesiae, Patriarchae, caeterique praesules totius Orientis*, τ. 2, Parisiis 1740 (φωτ. ἀνατύπωση Graz 1958), σσ. 119-120 καὶ 123-126. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τῶν τε ὁμῶρον Ἑλληνικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν χωρῶν διατρέχουσα κατὰ σειρὰν τὰ ἐν αὐταῖς συμβάντα ἀπὸ τοῦ σωτηρίου ἔτους μέχρι τοῦ 1854. Περιέχουσα καὶ τοπογραφικὸν πῖνακα ἀναπτύσσοντα τὴν πολιτειογραφικὴν, ἱστορικὴν καὶ γεωγραφικὴν κατάστασιν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἐνδιαλαμβανομένων ἐπαρχιῶν, πόλεων, κωμῶν, καὶ θέσεων. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀκριβῆ στατιστικὴν ἔκθεσιν πάσης τῆς Ἠπείρου*, τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 171. Κ. Σάθα, «Ἀνέκδοτος κώδιξ τῆς μητροπόλεως Νέων Πατρῶν», *Ἀπικὸν ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1869 ὑπὸ Εἰρηναίου Ἀσωπίου* 3 (1868) 197-209. P. B. Gams, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae, quotquot innotuerunt a Beato Petro Apostolo*, Ratisbonae 1873 - 1886 (φωτ. ἀνατύπωση Graz 1957), σ. 429. Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου, «Ἡ Λαμία καὶ τὰ πέριξ αὐτοῦ», *Προμηθεὺς Βώλου* 6 (1894) 581-585, 587-590, 7 (1895) 594. Ν. Ἰ. Γιαννοπούλου, «Ἀρχαιολογίματα

τοὺς κάποιον ἀνώνυμο μητροπολίτη στὸ ἔτος 1219². Καὶ ὁμως σὲ κάποιες πηγές γίνεται, συγκριτικά, ἐκτενής λόγος γιὰ τὴν πλήρωση τοῦ

Ἑπάτης (Γνωστοὶ ἡμῖν μητροπολίται Νέων Πατρῶν)», *Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσῶς* 6 (1902) 252-253. Ἰ. Γ. Βορτσέλα, *Φθιώτις ἢ πρὸς Νότον τῆς Ὀθρυος ἦτοι Ἀπάνθισμα ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν εἰδήσεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιστάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, ἐν Ἀθήναις 1907, σσ. 275-277. Ν. Ἰ. Γιαννοπούλου, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας», *Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσῶς* 11 (1915) 204-219. Σπ. Λάμπρου, «Ἐπίσκοποι καὶ μητροπολίται», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 15 (1921) 330. Β.Α. Μυστακίδου, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι», *ΕΕΒΣ* 12 (1936) 206-207. Ν.Ἰ. Γιαννοπούλου, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας», *Θεολογία* 14 (1936) 148-150. Θ. Ἀ. Λαϊνᾶ, «Ἡ Μητρόπολις Νέων Πατρῶν-Ἑπάτης», *Φθιώτις* 5 (1959) 230-232, 327-329, *Στερεοελλαδικῆ Ἑστία* 1 (1960) 64-67, 140-145, 231-233. V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin, tome V: L'Église. Première partie I. L'Église de Constantinople. A. La Hiérarchie*, Paris 1963, No 759-763, σσ. 581-584. Ἄ. Π. Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν*, ἐν Ἀθήναις 1974, σσ. 199-201. Βασιλείου Γ. Ἀτέσης, *Μητροπολιτὴν πρῶην Λήμνου, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. 275-279. Τοῦ ἴδιου, «Ἐπίσκοποι – μητροπολίται Ἑπάτης – Νέων Πατρῶν (70 μ.Χ. – 1833 μ.Χ.)», *Ἑπάτη* 5(1981) 21-24. Θεοφίλου Ν. Σιμποπούλου, ἀρχμ., *Ἡ Ἑπάτη. Ἡ Ἐκκλησία-μητρόπολις αὐτῆς, λόγοι καὶ συγγραφεῖς μητροπολίται*, Ἀθήναι 1981, σσ. 89-90, 121. Σ. Δ. Κοντογιάννη, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι. Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 65-66 (1983-1984) 220. Πρβλ. Ἰ.Ε. Ἀναστασίου, *Βιβλιογραφία τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 270, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπουσιάζουν ἀρκετὲς ἐργασίες.

2. Βλέπε τὶς ἐργασίες τῶν Ν.Ἰ. Γιαννοπούλου καὶ Βασιλείου Γ. Ἀτέσης ποὺ μνημονεύονται στὴν προηγούμενη ὑποσημείωση. Στὶς ἐργασίες αὐτὲς ὑπάρχει ἀρκετὴ σύγχυση. Ὁ μὲν Ν.Ἰ. Γιαννοπούλος μετὰ ἀπὸ τὸν Εὐθύμιο Μαλάκη προσθέτει ἕναν ἀγνωστο μητροπολίτη, ὁ δὲ Βασίλειος Γ. Ἀτέσης μετὰ ἀπὸ τὸν Εὐθύμιο Μαλάκη ὡς τὸ ἔτος 1219 σημειώνει τὴν ὑπαρξὴ τριῶν μητροπολιτῶν (*Ἀνώνυμος 1208-1209 ἀποστατήσας πρὸς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν, Ἰωάννης Β' 1215, Ἀνώνυμος 1219*).

Καὶ ὁμως σὲ ἀρκετὲς ἐργασίες τοῦ παρελθόντος μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Κωστομοῖρη ὡς μητροπολίτη Νέων Πατρῶν. Βλ. δειγματοληπτικά: Ἄ. Μηλιαράκη, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου (1204-1261)*, ἐν Ἀθήναις 1898, σσ. 175, 205. Σ.Ν. Λαγοπάτη, *Γερμανὸς ὁ Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως-Νικαίας (1222-1240). Βίος συγγράμματα καὶ διδασκαλία αὐτοῦ. Ἀνέκδοτοι ὁμίλαιοι καὶ ἐπιστολαὶ τὸ πρῶτον ἐκδιδόμεναι*, ἐν Τριπόλει 1913, σ. 32. M. Wellnhof, *Johannes Arokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155-1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epirus unter Michael Doukas und Theodoros Komnenos*, Freising 1913, σσ. 24-25. Παρθενίου Κ. Πολάκη, «Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μητροπολίτης Ναυπάκτου», *Νέα Σιών* 18 (1923) 162-163, 176. Ν.Α. Βέη, «Κωστομοῖρης», *Ἐλευθερουδάκη Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν* 8 (1930) 415-416. D.M. Nicol, «Ecclesiastical Relations between the Despotate of Epirus and the Kingdom of Nicaea in the years 1215 to 1230», *Byzantion* 22 (1952) 219. Τοῦ ἴδιου,

κενοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου, μάλιστα οἱ πηγές αὐτὲς μᾶς δίνουν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτη. Κατ' ἀρχὰς ὑποψήφιος γιὰ τὸ θρόνο τῶν Νέων Πατρῶν ἦταν ὁ διάκονος Εὐθύμιος Τορνίκης, ἡ ὑποψηφιότητά του ὁμως δὲν ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου Θεόδωρο Δούκα. Τελικὰ πάντως μητροπολίτης Νέων Πατρῶν ἐξελέγη ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἢ Μεσοποταμίτης, ὁ ὁποῖος προοδευτικὰ στὶς πηγές ἐμφανίζεται στὴ μὲν Νίκαια ὡς διάκονος, πατριαρχικὸς νοτάριος καὶ διδάσκαλος τῆς γύρας, στὸ δὲ κράτος τῆς Ἡπείρου ὡς λογαριαστής καὶ λογοθέτης. Ἄς δοῦμε ὁμως τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά τους.

Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ πληροφορίες ἀντλοῦμε κυρίως ἀπὸ ἐπιστολὲς συγχρόνων τους καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ ἐπιστολὲς τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου³ καὶ τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου⁴.

The Despotate of Epiros, Oxford 1957, σσ. 84, 89-90. H. Ahrweiler, «L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre des deux occupations Turques (1081-1317), particulièrement au XIIIe siècle», *Travaux et mémoires* 1 (1965) 159. J. Dargrouzès, «Notes sur Euthyme Tornikès, Euthyme Malakès et Georges Tornikès», *REB* 23 (1965) 155. V. Laurent, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I Les actes des patriarches. Fasc. IV Les regestes de 1208 a 1309*, Paris 1971, No 1221, σσ. 28-29. A. D. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 58-59, 61-62, 66. Ε. Βέη-Σεφερλή, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 21 (1971-1974) 191-192, 196-197, 200, 209 κ.ά. Θεοφίλου Ν. Σιμοπούλου, ἀρχμ., *Ἡ Ὑπάτη*, Ἀθήναι 1981, σσ. 87-88. Κ. Βαρζοῦ, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 566, σημ. 53. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος. Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του*, Ἀθήνα 1988, σσ. 96-97, 144-145, 147, 153-154, 200-201, 218-219, 225. Δ. Β. Γόννη, «Ἡ Βυζαντινὴ Ὑπάτη», *Ὑπάτη* 17-19 (1987-1988) 138. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος τὸν 13ο αἰώνα. Ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνακτήσουν τὴν αὐτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 147.

3. Ἐχουν δημοσιευθεῖ ἀρκετὲς ἐπιστολὲς τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ ν' ἀναζητήσει στὴν πολὺ ἐνημερωτικὴ ἐργασία τοῦ Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος. Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του*, Ἀθήνα 1988. Στὴν παρούσα συνάφεια μᾶς ἐνδιαφέρουν δύο σειρὲς ἐπιστολῶν ποὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τοὺς: V. Vasil'evskij, «Epirotica saeculi XIII. Iz perepiski Ioanna Navpaktskago», *Vizantijskij vremennik* 3 (1896) 233-299, καὶ Ν. Βέη, «Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos, in Aetolien», *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 21 (1971-1974) 57-160.

4. *Ἐπιστολὴ ροδ'*. Πρὸς τὸν Νέων Πατρῶν τὸν Μεσοποταμίτην τὸν καὶ Κοστομήρην λεγόμενον, ἐκδ. Σπ. Π. Λάμπρου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου Τὰ σωζόμενα, τ. Β', Ἀθήναι 1880, σσ. 346-350. Γιὰ τὸ ἐπιστολογραφικὸ ἔργο τοῦ Μιχαὴλ Χωνιά-

1. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Νέων Πατρῶν.

Ὁ ἡγεμόνας τοῦ κράτους τῆς Ἠπείρου εἶχε συμπεριλάβει μέσα στους στόχους του καὶ τὴν κατάκτηση τῆς ὀχυρῆς πόλεως τῶν Νέων Πατρῶν, ἢ ὅποια βρισκόταν στὰ χέρια τῶν φράγκων κατακτητῶν. Τὴν πόλη ἀπέτυχε νὰ καταλάβει ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας, ἀδελφὸς τῶν Μιχαῆλ Α΄ (1204-1215) καὶ Θεοδώρου (Κομνηνοῦ) Δούκα (1215-1230), ποὺ διοικοῦσε τὴν Αἰτωλοακαρνανία μὲ ἔδρα τὴ Ναύπακτο. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου πρὸς τὴν κραταιὰ Πετραλίφαινα Δούκαινα Κομνηνῆ, σύζυγο τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἠπείρου Θεοδώρου Δούκα Κομνηνοῦ Ἀγγέλου, ἡ πόλη ἦταν ὀχυρότατη καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν κυριεύσει μόνο μὲ ἔφοδο: «*Καὶ οὗτος γὰρ ἢ ἐκὼν ἢ κατὰ σκῆψιν πρὸς τοὺς περὶ τὴν Νέαν Πάτραν ἀνήλθε βουνοῦς, ὀφθαλμοῖς καὶ μόνοις τὴν πόλιν ταύτην ἐπερχόμενος καὶ τούτοις ἐλπίζων τὸ φρούριον λήψεσθαι*» καὶ τὰ πλησίον παραδραμῶν τὰ μακρὰν διώκει, καὶ ἀπολύσας τὰ ἐν χερσὶ τὰ ἄγρια ἢ ἐν οἷς κατοικοῦσι ἄγριοι θῆρες οἱ Ἰταλοί, ὡς νοσσίαν, παραδοκεῖ καταλήψεσθαι»⁵. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μὲ τίς φράσεις αὐτὲς δὲν ψέγει μόνο τὴν ἀνικανότητα τοῦ Κωνσταντῖνου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπερίσκεπτο τῶν ἐπιχειρήσεών του μακριὰ ἀπὸ τὴ Ναύπακτο, καθ' ὃν χρόνον ἡ πόλη αὐτὴ μὲ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς βρίσκεται στὸ ἔλεος τῶν βαρβαρικῶν ἐπιθέσεων. Τελικὰ ὁ ἡγεμόνας Θεόδωρος Δούκας τὸ 1218 κατέλαβε τὴν πόλη, ἐξεδίωξε τοὺς Φράγκους καὶ τὴν ἐνέταξε στὸ κράτος τῆς Ἠπείρου⁶.

Γιὰ τὴν πλήρωση τῆς κενῆς θέσεως στὸν μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς πόλεως ἔδειξε ἐνδιαφέρον ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης Ἀπόκαυκος (1200-1232)⁷. Ὁ Ἰωάννης στὴν πράξη εἶχε μεταβληθεῖ σὲ

τη βλ. τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Φ.Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαῆλ Χωνιάτης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου του καὶ τοῦ ἐπιστολογραφικοῦ του ἔργου*, Ἰωάννινα 1993, τῆς ὁποίας ἔλαβα γνῶση στὴ δακτυλογραφημένη τῆς μορφῆ, ὅταν ἤδη εἶχα περατώσει τὴν παρούσα μελέτη. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ εὐχαριστῶ ὀλόψυχα τὴ νεαρὴ ἐρευνήτρια, ποὺ δὲν δίστασε νὰ μοῦ ἐπιτρέψει νὰ χρησιμοποιήσω ἀντίτυπο τῆς διατριβῆς τῆς σὲ μὴ πλήρως ἐκδεδομένη μορφῆ.

5. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 1. Πρὸς τὴν κραταιὰν Δούκαιναν*, Vasil'evskij, σ. 242, 25-30.

6. Κ. Βαρζοῦ, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. 2, σ. 565. Μ.Σ. Κορδῶση, *Ἡ κατάκτηση τῆς Νότιας Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Ἱστορικὰ καὶ τοπογραφικὰ προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 139-140.

7. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο βλ. Μ. Wellnhöfer, *Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155-1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epirus unter Michael Doukas und Theodoros Komnenos*, Freising 1913. Παρθενίου Κ. Πολάκη, διακόνου, «Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μητροπολίτης Ναυπά-

ήγετική μορφή τῆς Ἐκκλησίας στὸ χῶρο τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου καὶ μεριμνοῦσε γιὰ τὴν κάλυψη τῶν κενῶν στὶς μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὲς καὶ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναφυομένων ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων. Ἡ θέση τοῦ Ἰωάννου ἦταν ἀρκετὰ δυσχερῆς, ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι ἡ περιοχὴ τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου ἐκκλησιαστικὰ ἀνήκε στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ποῦ εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας, καὶ αὐτὸ μόνον εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας ἐπισκόπων γιὰ τοὺς κενοὺς μητροπολιτικοὺς θρόνους, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἡπείρου ἀντιδρούσε καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐκλέγονται στὴ Νίκαια μητροπολίτες γιὰ τίς τοπικὲς Ἐκκλησίες τοῦ κράτους του. Μακροπρόθεσμα ὁ πολιτικὸς ἡγέτης τῆς Ἡπείρου ἐπεδίωκε τὴν πλήρη συγκρότηση τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοπικῆς Συνόδου μέσα στὰ ὅρια τοῦ κράτους του.

2. Ἡ ὑποψηφιότητα τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη.

Γιὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, ὅταν ἐμφανίστηκε κατάλληλος ὑποψήφιος γιὰ τὸ θρόνον τῶν Νέων Πατρῶν, ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος τὸν ἀπέστειλε στὸν ἡγεμόνα Θεόδωρο Δούκα. Ἡ συστατικὴ ἐπιστολή, τὴν ὁποία ἐνεχειρίσε ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου στὸν ὑποψήφιο, στὴν ἐκδοση τοῦ Vasil'evskij δὲν εἶναι μόνον ἀνεπίγραφη ἀλλὰ καὶ ἀκέφαλη (χωρὶς τὴν ἀρχή)⁸. Ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ὑποψηφίου ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ἐπιστολή. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀπόψεις τῶν ἐρευνητῶν, ἐνῶ συναντῶνται ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τοῦ ἀποστολέα (Ἰωάννης Ἀπόκαυκος) καὶ τοῦ παραλήπτη (ἡγεμόνας Θεόδωρος Δούκας), δίστανται ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ ὑποψηφίου. Ὡρισμένοι ἐρευνητές, στηριζόμενοι στὸ γεγονὸς ὅτι τελικὰ μητροπολίτης Νέων Πατρῶν προκρίθηκε ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης, δέχονται ὅτι ὁ ὑποψήφιος στὴν προκειμένη περίπτωση ἦταν ὁ Κωστομοίρης⁹. Ἐννοεῖται ὅτι, ἂν γίνεи δεκτὴ ἡ ἄ-

κου», *Νέα Σιών* 18 (1923) 129-212, 321-336, 449-474, 513-527. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος. Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του*, Ἀθῆνα 1988, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

8. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 2. [Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν]*, Vasil'evskij, σσ. 243-244. Ἄ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes Petropolitanae. Sbornik vizantijskih tekstov XII-XIII vekov*, S. – Peterburg 1913, σσ. 262-263. Πρβλ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 191. Στὴν ἐκδοση τοῦ Ἄ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως ἡ ἐπιστολὴ ἔχει καὶ ἐπίγραφη («*Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν*») καὶ ἀρχή («*Θεομεγάλυντε Κομνηνέ, πάντες φησίν...*»). Φυσικὰ αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δύο ἐρευνητῆς χρησιμοποίησαν διαφορετικὰ χειρόγραφα στὶς ἐκδόσεις τους.

9. M. Wellnhofe, *Johannes Apokaukos*, σσ. 24-25. Ὁ Παρθένιος Κ. Πολάκης ἀνυποψίαστος, δέκα χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Wellnhofe, τὸ 1923, ὑποστήριξε ὅτι «ὁ Ἀπόκαυκος ἐνθέρμως συνέστησε πρὸς τὸν Θεόδωρον

ποψη αυτή, είναι αναγκαίο ή σύνταξη της συστατικής επιστολής να μετατεθεί χρονικά περί τὸ δεύτερο ἔξάμηνο τοῦ 1221. Ἄλλοι μελετητές, ἀντλώντας ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολής, υποστηρίζουν ὅτι ὁ ὑποψήφιος γιὰ τὴ μητρόπολη Νέων Πατρῶν ἦταν ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης¹⁰. Ἡ πλάστιγγα στὴν ἔριδα αὐτὴ κλίνει ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἀπόψεως. Ὑπὲρ αὐτῆς συνηγοροῦν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἔξις ἐπιχειρήματα:

α) Διότι ὁ ὑποψήφιος ἐτιμᾶτο πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τοὺς ἀνακτορικοὺς καὶ τοὺς πατριαρχικοὺς κύκλους («*πάλαι μὲν βίου ἔχων ἀρκούντως καὶ τιμῆς καὶ περιφανείας ἔν τε βασιλείοις αὐλαῖς ἔν τε ταῖς τοῦ πατριάρχου ἀναστροφαῖς*» «*τοῖς ποτε τροφίμοις τῆς ἐκκλησίας καὶ διαπρεπέσι βίῳ καὶ λόγῳ δωρούμενος*»)¹¹. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ μὲν Εὐθύμιος Τορνίκης ὑπηρετοῦσε ὡς διάκονος στὸ ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας¹² πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Πόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγ-

τὸν Κοστομήρην ὡς ἄξιον διὰ τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν τῶν Ν. Πατρῶν ἐπισκοπήν, τὴν ὁποῖαν ὁ ποιμάνας πρὸ χρόνων πρὸς μητρὸς θεῖος τοῦ Κοστομήρου πολυτρόπως μὲν ἐβελτίωσεν, ἀλλ' ὅμως κατήγαγον πρὸς τὸ μηδὲν χρόνος ὁ πανδαμάτωρ καὶ ἀπληστία λατινική» («Ἰωάννης Ἀπόκαυκος», σ. 163). Ὁ Παρθένιος δὲν ἔνωσε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξιχνιάσει τὴν ταυτότητα τοῦ «*θείου*» τοῦ Κοστομοίρη. Τοὺς δύο ἀνωτέρω ἐρευνητὲς ἀκολουθεῖ καὶ ὁ V. Laurent, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Κοστομοίρης ἦταν ἀνεψιὸς ἀπὸ μητέρα τοῦ Εὐθυμίου Μαλάκη, μητροπολίτη Νέων Πατρῶν (*Les Regestes*, I, IV, No 1221, σσ. 28-29). Καὶ ὁ A. D. Karpozilos, γιὰ ν' ἀποκρούσει τὴν ὀρθὴ θέση τοῦ D. M. Nicol ὡς πρὸς τὸ ρόλο τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Δούκα στὴν ἐπιλογή τοῦ Ἰωάννου Κοστομοίρη, υἱοθετεῖ τὴν ἀνωτέρω ἄποψη, υποστηρίζοντας τὰ ἔξις: «Ἐν τοῦτοις, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν πηγῶν οἱ ὑποθέσεις τοῦ D. M. Nicol εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκται. Οἱ πηγὲς σαφῶς ἀναφέρουν ὅτι ὁ Κοστομοίρης ὄφειλε τὸ διορισμὸ τοῦ στὸν Ἀπόκαυκο. Ἐπὶ πλέον αὐτὲς ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος τὸν συνέστησε στὸν Θεόδωρο Ἄγγελο ὡς ἕναν ὑποψήφιο γιὰ τὴν κενὴ ἐπισκοπικὴ ἔδρα τῶν Νέων Πατρῶν» (*The Ecclesiastical Controversy*, σσ. 61-62). Δὲν θεωρῶ περιττὸ νὰ σημειώσω ὅτι ἡ ὅλη σύγχυση καὶ οἱ ἀνακριβείες τῶν ἀνωτέρω ἐρευνητῶν ἔχουν ὡς ἀφετηρία τὸ γεγονός ὅτι ὅλοι τοὺς δέχονται ὅτι ὑπὸ τὸν ἄγνωστο συνιστώμενο γιὰ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνον τῶν Νέων Πατρῶν κρύβεται ὁ Ἰωάννης Κοστομοίρης καὶ ὄχι ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης.

10. Βλ. J. Dargouzès, «Notes sur Euthyme Tornikès», *REB* 23 (1965) 154-155. Κ. Βαρζοῦ, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. 2, σσ. 565-566. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 191.

11. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 2, Vasil'evskij, σ. 243, 9-11, 25-26.

12. Αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τῆς ὑπ' ἀριθμ. ριβ' ἐπιστολής τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη ποῦ ἔχει ὡς ἔξις: «*τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς Ἀγιοσοφίταις ἤγουν τῷ Πιστοφίλῳ κῆρ Νικολάῳ καὶ τῷ Βεριβόῃ κῆρ Μανουήλ*» (Λάμπρου Β', σ. 221). Τόσον ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ὅσον καὶ οἱ δύο συνοδοὶ του, Νικόλαος Πιστόφιλος καὶ Μανουήλ Βεριβόης, ποῦ ζούσαν ὡς αὐτοεξόριστοι στὴ Χαλκίδα ἦταν Ἀγιοσοφίται (κληρικοὶ στὸ ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας). Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν ἀνατρέπεται, ἀκόμη καὶ ὅταν κανεὶς δεχθεῖ ὅτι ὁ ἀρχικὸς τίτλος τῆς ἀνωτέρω

κους και μετὰ τὴν ἄλωση κατέφυγε ἀμέσως στὴν Ἑλλάδα, ὁ δὲ Ἰωάννης Κωστομοίρης μετὰ τὴν ἄλωση προσέφερε τὶς ὑπηρεσίες του στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στὴ Νίκαια, ἐνῶ σχετικὰ πρόσφατα μετανάστευσε στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου. Ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ὡς διάκονος στὸ ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ διατηρεῖ ἐπαφὲς καὶ γνωριμίες μὲ παρὰγοντες τῶν ἀνακτόρων καὶ τοῦ πατριαρχείου. Τοῦτο τονίζει κατ' ἐξοχὴν ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης μὲ ρητορικὴ ἐρώτηση σὲ ἐπιστολὴ του: «Ὀὐχ οὗτος (ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης) ὑπὲρ ἐκκλησιαστικῶν καὶ πατριῶν θεσμῶν μὴ ὅτι γε ὁμοφύλους πατριάρχας καὶ βασιλεῖς ὑπέστη μεγαλοφρόνως, ἀλλὰ καὶ ἄλλογενέσιν ὁμόσε χωρῆσαι πρὸς με πολλάκις ἀπισχυρίσατο;»¹³. Ὁ ἴδιος ὁ Εὐθύμιος ὄχι μόνον ἔγραψε ἀλλὰ καὶ ἐξεφώνησε ἐγκωμιστικὸ λόγο στὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Γ' τὸν Ἄγγελο (1195-1203)¹⁴ καθὼς ἐπίσης καὶ ἐπιτάφιο λόγο στὸ λογοθέτη Δημήτριο Τορνίκη¹⁵. Τέλος, στὴ συνάφεια αὐτῆ, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας τῆς Νικαίας Θεόδωρος Α' Λάσκαρις (1204-1222) προσκάλεσε προσωπικὰ τὸν Εὐθύμιο Τορνίκη νὰ μεταβεῖ στὴν πρωτεύουσά του¹⁶, ἀσφαλῶς γιὰ νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του στὴν αὐτοκρατορία ἀπὸ ἀνάλογη μὲ τὰ προσόντα του θέση. Ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ αὐτοκράτορα δείχνει ἀσφαλῶς ὅτι ὁ Εὐθύμιος δὲν ἦταν τυχαία, ἀλλ' ἀξιόλογη καὶ γνωστὴ στοὺς ἀνακτορικοὺς κύκλους προσωπικότητα, ποὺ ἔπρεπε πάση θυσίᾳ νὰ κερδηθεῖ, γιὰ νὰ μὴν

ἐπιστολῆς ἦταν: «Τοῖς περὶ τὸν λογιώτατον κύρ Εὐθύμιον τὸν Τορνίκην λογιωπάτους διακόνοις» (Λάμπρου Β', σ. 227, 25-27).

13. Μιχαὴλ Χωνιάτης, Ἐπιστ. ρβ'. Τῷ Τορνίκη κύρ Εὐθυμίω 4, Λάμπρου Β', σ. 188, 18-21.

14. Εὐθυμίου Τορνίκη, Λόγος ἐγκωμιστικὸς εἰς τὸν βασιλέα κύρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν..., J. Darrouzès, «Les discours d'Euthyme Tornikès (1200-1205)», *REB* 26 (1968) 56-72.

15. Εὐθυμίου Τορνίκη, Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πανσέβαστον καὶ πάνσοφον λογοθέτην κύριον Δημήτριον τὸν Τορνίκην, J. Darrouzès, «Les discours d'Euthyme Tornikès (1200-1205)», *REB* 26 (1968) 94-117.

16. Βλ. Μιχαὴλ Χωνιάτης, Ἐπιστ. 4η'. Τῷ Τορνίκη κύρ Εὐθυμίω 7, Λάμπρου Β', σ. 160, 5-7: «Σοὶ δὲ τῷ στερωῶ καὶ γενναίω τὰ πάντα οὐδὲν τι ἐργῶδες προσελθεῖν τῷ καλοῦντι καὶ εἰσω γενέσθαι λιμένος, τῶν τῆς φυγῆς ναυαγίων ἀπαλλαγέντι». Τοῦ ἴδιου, Ἐπιστ. ργ'. Τοῖς αὐτοῖς 18, Λάμπρου Β', σ. 232, 3-5: «εἶπερ, ὡς διεμηνύσω μοι, εἰς Ἀσίαν μετακλητὸς γεγονὼς δεῖν ἐγνωσ ἐκεῖ μεθορμίσασθαι...». Πρβλ. Τοῦ ἴδιου, Ἐπιστ. ρδ'. Τῷ Τορνίκη κύρ Εὐθυμίω 3, Λάμπρου Β', σ. 274, 7-9: «...καὶ συγκακοχειεῖσθαι μᾶλλον εἰλου ὁμοφύλω λαῶ ἐν Χαλκίδι ἢ κατὰ Βιθυνίαν ἔχειν ἀνέσεως ἀπόλαυσιν πρόσκαιρον». Τοῦ ἴδιου, Ἐπιστ. ργγ'. Τῷ Τορνίκη κύρ Εὐθυμίω 2, Λάμπρου Β', σσ. 306, 25-307, 1: «Ὡς ἐγῶγε δέος εἶχον οὐκ ἀδεῖς μὴ καὶ τὰ χρόνια ταυτὶ τέλεον ἡμᾶς ἐπιλίπωσι, τὴν σὴν ὑφορῶμενος ἐπὶ τὴν Βιθυνίαν διάβασιν».

προσχωρήσει στο αντίπαλο στρατόπεδο του ήγεμόνα της Ἡπείρου Θεοδώρου Δούκα (1215-1230). Ἡ ἀμιλλα μεταξύ τῶν δύο ἡγετῶν τῶν ἐλληνικῶν κρατιδίων στη Μικρὰ Ἀσία καὶ στὴν Ἑλλάδα πρὸς ἄγρην σημαντικῶν προσωπικοτήτων καὶ προσεταιρισμὸ εἶναι ἀρκετὰ ἐμφανῆς στὶς πηγές τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

β) Διότι ὁ ὑποψήφιος δὲν φέρει κανέναν τίτλο. Ἄν διέθετε κάποιον τίτλο, ἀσφαλῶς ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος θὰ τὸν μνημόνευε καὶ θὰ τὸν περιέγραφε, γιὰ νὰ πείσει τὸν Θεόδωρο Δούκα γιὰ τὰ προσόντα τοῦ ὑποψηφίου. Δὲν θὰ παρέλειπε ν' ἀναφέρει τοὺς τίτλους τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη, ἂν ὁ τελευταῖος ἦταν ὁ ὑποψήφιος, διότι ὁ Κωστομοίρης διέθετε ἀρκετὰ ἀξιώματα (διάκονος, πατριαρχικὸς νοτάριος, διδάσκαλος τῆς γύρας, λογαριαστής, λογοθέτης). Ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ἦταν ἀπλὸς διάκονος.

γ) Διότι ὁ ὑποψήφιος εἶναι ἀνεπιδὸς ἀπὸ μητέρα τοῦ ἀείμνηστου μητροπολίτη Νέων Πατρῶν Εὐθυμίου Μαλάκη¹⁷. Γνωρίζομε ἀπὸ ἄλλες πηγές ὅτι πράγματι ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ἦταν ἀνεπιδὸς τοῦ Μαλάκη¹⁸. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη ἀγνοοῦμε, ἂν εἶχε συγγένεια μὲ τὸν Μαλάκη.

17. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 2, Vasil'evskij, σ. 243, 17-18: «ἐκεῖνα αἰτεῖ, ἅπερ ὁ πρὸς μητρὸς τούτου θεῖος ἐβελτιώσατό τε καὶ συνεστήσατο».

18. Στὸ ἔργο τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη «Μονωδία εἰς τὸν ὑπέρτιμον Νέων Πατρῶν», ποῦ εἶναι ἀφιερωμένη στὸν Εὐθύμιο Μαλάκη, ὑπάρχουν ἀρκετὲς φράσεις ποῦ δείχνουν τὴ στενὴ συγγενικὴ σχέση ποῦ ὑφίστατο μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ κατ' ἐπέκταση μεταξύ τῶν οἰκογενειῶν Τορνίκη καὶ Μαλάκη. Π.χ. «Ἔ διπλοῦ πένθους ἐμοῦ, τοῦτο μὲν τὴν Πόλιν θρηνοῦντος, τοῦτο δὲ σὲ τὸν ἐμὸν κηδεμόνα τὸν ὑπέρσεμνον, τὸν ὑπέρτιμον» (Εὐθυμίου Τορνίκη, Μονωδία εἰς τὸν ὑπέρτιμον Νέων Πατρῶν 1, ἔκδ. J. Darrouzès, «Les discours d' Euthyme Tornikès 1200-1205», REB 26 [1968] 76, 6-8) «πόσον ἐπὶ μᾶλλον ἡμᾶς οἶεσθε, ὃ συγγενὲς ἡμέτερον ἄθροισμα, ἐμπλησθῆναι τῶν συμφορῶν, αἱ καὶ ὑπερχειλῆ κρατήρα τῆς ἀθυμίας καὶ ἄκρατον ἡμῖν καὶ παραπικραίνοντα τὸν σκύφον ἐκίρνατο;» (Μονωδία 6, J. Darrouzès, σ. 80, 7-10) «καὶ παρὰ τοῦτο οὐχ ἡμῶν ἐμπάξῃ, τῶν δούλων καὶ προσγενῶν, οὐς ἐξ ἀγκαλιῶν βρεφοκομήσας τῶν μητρικῶν ἐν καλῇ καταστάσει ἔχεις, ἐν εὐθέσι τρόποις παιδεύων, ἔργοις ἑνθυμίζων ἐν ἀγαθοῖς, εἰς βίου διευθύνων σεμνότητα, εἰς ἦθος εὐθυθμον καταρτίζων, παντοίοις σοφίζων μαθήμασι, τέχῃ στομίζων ῥητορικῇ καὶ εἰς παντοῖον εἶδος λόγου προσακονῶν» (Μονωδία 10, J. Darrouzès, σ. 83, 17-22) «Σὺ με γὰρ καὶ βίῳ σεμνῷ καὶ λόγοις παντοίοις καὶ ἦθεσι χρηστοῖς βρεφόθεν ἀνήγαγες καὶ πᾶσι τρόποις ἐπλοῦτισάς τε καὶ συνεδόξασας» (Μονωδία 15, J. Darrouzès, σ. 87, 27-28) «τοῦ Νέων Πατρῶν εἰρημέ τις ἐμὲ μόνον ἀδελφιδοῦν καὶ παραπὰ σέμνωμά μοι τίδ' ῥήμα τοῦτο μόνον ἐπῆν. Καί γε τὸ ῥήμα τοῦτο οἶα δὴ πτερουσόμενον ἀπανταχῇ με περιβλεπτον ὡς προσγενῆ τούτου παρέπεμπε καὶ οὔτε γένος ἐντεῦθεν διηρηνάτό μου, οὔτε λόγος οὔτε τις τρόπος ἕτερος ἐξητάζετο, ἀλλ' ἤρκει μοι μόνον τὸ προσγενὲς εἰς πάν ὃ τι τίμιον. Τὸ γε μὴν λοιπὸν

δ) Διότι ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογή του στὴ θέση τοῦ μητροπολίτη Νέων Πατρῶν (τέλος 1221) εἶχε μεγάλες φιλοδοξίες· ἤθελε νὰ καταλάβει τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου καὶ νὰ καταστεί ἡγέτης ἐκκλησιαστικὸς τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου¹⁹.

Ὁ ὑποψήφιος, λοιπόν, ἦταν ὁ διάκονος Εὐθύμιος Τορνίκης, στενὸς συγγενὴς τοῦ λογοθέτη Δημητρίου Τορνίκη²⁰, ἀτοχος εὐρύτατης παιδείας, φίλος, συμμαθητῆς καὶ σχεδὸν συνομήλικος τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου²¹, ἀνεπιὸς ἀπὸ μητέρα τοῦ διάσημου μητροπολίτη τῆς πόλεως τῶν Νέων Πατρῶν Εὐθυμίου Μαλάκη²². Καταγόταν ἀπὸ μιὰ με-

συγγενὲς τούτῳ μόνῳ ἢ τῷ γένει καὶ τοῖς τρόποις ἐνεδέξατο, καὶ ταῦτα τῶν εὐ γενομένων ὄν καὶ περιφανές, ταῖς πρώταις τε σεβασζόμενον τῶν τιμῶν καὶ παντὶ τρόπῳ περιδοξούμενον» (*Μονωδία* 16, J. Dargouzes, σ. 88, 1-9). Ἀπὸ τ' ἀνωτέρω χωρία καθίσταται σαφές ὅτι ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ἦταν συγγενὴς (= *προσγενής*) καὶ ἀνεπιὸς (= *ἀδελφιδούς*, υἱὸς ἀδελφοῦ ἢ ἀδελφῆς) τοῦ Εὐθυμίου Μαλάκη. Ἐστὶ ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονός, γιατί ὁ δεῦτερος μερίμνησε τόσο πολὺ γιὰ τὴν ἀνατροπὴ καὶ τὴ μόρφωση τοῦ πρώτου καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ μικρὰ του χρόνια (*βρεφόθεν*). Ὁ στενὸς σύνδεσμος τῶν δύο ἀνδρῶν ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ δύο ἐνασχολήσεις τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη: Πρῶτον ἀντέγραψε τὰ ἔργα τοῦ Εὐθυμίου Μαλάκη σ' ἓνα σῶμα, ποῦ χαρακτηρίζεται «σοφὴ βίβλος», καὶ δεῦτερον διετέλεσε *ὄξυγράφος* (ταχυγράφος) τῶν λόγων τοῦ μητροπολίτη Νέων Πατρῶν (*Μονωδία* 5-6 καὶ 14, J. Dargouzes, σσ. 79, 14-80, 27 καὶ 87, 5-12).

19. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 49, Bees, σ. 106, 27-31.

20. Γιὰ τὸν Εὐθύμιο Τορνίκη βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes Petropolitanae*, σσ. 103-142 καὶ 188-207. J. Dargouzes, «Notes sur Euthyme Tornikès», *REB* 23 (1965) 149-152. Τοῦ ἴδιου, «Les discours d'Euthyme Tornikès (1200-1205)», *REB* 26 (1968) 49-121. Τοῦ ἴδιου, «Un recueil épistolaire du XIIe siècle: Académie Roumaine cod. gr. 508», *REB* 30 (1972) 199-229 (ιδιαίτερα σσ. 199-202). W. Buchwald - A. Hohlweg-O. Prinz, «Tornikes (Euthymios T.)», *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*, München und Zürich 1982³, σ. 807 (μτφρ. Ἀ. Α. Φούρα, τ. 1, Ἀθήνα 1993, σ. 476). Α. Ρ. Kazhdan, «Tornikios Euthymios», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3 (1991) 2097. Φ. Χ. Κολοβού, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, Ἰωάννινα 1993, σσ. 199-203. Α. Sideras, *Die byzantinischen Grabreden. Prosopographie, Datierung, Überlieferung 142 Epitaphien und Monodien aus dem byzantinischen Jahrtausend*, Wien 1994, σσ. 232-235.

21. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 54, Bees, σ. 111, 4-9: «οἶδας πάντως αὐτός, ὁ σύγγηρος ἐμοὶ καὶ ὁμόχρονος· εἰ δὲ μικρὸν καὶ ὑπέρχρονος, σὺ ἂν εἴπης ὅ ἐν μηδενὶ χαριτογλωπτῶν, πλην ὅτι κἂν ὅπως εἴχομεν ἐν τοῖς χρόνοις, ἀλλὰ γε κατὰ τὴν τῶν μαθημάτων βαλβίδα ἤμεν πάντως ἰσόχρονοι καὶ ὁμόστατοι, ἀφ' ἧς ὡς ἀπὸ εὐφροῦς ἀφαιτηρίας ἀρξάμενοι εὐδρόμως, ὡς οἶσθα, τὴν τῆς πρωτοπαιδείας νύσαν ἐκάμψαμεν». Ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνει ἀκόμη ὅτι ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ἦταν σχεδὸν συνομήλικος τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Πρβλ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 40.

22. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 2, Vasil'evskij, σ. 243, 17-18. Πρβλ. ἀνωτ., ὑποσ. 18.

γάλη και γνωστή οικογένεια του Βυζαντίου, της οποίας οι μακρινοί πρόγονοι ξεκίνησαν από την Ἀρμενία²³ και ἐγκαταστάθηκαν στις Θήβας της Ἑλλάδας, ἐνῶ μέλη της ἀργότερα ἀναζήτησαν καλύτερη τύχη στην Κωνσταντινούπολη²⁴. Εἶναι γνωστὸς και ὡς συγγραφέας ἀξιόλογος. Ὑπηρετήσε μὲ τὴ γραφίδα του τὸν ρητορικὸ λόγο. Ἐγραψε πανηγυρικὸ λόγο στὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Γ' τὸν Ἄγγελο (1195-1203), ἐπιτάφιο στὸ λογοθέτη Δημήτριο Τορνίκη και μονωδία στὸ θεῖο του Εὐθύμιο Μαλάκη²⁵. Καὶ παλαιότερα ἀλλὰ και πρόσφατα ἐπι-

23. Γιὰ τὸν οἰκο-οικογένεια τῶν Τορνικίων και τὶς ρίζες τῆς καταγωγῆς τῆς βλ. N. Adontz, «Les Taronites en Arménie et à Byzance», *Byzantion* 9 (1934) 715-738, 10 (1935) 531-551. Τοῦ ἴδιου, «Les Taronites à Byzance», *Byzantion* 11 (1936) 21-42 (ὡς συνέχεια τοῦ προηγουμένου). Τοῦ ἴδιου, «Tornik le moine», *Byzantion* 13 (1938) 143-164. Τοῦ ἴδιου, «Observations sur la généalogie des Taronites. Réponse au R.P.V. Laurent», *Byzantion* 14 (1939) 407-413. P. Charanis, «The Armenians in the Byzantine empire», *Byzantinoslavica* 22 (1961) 196-240 (ιδίαιτερα σσ. 229-230). R. Browning, «An Unpublished Funeral Oration on Anna Comnena», *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 188 (1962) 1-12. Τοῦ ἴδιου, «The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth century», *Byzantion* 33 (1963) 34-38 (γιὰ τοὺς καθηγητὲς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Τορνικίων). D.I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, σσ. 184-185. G. Schmalzbauer, «Die Tornikioi in der Palaeologenzeit. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie», *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 18 (1969) 115-135. A.P. Kazhdan, *Armjane v sostave gospodstvujščego klassa Vizantijskoj imperii v XI-XII vv.*, Erevan 1975, σσ. 47-57. A.Γ.Κ. Σαββίδης, «Ἡ Εὐβοία κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' - ἀρχῆς τοῦ ΙΓ' αἰ. μ. Χ.», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 24 (1981-1982) 321. Σ. Λαμπάκη - Ἀ. Σαββίδης, «Τορνίκιος», *Υδροῖα Ἑλληνικὴ και Παγκόσμια μεγάλη γενικὴ ἐγκυκλοπαίδεια* 51(1988) 50-52. A.P. Kazhdan, «Tornikios», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3 (1991) 2096-2097. Στὶς ἀνωτέρω ἐργασίες ὑποστηρίζεται ἡ ἀρμενικὴ ἢ γεωργιανὴ προέλευση τῆς οἰκογενείας τῶν Τορνικίων. Πρβλ. τὴν ἐργασία τοῦ Γ. Δ. Ἀ. Χατζηκώστα, «Ἡ Χαλκὶς κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα (Βάσει τῆς μαρτυρίας Μιχαὴλ Ἀκομινάτου)», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 6 (1959) 189-190, στὴν ὁποία προβάλλεται ἡ ἄποψη ὅτι ἡ οἰκογένεια αὐτὴ καταγόταν ἀπὸ τὴ Χαλκίδα. Ὅπως ὁμως ὀρθὰ ὑποστηρίζει ὁ Ἀ. Σαββίδης, «ἡ ἄποψη τοῦ Γ. Χατζηκώστα ὅτι οἱ Τορνίκηδες ἦταν οἰκογένεια Χαλκιδικῆς (Εὐβοϊκῆς) καταγωγῆς... μορεῖ νὰ γίνεῖ μερικῶς δεκτὴ μόνο κατὰ τὸ ὅτι πιθανῶς εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὰ Εὐβοϊκὰ ἐδάφη πολλὰ μέλη τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀπὸ παλαιότερα· ἡ σύγχρονη ἔρευνα, ὁμως, πιστεύει ὅτι οἱ Τορνίκηδες (Τορνίκαι) εἶχαν Ἀρμενικὴ καταγωγή» («Ἡ Εὐβοία κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ'», σ. 321). Περαιτέρω βιβλιογραφία γιὰ τὸν οἶκο τῶν Τορνικίων βλ. A.G.C. Savvides, «Bibliographical advances in Byzantine prosopography of the middle and later periods», *Medieval Prosopography* 13(1992) 113.

24. Εὐθυμίου Τορνίκη, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πανσέβαστον και πάνσοφον λογοθέτην κύριον Δημήτριον τὸν Τορνίκην* 4-5, ἐκδ. J. Darrouzès, «Les discours d'Euthyme Tornikès (1200-1205)», *REB* 26 (1968) 96-97.

25. Τοὺς ρητορικοὺς του λόγους ἐξέδωκε ὁ J. Darrouzès, «Les discours d'Euthyme Tornikès (1200-1205)», *REB* 26 (1968) 49-121. Αὐτοὶ φέρουν τοὺς ἐξῆς τίτλους:

σημάνθηκαν σὲ χειρόγραφα τέσσερεις ἐπιστολὲς καὶ μερικὰ ποιήματα τοῦ Εὐθυμίου²⁶. Ἀκολούθησε τὴν ἐκκλησιαστικὴ σταδιοδρομία. Ὡς διάκονος ἀνῆκε στὸν κληρο τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας²⁷. Μετὰ τὸ 1204 κατέφυγε ὡς πρόσφυγας στὴν Ἑλλάδα καὶ ζοῦσε στὴ Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας, ποὺ βρισκόταν ὑπὸ φράγκικο ζυγό. Σύντροφοί του ἦταν καὶ ἄλλοι δύο Ἁγιοσοφίτες διάκονοι, ὁ Νικόλαος Πιστόφιλος καὶ ὁ Μανουὴλ Βεριβόης²⁸. Εἶχε ἐπαφὲς μὲ ἀξιόλογες προσωπικότητες τοῦ στενοῦ ἑλλαδίτικου χώρου, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη²⁹ καὶ τὸ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀπόκαυκο³⁰. Δυστυχῶς μέχρι σήμερα ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἐλάχιστες ἐπιστολές του. Ἀπὸ τὴ Χαλκίδα τὸν προσκάλεσε ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος στὴ Ναύπακτο³¹ καὶ τὸν κατέστησε συνεργάτη

α) Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν βασιλέα κῆρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν τοῦ παναγιωτάτου δεσπότη καὶ ὑπερτίμου κῆρ Εὐθυμίου τοῦ Τορνίκη καὶ προτρεπτικὸς ἅμα ὥστε ποιῆσαι ῥήτορα, ἀναγνωσθεὶς κατὰ τὸν καιρὸν τῶν Φώτων, ὅτε οὐκ ἦν ῥήτωρ τις, τοῦ τότε γεγονότος μητροπολίτου τῶν Παλαιῶν Πατρῶν» (σσ. 56-72), β) *Μονωδία εἰς τὸν ὑπερτίμον Νέων Πατρῶν* (σσ. 76-89) καὶ γ) «Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πανσέβαστον καὶ πάνσοφον λογοθέτην κύριον Δημήτριον τὸν Τορνίκη» (σσ. 94-117). Παλαιότερα οἱ λόγοι αὐτοὶ εἶχαν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀ. Παπαδόπουλο - Κεραμέα, *Noctes Petropolitanae*, σσ. 103-142. Γιὰ τοὺς δύο τελευταίους λόγους βλ. Α. Sideras, *Die byzantinischen Grabreden*, σσ. 233-235.

26. Βλ. σχετικὰ J. Darrouzès, «Un recueil epistolaire du XIIe siècle», *REB* 30 (1972) 199-229.

27. Βλ. ἀνωτέρω, ὑπόσημ. 12.

28. Γιὰ τὴ συνύπαρξη τῶν τριῶν διακόνων (Εὐθυμίου Τορνίκη, Νικολάου Πιστοφίλου καὶ Μανουὴλ Βεριβόη) στὴ Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας κυρίως πληροφορίες ἀντλοῦμε ἀπὸ ἐπιστολές τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη. Βλ. Μιχαὴλ Χωνιάτη, *Ἐπιστ. ρβ'*. *Τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμίῳ*, Λάμπρου Β', σσ. 187, 14-16, 190, 11-14. *Ἐπιστ. ργ'*. *Τῷ αὐτῷ*, σ. 196, 15-17. *Ἐπιστ. ρη'*. *Τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμίῳ*, σσ. 204, 30-205, 1. *Ἐπιστ. ριβ'*. *Τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς Ἁγιοσοφίταις ἡγουν τῷ Πιστοφίλῳ κῆρ Νικολάῳ καὶ τῷ Βεριβόῃ κῆρ Μανουήλ*, σσ. 221-225. *Ἐπιστ. ριγ'*. *Τοῖς αὐτοῖς*, σσ. 225-232. *Ἐπιστ. ρλδ'*. *Τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμίῳ*, σσ. 273-274. *Ἐπιστ. ρμζ'*. *Τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμίῳ*, σ. 298, 1-4. *Ἐπιστ. ρμη'*. *Τῷ Βεριβόῃ κῆρ Μανουήλ*, σ. 299, 24. *Ἐπιστ. ρνβ'*. *Τῷ Βεριβόῃ κῆρ Μανουήλ*, σσ. 304-306. *Ἐπιστ. ρνγ'*. *Τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμίῳ*, σσ. 306-308. *Ἐπιστ. ρνθ'*. *Πρὸς τὸν κῆρ Εὐθύμιον*, σσ. 317-318.

29. Στὴν ἐκδοση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη ποὺ πραγματοποιοῦσε ὁ Σπ. Λάμπρος σώζονται 14 ἐπιστολές, τῶν ὁποίων παραλήπτης ἦταν ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης (οἱ ὑπ' ἀριθμ. 4ζ', 4η', ρβ', ργ', ρδ', ρη', ριβ', ριγ', ρλδ', ρμζ', ρνγ', ρνθ', ρο', ρος). Πρβλ. Φ. Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, Ἰωάννινα 1993, σσ. 199-203.

30. Σώζονται τρεῖς ἐπιστολές τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου ποὺ ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Εὐθύμιο Τορνίκη (οἱ ὑπ' ἀριθμ. 47, 54 καὶ 58 τῆς σειρᾶς ποὺ ἐξέδωκε ὁ Ν. Βέης).

31. Σώζονται ἐπιστολές τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, μὲ τίς ὁποῖες προσκαλεῖται ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Εὐβοία καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ Ναύπακτο. Πρβλ. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 47*, Bees, σσ. 103-104. Τοῦ ἴδιου, *Ἐπιστ. 54*, Bees, σσ. 111-112. Τοῦ ἴδιου, *Ἐπιστ. 58*, Bees, σσ. 114-115. Στὴν τελευταία ἐπιστολὴ ὁ

του (περίπου για τὸ χρονικὸ διάστημα 1218-1221)³², παραχωρώντας του καὶ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα.

Ἰωάννης παρακαλεῖ τὸν Εὐθύμιο νὰ φέρει μαζί του στὴ Ναύπακτο τὸ ζωγράφο Νικόλαο, γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν ἀγιογράφηση τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου, καὶ τεχνίτη μαρμάρων γιὰ ὀρθομαρμάρωση μερῶν τοῦ ναοῦ. Πρβλ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 184-186.

32. Ὑπάρχουν κείμενα ποὺ μαρτυροῦν τὴν παραμονὴ τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη στὴ Ναύπακτο, πιθανότατα κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1218-1221:

α) Μ' ἐπιστολὴ τοῦ ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ἐκφράζει τὴ χαρὰ του γιὰ τὴ συμβίωση τῶν δύο ἀνδρῶν (Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ Εὐθυμίου Τορνίκη) στὴ Ναύπακτο (Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ρλθ'. Τῷ Ναυπάκτῳ κῦρ Ἰωάννη* 4-6, Λάμπρου Β', σσ. 281, 25-282, 13. Σχόλια, σ. 637). β) Τὴ συγκίνησή του γιὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη στὴ Ναύπακτο θεωρεῖ σκόπιμο ν' ἀπαθανάτισει καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μὲ ἐπίγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλο «*Στίχοι εἰς τὰ Ἅγια Φῶτα*». Πρόκειται γιὰ ἔξοχο ἐγκώμιον στὸν Εὐθύμιο. Ἐνῶ ὁ Ἰωάννης βρισκόταν στὸ «*χειμῶνα*» τῆς «*ἀφασίας*», «*ἤκε τερψίθυμον ἐξαίφνης ἔαρ, ὁ γλυκὺς Εὐθύμιος*», καὶ τὸν ἀπελευθέρωσε ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀδραναίας (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Ἐπιγράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου*, *Ἀθηνά* 15 [1903] 477-478, Νο 16. Πρβλ. Παρθενίου Κ. Πολάκη, «Ἰωάννης Ἀπόκαυκος», σσ. 516, 517, 518, 519, 520. Ν.Β. Τωμαδάκη, *Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων*, τ. 2: *Φραγκοκρατία καὶ παλαιολόγειοι χρόνοι*, ἐν Ἀθήναις 1961, σ. 401. Ἀ.Δ. Κομίνη, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματοποιοί*, ἐν Ἀθήναις 1966, σ. 59, ὑπόσημ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 114). γ) Στις 9 Ἰανουαρίου 1219 ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ἔλαβε μέρος μαζί μὲ τὸν μοναχὸ Ἀντώνιο τὸν Καζάνη στὴν ἐκδίκαση ὑποθέσεως ποὺ ἀφοροῦσε σὲ διαφορὰ τοῦ Δρυϊνουπόλεως Θωμᾶ μὲ κληρικούς τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ τελευταίου. Τοῦτο φαίνεται στὴ σχετικὴ ἀπόφασή τοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, «Συνοδικὰ γράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου μητροπολίτου Ναυπάκτου», *Βυζαντις* 1 [1909] 8-9, Νο 1. Πρβλ. Παρθενίου Κ. Πολάκη, «Ἰωάννης Ἀπόκαυκος», σσ. 450-451. J. Darrouzès, «Notes sur Euthyme Tornikès», σ. 154. Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σσ. 187, 199, 203, 206-207, 285. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 265). δ) Τέλος τὸ Μάιο τοῦ 1221 ὁ Εὐθύμιος ἔλαβε μέρος στὴν ἐξέταση τῆς ὑποθέσεως γιὰ τὴ λύση τοῦ γάμου τῆς κόρης τοῦ Ἀτραμυτηνοῦ καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ξιφιλίνου, τὴν ὁποία εἶχε παραπέμψει στὸ μητροπολίτη Ἰωάννη Ἀπόκαυκο ὁ ἐπίσκοπος Δρυϊνουπόλεως Θωμᾶς. Ἡ ὑπόθεση περιγράφεται λεπτομερῶς σ' ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὸν Θωμᾶ (Ἀποκαύκου, *Πρὸς τὸν πανιερώτατον ἐπίσκοπον Δρυϊνουπόλεως, γραφὴ περὶ τοῦ διαστήσαι τοῦ γεγονότος συνάλλαγμα μέσον τοῦ Ξιφιλίνου κυροῦ Μιχαὴλ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀπὸ Δρυϊνουπόλεως τοῦ Ἀτραμυτηνοῦ, ὅπερ ἀνόμως συνέστη*, Bees, σσ. 88-89, καὶ Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σσ. 186-187. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶχε ἐκδοθεῖ παλαιότερα, ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 276 κώδικα τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, ἀπὸ τὸν Α. Παπαδόπουλο - Κεραμέα, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας ἢ Σύλλογῃ ἀνεκδότων καὶ σπανίων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων περὶ τῶν κατὰ τὴν Ἐφῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ μάλιστα τῆς τῶν Παλαισινῶν*, τ. 4, ἐν Πετρούπολει 1897, σσ. 119-121. Πρβλ. Παρθενίου Κ. Πολάκη, «Ἰωάννης Ἀπόκαυκος», σ. 466. Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 187. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 211-212. Ἀ. Κιουσοπούλου, *Ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογενείας στὴν Ἠπειρο κατὰ τὸν 13ο αἰῶνα*, Ἀθήνα 1990, σ. 18). Οἱ χρονολογίες τῶν δύο

Ὡς πρὸς τὸ χρόνο συντάξεως τοῦ συστατικοῦ γράμματος τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τοῦ χρόνου μεταβάσεως τοῦ Εὐθύμιου Τορνίκη πρὸς τὸν Θεόδωρο Δούκα δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ εἰπεῖ κάτι μὲ βεβαιότητα. Ἐλαβε χώραν ἢ λίγο χρόνο μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Νέων Πατρῶν (1218), δηλαδὴ τὸ 1219, ὅταν ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης βρισκόταν στὴ Ναύπακτο κοντὰ στὸν Ἀπόκανκο, ἢ περὶ τὸ τέλος τοῦ 1221, δηλαδὴ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Σερρών, ὅταν ὁ Θεόδωρος Δούκας ἀποφάσισε νὰ προχωρήσει ἡ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἡπείρου στὴν πλήρωση τῶν τριῶν κενῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων Νέων Πατρῶν, Σερρών καὶ Λευκάδας; Τὸ ὕφος τῆς ἐπιστολῆς ἐνισχύει τὴν πρώτη ἄποψη, ἀφοῦ παρέχει τὴν ἰσχυρὴ ἐντύπωση ὅτι ἐγράφη ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλεως τῶν Νέων Πατρῶν. Ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἀπόψεως συνηγορεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης παρέμεινε ἀδιαλείπτως κοντὰ στὸν Ἀπόκανκο, ὅμως μαρτυροῦν οἱ πηγές, ἀπὸ τὸ 1218 ὡς τὸ 1221 καὶ πιθανότατα ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 1222 (ἡ μνεία του στὶς πηγές εἶναι ἀποσπασματικὴ καὶ συμπτωματικὴ). Συνεπῶς βρισκόταν κοντὰ σὲ πρόσωπα ποὺ μπορούσαν νὰ τὸν ἐνισχύσουν στὴν προσπάθειά του νὰ καταλάβει τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Νέων Πατρῶν. Παρὰ ταῦτα ἡ πρώτη ἄποψη εἶναι ἰσχυρότερη. Φαίνεται ὅτι ἡ ἄρνηση τοῦ Θεοδώρου Δούκα τὸ 1219, νὰ ἱκανοποιήσει τὸ αἴτημά του, δὲν ἀπογοήτευσε τὸν Εὐθύμιο, ἀφοῦ ὁ θρόνος ἔμεινε κενὸς ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 1222, ἄρα διατηροῦσε ἀκέραιες τὶς ἐλπίδες του γιὰ τὴν ἐπισκοποποίησή του. Ὅταν ὅμως στὰ τέλη τοῦ 1221 ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 1222 κατέστη σαφές ὅτι ὁ θρόνος τῶν Νέων Πατρῶν προοριζόταν γιὰ τὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη, ἀπογοητευμένος ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας. Ὁ J. Darrouzès ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης τελείωσε τὴ ζωὴ του στὴ μονὴ τοῦ ἀγίου Νικολάου στὸν Μεσποτάμο τῆς Ἡπείρου. Στὴ μονὴ αὐτὴ παλαιότερα ἀνήκε ὁ χειρόγραφος κώδικας *Leningradensis* (olim *Petropolitanus*) 250, ποὺ περιέχει ἔργα τοῦ Εὐθύμιου καὶ ἄλλων συγγραφέων, προγενέστερων ἢ συγχρόνων του³³.

τελευταίων ἐγγράφων, δηλαδὴ ἡ 9η Ἰανουαρίου 1219 καὶ ὁ Μάιος τοῦ 1221, ἀποτελοῦν τὸ *post quem* καὶ τὸ *ante quem* τοῦ χρόνου τῆς παραμονῆς τοῦ Εὐθύμιου Τορνίκη στὴ Ναύπακτο. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Εὐθύμιος ἀφίχθηκε ἐνωρίτερα στὴ Ναύπακτο (πιθανότατα τὸ 1218).

33. Βλ. J. Darrouzès, «Les discours d'Euthyme Tornikès (1200-1205)», *REB* 26 (1968) 79, σημ. 5. Ὁ J. Darrouzès κατέληξε στὸ συμπέρασμα αὐτό, ἐπειδὴ διαπίστωσε ὅτι ὁ κώδικας *Petropolitanus* 250 περιέχει ἔργα τοῦ Εὐθύμιου Τορνίκη καὶ ἄλλων συγγραφέων, τῶν ὁποίων ἔργων ἡ παρουσία θὰ ἦταν ἀδικοιολόγητη στὸ χειρόγραφο αὐτό, ἂν κανεὶς δεχόταν ὅτι δὲν ἔζησε ποτὲ στὴ μονὴ τοῦ Μεσποτάμου ὁ Εὐθύμιος. Εἶναι

Ὅπως κι ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, πιθανότατα στὶς ἀρχὲς τοῦ ἔτους 1219, σταλμένος ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο, ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα Θεόδωρο Δούκα. Στὰ χέρια του κρατοῦσε τὴ συστατικὴ ἐπιστολὴ πού εἶχε γράψει ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης Ἀπόκαυκος.

Στὴ συστατικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Θεόδωρο Δούκα ὁ Ἀπόκαυκος, γιὰ νὰ τὸν πείσει νὰ προωθήσει τὸν Εὐθύμιο σὲ μητροπολιτικὸ θρόνο, πλέκει τὸ ἐγκώμιο τῆς φιλανθρωπίας τοῦ ἡγεμόνα καὶ τὸν χαρακτηρίζει «θάλασσα... παντὸς ἀγαθοῦ καὶ εὐποιίας καὶ δωρεῶν πολυχανδρὲς πέλαγος». Ἐκθειάζει τὸ παρελθὸν τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη, ὁ ὁποῖος εἶχε «πάλαι μὲν βίου... ἀρκούντως καὶ τιμῆς καὶ περηφανείας ἔν τε βασιλείοις ἀύλαϊς ἐν ταῖς τοῦ πατριάρχου ἀναστροφαῖς». Τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἐξελίχθησαν εὐνοϊκὰ γιὰ τὸν Εὐθύμιο μετὰ ταῦτα, γι' αὐτὸ προσφεύγει στὸν Θεόδωρο. Ὁ Εὐθύμιος δὲν ἐπιδιώκει ὑπερβολικὰ πράγματα: «Ζητεῖ... εἰς οἰκονομίαν, εἰς διεξαγωγὴν, εἰς κυβέρνησιν τὴν ἐκκλησίαν Νέων Πατρῶν», τὴν ὁποία ἀπελευθέρωσε ὁ Θεόδωρος. Τὸ αἶτημα τοῦ Εὐθυμίου κρίνεται νόμιμο καὶ γιὰ κάποιον ἄλλο λόγο, συγγενικό. Ἦταν ἀνεπιὸς τοῦ Εὐθυμίου Μαλάκη, ὁ ὁποῖος ἐκόσμησε τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Νέων Πατρῶν: «Ἐκεῖνα αἰτεῖ, ἅπερ ὁ πρὸς μητρὸς τούτου θεῖος ἐβελτιώσατό τε καὶ συνεστήσατο, κατήγαγον δὲ πρὸς μηδὲν χρόνος ὁ πανδαμάστωρ καὶ ἀπληστία λατινική». Ὁ Εὐθύμιος μὲ τὸ χάρισμα τοῦ λόγου καὶ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου του θὰ τιμήσει τὴν ἐπισκοπὴ του. Ἄν ικανοποιήσει τὸ αἶτημα τοῦ Εὐθυμίου, θὰ δοξασθεῖ καὶ ὁ Θεόδωρος, ἀφοῦ παραχωρεῖ τὰ ἱερὰ λάφυρα τῶν πολεμικῶν του κατορθωμάτων σὲ ἱεροὺς ἄνδρες καὶ τὰ χαρίζει στοὺς παλιοὺς τροφίμους τῆς Ἐκκλησίας, πού διακρίνονται γιὰ τὴν ἅγια ζωὴ τους καὶ τὴ ρητορικὴν τους δεινότητα. Συγχρόνως θὰ ἐκπληρώσει καὶ τὸ καθήκον του ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ θὰ χαρίσει στοὺς ἀδελφοὺς τῆς τοπικῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας «ἀδελφικὴν φιλοστοργίαν καὶ περιποίησιν». Τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ τὸ θαυμάσουν καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τῆς Ἀσίας

γνωστὸς ὡς κώδικας τοῦ «Ἰσαὰκ τοῦ Μεσοποταμίτου», ἀλλὰ ἡ G. Astruc-Morize ἀπέδειξε ὅτι γραφέας τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ ἦταν ὁ μοναχὸς Νίκανδρος, ἐνῶ ὁ Ἰσαὰκ ὑπῆρξε κάτοχός του («Un nouveau "Codex Mesopotamite": le Parisinus graecus 194 A», *Scriptorium* 37 [1983] 105-109). Βλ. λεπτομερὴ περιγραφή τοῦ κώδικα ἀπὸ τὴν E. E. Granstrom, «Katalog grečeskikh rukopisej Leningradskih hranilišt», *Vizantijskij Vremennik* (νέα σειρὰ) 24 (1964) 179-197, καὶ τὸν N. A. Βέη, «Περιγραφή τοῦ κώδικος Ἰσαὰκ τοῦ Μεσοποταμίτου (= Petropol. Graec. CCL)», *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 21 (1971-1974) 7-52. Πρὸβλ. Φ. Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, Ἰωάννινα 1993, σσ. 78-79.

(Νικαίας), όταν θ' αντιληφθούν ότι δεν προνοεί για τους ιερωμένους μόνον ο δικός τους αυτοκράτορας, αλλά και ο μεγαλουργός Θεόδωρος Κομνηνός. Ο 'Αποκαύκος δὲν διστάζει νὰ τονίσει ὅτι ὁ ἴδιος θ' ἀποσπάσει τὸν δίκαιο ἔπαινο καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη γιὰ τὴν πρότασή του αὐτή, ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τῶν Νέων Πατρῶν, γιὰτὶ πρεσβεύει ὑπὲρ τέτοιου ἀδελφοῦ, καὶ ἀπὸ τὸν Θεόδωρο, γιὰτὶ ἐπιθυμεί καὶ ἀσχολεῖται μὲ θέματα ποὺ συμβάλλουν στὴν αὔξησιν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξας του³⁴.

Τὸ θερμὸ αὐτὸ γράμμα τοῦ 'Αποκαύκου δὲν ἔφερε τ' ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα. Ὁ Θεόδωρος Δούκας συνέχιζε νὰ διατηρεῖ τὸ δικαίωμα γιὰ τὴν πλήρωσιν τῶν κενῶν ἐπισκοπικῶν καὶ μητροπολιτικῶν θρόνων. Ἐπιθυμοῦσε ἡ ἐκλογή καὶ ἡ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων νὰ γίνεται μέσα στὰ ὄρια τοῦ κράτους του καὶ οἱ ἐκλεγόμενοι νὰ εἶναι ντόπιοι καὶ ἔμπιστοί του. Ἡ τακτικὴ αὐτὴ ἀναπόφευκτα τὸν ἔφερνε σὲ σύγκρουσιν μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο διεκδικοῦσε τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν χειροτονιῶν τῶν ἐπισκόπων στὸν εὐρύτερο ἑλλαδικὸ χῶρο³⁵. Ἦδη οἱ σχέσεις Νικαίας καὶ Ἡπείρου ἦταν τεταμένες, ἀφοῦ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαῆλ Α' (1204-1215) ἡ Σύνοδος τῆς Ἡπείρου εἶχε προχωρήσει κατὰ τὰ ἔτη 1212 καὶ 1213 στὴν πλήρωσιν τῶν κενῶν ἐδρῶν τῆς Λάρισας καὶ τοῦ Δυρραχίου ἀντίστοιχα. Στὴ μὲν πρώτη χειροτονήθηκε ὁ Καλοσπῆτης, στὴ δὲ δευτέρῃ ὁ Δοκειανός³⁶. Καὶ ἐνῶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἀναγνώρισε τοὺς δύο νέους ἱεράρχες, οἱ χειροτονίες ἐπισκό-

34. 'Αποκαύκου, *Ἐπιστ. 2*, Vasil'evskij, σσ. 243-244.

35. Γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις Νικαίας καὶ Ἡπείρου βλ. D.M. Nicol, «Ecclesiastical relations between the Despotate of Epirus and the Kingdom of Nicaea in the years 1215 to 1230», *Byzantion* 22 (1952) 207-228. Τοῦ ἴδιου, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957, σσ. 76-102. Α. Καροζιλος, *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, Θεσσαλονίκη 1973. Fr. Bredenkamp, «The "Sampson Incident" (ca. 1215) and the Deterioration of Epirote-Nicaean Orthodox Ecclesiastical Relations», *Βυζαντικά* 4 (1984) 11-31. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης 'Αποκαύκος*, σσ. 79-81. 'Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπείρος τὸν 13ο αἰῶνα. Ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεσιν στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνακτήσουν τὴν αὐτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 146 ἔξ. Βλ. 'Ι. Φειδά, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, τ. 2, Ἀθήναι 1994, σσ. 228-232.

36. Βλ. Μανουῆλ πατριαρχοῦ, *Ἐπιστ. 16*, Vasil'evskij, σ. 268, 1-14, ὅπου περιγράφεται τὸ ἱστορικὸ τῆς ἐκλογῆς. Γιὰ τὴ στάσιν τοῦ Ἰωάννου 'Αποκαύκου στὶς ἐκλογὰς τῶν μητροπολιτῶν αὐτῶν βλ. 'Αποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 270, 20-26, ὅπου παρέχονται καὶ χρονολογικὰς ἐνδείξεις γιὰ τὸ γεγονός. Πρβλ. Μηλιαράκη, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας*, σ. 103. Nicol, «Ecclesiastical relations», σ. 209. Τοῦ ἴδιου, *The Despotate of Epiros*, σ. 40. Καροζιλος, *The Ecclesiastical Controversy*, σ. 52. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπείρος*, σσ. 146-147.

πων συνεχίστηκαν, ἔστω καὶ σὲ μικρὴ ἔκταση, στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου. Ὁ ἡγεμόνας Θεόδωρος Δούκας ἐπέλεξε ὡς ὑποψήφιο ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος τὸν Δημήτριο Χωματιανὸ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ Σύνοδος τῆς ἀρχιεπισκοπῆς προχώρησε στὴ χειροτονία του (1217)³⁷. Τέλος ἡ Σύνοδος τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου, μετὰ ἀπὸ ἐπιλογή καὶ ὑπόδειξη τοῦ ἴδιου πολιτικοῦ ἡγέτη, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ μητροπολίτη Κερκύρας Βασιλείου Πεδιάδιτη, δύο φορὲς προχώρησε σ' ἐκλογή καὶ χειροτονία νέου μητροπολίτη γιὰ τὸν χηρεύοντα θρόνο. Κατ' ἀρχὰς ἐξελέγη κάποιος Σαμφών³⁸, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι αὐτὸς ἀπέθανε σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα, ἀφοῦ, ὅπως γράφει ὁ Θεόδωρος Δούκας, «*δόξας δὲ καὶ αὐτὸς ὡς ἐν ὀνείροις ἱερατεῦσαι, συναπώχето καὶ αὐτὸς*»³⁹, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἡ Σύνοδος συνήλθε ἐκ νέου καὶ ἐπέλεξε ὡς διάδοχο τὸν Γεώργιο Βαρδάνη, μαθητὴ τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη, ὑπομνηματογράφου καὶ χαρτοφύλακα τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν καὶ χαρτοφύλακα τῆς ἐπισκοπῆς Γρεβενῶν (1219)⁴⁰.

37. Βλ. Μανουὴλ πατριάρχου, *Ἐπιστ. 16*, Vasil'evskij, σ. 269, 9-17. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 272, 13-273, 19. Πρβλ. Μηλιαράκη, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας*, σ. 192. Nicol, «Ecclesiastical relations», σσ. 211-212. Τοῦ ἴδιου, *The Despotate of Epiros*, σσ. 80-82. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy*, σσ. 57, σημ. 43, καὶ 59. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*, σ. 147. Ὁ πατριάρχης Μανουὴλ ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς χειροτονίας τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος δὲν πρέπει νὰ παραλληλιζέται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας τῶν ἄλλων μητροπολιτῶν τοῦ χώρου τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου, διότι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος πάντοτε ἐπιλεγόταν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν κοσμικὸ ἄρχοντα, καὶ χειροτονοῦνταν ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας του, ἐνῶ οἱ μητροπολίτες ἐκλέγονταν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τὸ πρόβλημα ἐντοπιζέται στὸ νόμιμο ἢ μὴ τῆς ἐπιλογῆς τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα Θεόδωρο Δούκα, διότι κατὰ τοὺς πολιτικούς καὶ ἐκκλησιαστικούς κύκλους τῆς Νικαίας νόμιμος διάδοχος τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ὁ βασιλιὰς τῆς Νικαίας. Συνεπῶς αὐτὸς μόνον εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ Μανουὴλ δὲν θίγει τόσο τὴν κανονικότητα τῆς χειροτονίας τοῦ Δημητρίου ὅσο τὴν «ἀνικανότητά» του καὶ τὴν «κατάστασίν» του. Ἡ κατάληξη τοῦ σχολίου του γιὰ τὸν Δημήτριο εἶναι χαρακτηριστικὴ: «*πλὴν ἴστω μηδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδῶς ἀσφαλῶς, ὥσπερ δὴ μηδὲ τὰ ἐν χερσὶν βεβαίως πάντη κρατῶν διὰ τὴν ἱεραρχικὴν αὐτοῦ κατάστασιν πολλοὺ ἐνδέειν ἐπι ἀνεκάθειν συνηθείας*» (Μανουὴλ πατριάρχου, *Ἐπιστ. 16*, Vasil'evskij, σ. 269, 14-17). Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος ἀντιλήφθηκε καλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Μανουὴλ καὶ ἔδωσε πειστικὴ ἀπάντησις στὶς αἰτιάσεις του.

38. Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτη βλ. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy*, σ. 57, σημ. 43.

39. *Ἐπιστ. 7. Τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Ναυπάκτου*, Vasil'evskij, σ. 252, 16-18. Πρβλ. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy*, σ. 57, σημ. 43.

40. Τὰ ἔγγραφα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη βλ. κατωτέρω, σημ. 49. Πρβλ. Μηλιαράκη, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας*, σσ. 188, 202-204.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εὐλόγως ἀνακύπτουν τὰ ἐρωτήματα: Γιατί ὁ Θεόδωρος χρησιμοποίησε δύο μέτρα καὶ σταθμὰ ὡς πρὸς τὴν πλήρωση τῶν δύο κενῶν θρόνων, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Νέων Πατρῶν, ἂν καὶ εἶχε ὑποψηφίους καὶ γιὰ τὶς δύο μητροπόλεις; Γιατί προχώρησε στὴν πλήρωση τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Κερκύρας, ὁ ὁποῖος εἶχε χηρεῦσει πρόσφατα, ἐνῶ ἀδιαφόρησε γιὰ τὸ θρόνο τῶν Νέων Πατρῶν, ὁ ὁποῖος οὐσιαστικὰ παρέμενε ἐπὶ πολὺν χρόνο ἀποίμαντος, ἀφοῦ ἐπὶ 14 περίπου ἔτη βρισκόταν ὑπὸ τὸν φράγκικο ζυγὸ καὶ εἶχε ὡς ἐπικεφαλῆς ἓνα λατῖνο ἐπίσκοπο⁴¹; Γιατί τέλος γιὰ μὲν τὸν Γεώργιο Βαρδάνη ἔδωσε τὴν ἐγκρισή του, ἐνῶ στὸν Εὐθύμιο Τορνίκη ἀπέκλεισε τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλεγεί καὶ νὰ χειροτονηθεῖ μητροπολίτης Νέων Πατρῶν;

Οἱ ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν εἶναι εὐκόλες. Ὁ J. Darrouzès ὡς πρὸς τὴν ἀποτυχία τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη, νὰ διαδεχθεῖ τὸ θεῖο του Εὐθύμιο Μαλάκη στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Νέων Πατρῶν, ὑποστηρίζει ὅτι τοῦτο συνέβη ἢ γιὰ τὸν ὅτι ὁ ὑποψήφιος δὲν ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Δούκα ἢ γιὰ τὸν ὅτι ὁ ἴδιος ἀρνήθηκε λόγῳ τῆς ἡλικίας του ἢ γιὰ τὸν ὅτι πρόλαβε ὁ θάνατος, ἀφοῦ ἐξαφανίζεται ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὴ σκηνὴ τῶν γεγονότων⁴². Ἐὰν στηριχθεῖ κανεὶς ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὶς πηγές καὶ ἀποφύγει τὸν πειρασμὸ τῶν ὑποθέσεων, θὰ ὁμολογήσει ὅτι ἡ θέση τόσο τῆς μητροπόλεως Νέων Πατρῶν ὅσο καὶ τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη ἦταν μειονεκτικὴ ἐναντι τῆς μητροπόλεως Κερκύρας καὶ τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη. Ἡ μητρόπολη τῶν Νέων Πατρῶν, ἐπειδὴ βρισκόταν στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο τοῦ κράτους του καὶ ἀρκετὰ μακριὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου οὔτε πίεση οὔτε γοητεία ἀσκοῦσε στὸν Θεόδωρο Δούκα. Καὶ ὁ τελευταῖος

Nicol, «Ecclesiastical relations», σσ. 211-213. Τοῦ ἴδιου, *The Despotate of Epiros*, σσ. 82-83. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy*, σσ. 57, σημ. 43, καὶ 59-61. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*, σ. 147.

41. Πρὸβλ. G. Fedalto, *La Chiesa Latina in Oriente, Vol. II. Hierarchia latina Orientis*, Verona 1976, σ. 169.

42. J. Darrouzès, «Notes sur Euthyme Tornikès», *REB* 23 (1965) 155. Θὰ ἦταν παράλειψη, ἂν δὲν σημειωνόταν ὅτι ἡ δευτέρη ὑπόθεση τοῦ J. Darrouzès ὡς πρὸς τοὺς λόγους τῆς ἀποτυχίας τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη δὲν εὐσταθεῖ. Δὲν μπορούσε ν' ἀρνηθεῖ τὴν ἐπισκοποποίησή του ὁ Εὐθύμιος στὴ μητρόπολη τῶν Νέων Πατρῶν, προβάλλοντας ὡς δικαιολογία τὴ μεγάλη του ἡλικία, διότι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχε ζητήσει νὰ ἐκλεγεί μητροπολίτης στὴ συγκεκριμένη ἔδρα ὡς διάδοχος τοῦ θείου του Εὐθυμίου Μαλάκη. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Εὐθύμιος Τορνίκης ἦταν σχεδὸν συνομήλικος τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 21) καὶ συνεπῶς τὸ ἔτος 1219 ἦταν περίπου 60 ἐτῶν. Ἡ ἡλικία αὐτὴ δὲν ἦταν ἀποτρεπτικὴ γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ τόσο τιμητικοῦ ἀξιώματος ἀκόμη καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου, ὅταν ὁ μέσος ὄρος ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἦταν συγκριτικὰ μικρὸς.

ὀρθόδοξος μητροπολίτης της ἀποτελοῦσε μακρινὴ ἀνάμνηση τοῦ παρελθόντος της. Ἀντιθέτως, ἡ μητρόπολη τῆς Κερκύρας συγκέντρωνε τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τοῦ ἡγέτη τῆς Ἡπειροῦ, ἀφ' ἐνός μὲν ἐπειδὴ ἡ στρατηγικὴ της θέση τὴν καθιστοῦσε εὐαίσθητο σημεῖο ἐκτεθειμένο στὶς δυτικὲς ἐπιβουλές⁴³, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπειδὴ γειτόνευε μὲ τὴν Ἡπειρο καὶ ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ μητροπολίτη της στὴ Σύνοδο καὶ στοὺς ἀγῶνες τοῦ κράτους αὐτοῦ ἦταν ὄχι μόνον χρήσιμη ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία. Τὴν ιδιότυπη θέση τῆς Κερκύρας πρόβαλαν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ποὺ ἐξέλεξαν τὸν Γεώργιο Βαρδάνη καὶ τὸν χειροτόνησαν, στὴ σχετικὴ συνοδικὴ πράξη, γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀντικανονικὴ αὐτὴ ἐκλογή. Ἡ Κέρκυρα εἶναι «σταθμὸς» «τοῦ Ἀδρίου» «καὶ καταίρουσιν ἐν αὐτῇ οἱ ἐξ Ἰταλιῶν καὶ μάλιστα ἀναπλέοντες ἐμπορικοὶ τε». Οἱ Λατίνοι εἶναι ἐπικίνδυνοι, ἀφοῦ τὸ γένος αὐτὸ εἶναι δύσερι, δυσπειθεῖς καὶ φιλόνεικο καὶ μὲ τίς σοφιστικὲς ἐρωτήσεις ἔχει ἀκονίσει περισσότερο τὴ γλώσσα του καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἔχει μεγάλη μωρία μὲ αὐτὰ ποὺ κενολογεῖ «περὶ ἀζύμων καὶ περὶ Πνεύματος»). Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ὁ ἡγεμόνας Θεόδωρος καὶ ἡ Σύνοδος «ἐλέποιν ἱκανὴν τὸν ἄνδρα τοῦτον πρὸς τὰς αὐτῶν [τῶν Λατίνων] σοφιστικὰς οἰκοδομὰς συνεστήσαντο, ὡς πλήττη τούτους ἐγκάρδια καὶ τοῖς ἀληθεῖσι συλλογισμοῖς τὰς αὐτῶν διαλύη σοφισματώδεις ἐπιπλοκάς»⁴⁴. Ἄν καὶ τὸ «συνοδικὸ» γράμμα ἔχει ἀπολογητικὸ χαρακτῆρα ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη, ὁ ἀντικειμενικὸς ἐρευνητὴς θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσει ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἀποδεδειγμένες ἰκανότητές του σημαντικὸ ρόλο γιὰ τὴν προώθησή του στὸ θρόνο τῆς Κερκύρας διαδραμάτισαν καὶ τὰ ἀντιλατινικὰ του αἰσθήματα, ὅπως ὀρθῶς ἐπισημαίνει ὁ Μ. Βέλλας⁴⁵. Ἐνῶ γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη μερίμνησε μόνον ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, ποὺ τὸν ἔστειλε μὲ τὴ γνωστὴ συστατικὴ ἐπιστολὴ στὸν ἴδιο τὸν ἡγεμόνα⁴⁶, γιὰ τὸν Γεώργιο Βαρδάνη τὸ ἐνδιαφέρον ἦταν πολὺπλευρο καὶ σκανδαλώδες. Ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Δούκας ἔσπευσε μὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1219, ὄχι μόνον νὰ ὀρίσει τὴν ἡμέρα συγκλήσεως τῆς Συνόδου (15 Ὀκτωβρίου 1219), ἀλλὰ καὶ νὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιο τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη ὡς τοῦ ἀξίου διαδόχου τοῦ Βασι-

43. Μ. Β. Βέλλας, «Ἡ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα Φρειδερίκου Β' στὴν Ἀδριατικὴ. Ἡ περίπτωση τῆς Κερκύρας», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ* 27 (1985) 93.

44. Ἀποκαύκου, [Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν εἰς ἀρχιερεῖα Κερκυραίων], Vasil'evskij, σ. 262, 2-10.

45. Μ. Β. Βέλλας, «Ἡ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα Φρειδερίκου Β'», σσ. 93-94.

46. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 2*, Vasil'evskij, σσ. 243-244.

λείου Πεδιαδίτου στον μητροπολιτικό θρόνο της Κερκύρας⁴⁷. Ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη συνηγόρησε καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης⁴⁸, ἐνῶ μὲ συμπάθεια τὸν ἀντιμετώπιζε καὶ ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης Ἀπόκαυκος⁴⁹.

3. Ὁ νέος ὑποψήφιος Ἰωάννης Κωστομοίρης ἢ Μεσοποταμίτης. Καταγωγή καὶ παιδεία.

Παρήλθαν σχεδὸν τρία χρόνια (ἴσως καὶ περισσότερα) ἀπὸ τὴν

47. *Τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Ναυπάκτου*, Vasil'evskij, σσ. 252-253.

48. *Τοῦ παναγιωτάτου Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Ναυπάκτου*, Vasil'evskij, σσ. 254-255. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτῆ, ἡ ὁποία ἐγγράφη τὸ ἔτος 1219 βλ. Φ.Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, Ἰωάννινα 1993, σ. 158. Ὅμως καὶ παλαιότερα (1217-1218) μ' ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης εἶχε δώσει ἀριστες συστάσεις γιὰ τὸ μαθητὴ τοῦ Γεώργιο Βαρδάνη, ὁ ὁποῖος εἶχε καταφύγει στὴ Ναύπαικο. Μάλιστα τὸν παρακάλεσε νὰ τὸν συστήσει στὸν ἡγεμόνα Θεόδωρο Δούκα, γιὰ νὰ τὸν προωθήσει στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τοῦ κρατιδίου του. Ἀξίζει πραγματικὰ τὸν κόπο νὰ διαβάσει κανεὶς τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «ὁ δὲ ἡμέτερος θρηπτός καὶ μαθητῆς καὶ συναπόδημος τῆς ἐνεγκούσης αὐτὸν καὶ λαχούσης ἐμὲ καὶ οὐκέτι μεθ' ἡμῶν οἴός τε ὦν συζῆν ὠδε συνεσταλμένων ἢ γὰρ πατρίς ἀσεβῶν χώρα ἀπετελέσθη βαρβαρωθεῖσα· ἐγὼν πάλα μεταναστεῦσαι ἐπ' ἄλλοδαπὴν. Βουλὴ γοῦν ἡμετέρα πρὸς τὸν ὑμέτερον κόσμον, ἐλεύθερον ἐπι Χριστοῦ χάριτι διατηρούμενον, μετασκηνώσαι, καὶ ἀξιώ τὴν ἐν Χριστῷ ἀγάπην σου συστήσαι τῷ ἐν Κυρίῳ ἡγαπημένῳ κυρίῳ μου αὐθέντη τῷ μεγαλοουργῷ Δούκα, εἰ τέως ἐγγύς σου τῆς κατὰ σὲ τύχης σκηνοῦμενος, εἰ δ' οὐκ ἄλλ' ἐν γραμματισφῷ ὑπερλαλῆσαι ὡς ἐμοῦ φοιτητοῦ καὶ ἀξίου τυχεῖν τόπου καὶ προσπαθείας ὁποῖας δεῖ. Ἰκανὸς γὰρ ἐν πᾶσι καὶ δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ὁ ἀνήρ καὶ πιστὸς καὶ εὐσύνετος· καὶ πείρα μαθῶν αὐτὸς ὁ κρατῶν, σοὶ χάριτας μᾶλλον ὁμολογήσει τῆς τούτου προσαγωγῆς ἢ σὺ αὐτοῦ τῆς τοῦδε περιχαροῦς δεξιώσεως» (Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροε'*. *Τῷ Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννη* 2-4, Λάμπρου Β', σσ. 350, 16-351, 7). Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτῆ βλ. G. Stadtmüller, «Michael Choniates Metropolit von Athen (ca. 1138-ca. 1222)», *Orientalia Christiana* 33/2 (1934) 265-266. Φ.Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, Ἰωάννινα 1993, σσ. 157-158.

49. Βλ. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 8. Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν*, Vasil'evskij, σσ. 253-254. Τοῦ ἴδιου, *Ἐπιστ. 10. Ἀντίγραμμα πρὸς τὴν τοιαύτην γραφὴν* (Μιχαὴλ Χωνιάτου), Vasil'evskij, σσ. 255-256. Τοῦ ἴδιου, *Ἐπιστ. 12. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὴν τοιαύτην γραφὴν* (Γεωργίου Βαρδάνη), Vasil'evskij, σσ. 258-259. *Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν εἰς ἀρχιερέα Κερκύρων*, Vasil'evskij, σσ. 260-263. Τοῦ ἴδιου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 270, 26-30. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικοὶ οἱ λόγοι τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ τὸν Γεώργιο Βαρδάνη ποὺ μνημονεύονται στὴν τελευταία ἐπιστολὴ, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουήλ: «Ὁὐκ ἂν δὲ καὶ εἰς τοῦ σήμερον Κερκύρων τὴν χειροτονίαν ἐπένευσα, εἰ μὴ τὸν ἄνδρα τούτον λόγῳ καὶ βίῳ κατανόησας κοσμούμενον καὶ παρὰ τοῦ Βουλγαρίας ὑποψήφιον γεγονότα τῆς τῶν Γρεβενῶν ἐκκλησίας τοῦ χοροῦ τῶν Βουλγαρικῶν ἐπισκόπων ἐξενεγκῶν, τῇ ἡμετέρῃ συνόδῳ προσήρμοσα, ἅτε τοιοῦτον ἄνδρα ζημωθῆναι ἡμᾶς οὐκ εἰς καλὸν ἡγησάμενος».

ἀπελευθέρωση τῶν Νέων Πατρῶν, γιὰ ν' ἀποφασίσει ὁ Θεόδωρος Δούκας τὴν πλήρωση τοῦ κενοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς πόλεως. Τὴν εἶδηση ἀνακοινώνει ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος σ' ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Μανουὴλ Α' Σαραντηνὸ μετὰ ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1222⁵⁰. Ὁ Ἀπόκαυκος, λοιπόν, πληροφορεῖ τὸν πατριάρχη ὅτι ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο προέβη στὴν ἐκλογή δύο νέων μητροπολιτῶν καὶ ἐνὸς ἐπισκόπου γιὰ τὶς μητροπόλεις Σερρών καὶ Νέων Πατρῶν καὶ τὴν ἐπισκοπὴ Λευκάδας ἀντίστοιχα. Γιὰ τὴ μητρόπολη τῶν Νέων Πατρῶν προκρίθηκε ὁ διάκονος Κοστομύρης⁵¹. Ὁ νέος αὐτὸς μητροπολίτης δὲν εἶναι κάποια τυχαία προσωπικότητα. Ὀνομάζεται Ἰωάννης Κοστομύρης ἢ Μεσοποταμίτης.

Τὸ ἐπώνυμο *Κοστομύρης* εἶναι γνωστὸ ὡς οἰκογενειακὸ ὄνομα στὸ Βυζάντιο⁵². Γιὰ τὴν ἐτυμολογία καὶ συνεπῶς γιὰ τὴν ὀρθογρα-

50. Ἡ σύνταξη τῆς ἐπιστολῆς τοποθετεῖται μετὰ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1222, διότι ἀποτελεῖ ἀπάντηση καὶ σὲ γράμμα τοῦ πατριάρχη Μανουὴλ, ποὺ ἐγράφη τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1222. Βλ. *Ἐπιστολὴ τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου κῦρ Μανουὴλ πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Γαρδικίου*, Vasil'evskij, σσ. 268-269.

51. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 3-12.

52. Γιὰ τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ (Κωστομοίρης) καὶ βυζαντινοὺς ἀξιωματούχους ἢ μὴ ποὺ ἔφεραν τὸ οἰκογενειακὸ αὐτὸ ὄνομα βλ. Ἰωάννου τοῦ Τζέτζου, *Ἐπιστολαί*, ἔκδ. Th. Pressel, Johannes Tzetzae epistulae, Tübingen 1851, σ. 64, ἐπιστ. 72. Fr. Miklosich-Jos. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 4, Vindobonae 1871, No 128, σ. 215· No 153, σ. 247· No 154, σσ. 247-248· No 158, 5, σ. 253· No 31, σσ. 85-86. M. Froehner, «Bulles métriques», *Annuaire de la Société française de Numismatique et d'Archéologie* 6 (1882) 63, No 98· 8 (1884) 336, No 126. G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire byzantin. Le trésor de san' â (Monnaies himyaritiques)*, Paris 1880, σ. 648. Δημητρίου Χωματιανοῦ, *ἡβ'*. Ὅτι τὰ κατὰ βίαν γινόμενα οὐκ ἔρρωνται, οὐδὲ ἀπὸ βασιλικῆς ἀντιγραφῆς βεβαιοῦνται, καὶ περὶ πλαστοῦ, καὶ ὅτι τὸ ἐξ ἀρχῆς ἀνυπόστατον οὐδὲ τῇ χρονίᾳ νομῇ βεβαιοῦται, ἔκδ. J. Pitra, *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata. Juris Ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena*, Parisiis - Romae 1891, σσ. 403-408. Πρβλ. καὶ σ. 814, ὅπου λατινικὴ περίληψη τοῦ κειμένου. H. Moritz, *Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten*, 1. Teil, Landshut 1897, σ. 47. Theodori Ducae Laskaris, *Epistulae CCXVII nunc primum edidit Nicolaus Festa*, Firenze 1898, No 80 καὶ 138, σσ. 108 καὶ 195. B. A. Pančenko, «Kollekcii Russkago Arheologičeskago Instituta v Konstantinopole. Katalog molivdovolov», *Izvestija Russkago Arheologičeskago Instituta v Konstantinopole* 13 (1908) 114, No 400 (μὲ ἐπιφυλάξεις). M. A. Andreeva, *Očerki po kul'ture vizantijskago dvora v XIII veke*, V Praze 1927, σ. 119. Fr. Dölger, «Chronologisches und Prosopographisches zur byzantinischen Geschichte des 13. Jahrhunderts», *Byzantinische Zeitschrift* 27 (1927) 308, σμ. 2, 317, σμ. 4. Τοῦ ἴδιου, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts* [Byzantinisches Archiv, Heft 9], Leipzig. Berlin 1927, σ. 89. Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινῶν τιμῶν ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία», *ΕΕΒΣ* 5 (1928)

φία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ὑπάρχει διάσταση ἀπόψεων πού ὀφείλεται κυρίως στή μεγάλη ποικιλία τῶν μορφῶν, μέ τήν ὁποία ἀπαντᾶ στά βυζαντινά ἀλλά καί μεταβυζαντινά κείμενα. Π.χ. *Κοστομήρης, Κοστομίρης, Κοστομούρης, Κωνστομάρης, Κωνστομήρης, Κωνστομηρός, Κωνστομοίρης, Κωστομάρης, Κωστομοίρης, Κωστομούρης*⁵³. Παλαιότερα ὁ Φ. Κουκουλές ὑποστήριξε ὅτι ἡ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπό τή μετοχή *κοστωμένο(ς)* καί τὸ οὐσιαστικὸ *μηρός*. *Κοστωμένο(ς)*, κατὰ μετάθεση ἀπό τὸ *σκοτωμένο(ς)*, λέγεται σήμερα τὸ ξύλο ἢ ὁ καρπὸς πού ἔχει βλαβεῖ ἢ σαπίσει ἀπὸ κτύπημα ἢ βροχή. Μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὁ Κουκουλές κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ *Κοστωμήρης* σήμαινε ἐκεῖνον πού ἔχει βλαμμένο ἢ πληγωμένο τὸ μηρὸ ἢ τοὺς μηρούς. Γι' αὐτὸ προέκρινε ὡς ὀρθή γραφή τὸ *Κοστωμήρης*⁵⁴, ἡ ὁποία σημειω-

9. Ν. Α. Βέη, «Κωστομοίρης», *Ἐλευθερουδάκη Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν* 8 (1930) 415-416. Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, «Ἡ ἐν Φιλαδελφεῖα μονὴ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κοτεινῆς», *Ἑλληνικά* 3(1930) 336, 9-10. V. Laurent, *Les bulles métriques dans la Sigillographie byzantine*, ἐν Ἀθήναις 1932, Νο 513, 628, σσ. 181, 216. Τοῦ ἴδιου, «La correspondance inédite de Georges Babousscomitès», *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 90, 98. Φ. Ι. Κουκουλέ, «Βυζαντινά τινα παρωνύμια», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 4 (1953-1954) 70-71. Τοῦ ἴδιου, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, τ. 6, ἐν Ἀθήναις 1955, σσ. 458, 479. H. Ahrweiler, «L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317), particulièrement au XIIIe siècle», *Travaux et mémoires* 1 (1965) 159-160 (εἰδικότερα) καὶ 105, 146, 147, 169, 172, 175. Ν. Α. Βέη, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκεκμημένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων*, τ. 1, Ἀθήναι 1967, σ. 506. Ἰωάννου τοῦ Τζέτζου, *Ἐπιστολαί*, ἐκδ. P.A.M. Leone, Ioannis Tzetzae epistulae [Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana], Leipzig 1972, σσ. 103-106. M. Angold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford University Press 1975, σσ. 165-166, 213, 223, 227, 228, 231. Fr. Dölger - P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, 3. Teil: Regesten von 1204-1282*, München 1977², Νο 1763, 1767, 1768, 1839b. C. N. Constantinides, *Higher education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth centuries (1204-ca.1310)*, Nicosia 1982, σσ. 16, 22. E. Trapp, «Die Etymologie des Namens Kostomyres», *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 30 (1981) 169-170. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, 6. Faszikel: Κομονὸς - (Λω)χω(μα)λάτης*, Wien 1983, σ. 27, Νο 13304-13312. Β. Κατσαρού, *Ἰωάννης Κασταμονίτης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς του*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 244, 287-288. Στὶς ἀνωτέρω ἐργασίαις μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ βρεῖ ἀρκετὲς παραπομπὲς σὲ πηγαῖο ὕλικό.

53. Βλ. προχείρως *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, 6. Faszikel*, Wien 1983, σ. 27.

54. Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινῶν τινων ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία», *ΕΕΒΣ* 5 (1928) 9. Τοῦ ἴδιου, «Βυζαντινά τινα παρωνύμια», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 4 (1953-1954) 70-71. Τοῦ ἴδιου, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, τ. 6, ἐν Ἀθήναις 1955, σσ. 458, 479.

τέον δὲν παραδίδεται σὲ βυζαντινὰ κείμενα. Ὁ Ε. Trapp προκρίνει τὴ γραφὴν *Κοστομύρης*, διότι κατ' αὐτὸν τὰ συνθετικὰ μέρη τῆς λέξεως εἶναι τὸ *κόστος* καὶ ὁ *μύρης* (ἀπὸ τὸ *μύρον*). Τὸ πρῶτο συνθετικὸ (*κόστος*) χρησιμοποιεῖται ὡς ὄνομα πολλῶν φυτῶν, προέρχεται δὲ ἀπὸ τὸ φυτὸ *κόστος* = *Saussurea* (*Alpenscharte*). Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴ ἀποκλείεται ὡς δευτέρο συνθετικὸ ἢ λέξις *μη-ρὸς* καὶ προκρίνεται ἡ λέξις *-μύρης* ἀπὸ τὸ *μύρον* = *Salböl*, *Salbe*. Δέχεται δηλαδὴ ὁ Trapp ὅτι τὸ *Κοστομύρης* ἀνήκει στὴν ὁμάδα ἐκείνη τῶν ἐπωνύμων ποῦ εἶναι συναφὴ μὲ φυτὰ (ἀπὸ τὸ *κοστόμυρον = *Alpenschartensalbe*)⁵⁵. Καὶ οἱ δύο ἐτυμολογίαι εἶναι ἔξυπνες καὶ αἰτιολογημέναι, ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι λύνουν ὀριστικὰ τὸ πρόβλημα. Οἱ Ἰωάννης Ἀποκαυκος καὶ Μιχαὴλ Χωνιάτης, οἱ ἀλληλογράφοι τοῦ Κωστομοῖρη, συνήθως, ὅταν ἀλληλογραφοῦν, κάμνουν λογοπαίγνιο μὲ τὸ ἐπώνυμο ἢ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη ἢ ἄλλου κοινοῦ γνωστοῦ, γιὰ νὰ τονίσουν ἀρετὲς ἢ καὶ κακίαις τοῦ προσώπου αὐτοῦ⁵⁶. Κάτι

55. E. Trapp, «Die Etymologie des Namens Kostomyres», *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 30 (1981) 169-170. Πρβλ. τὸν ὄρο *κόστος* στῶν H.G. Liddell - R. Scott, *Μέγα Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μεταφρασθὲν ἐκ τῆς ἀγγλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Ξενοφάντος Π. Μόσχου δ.φ. καθηγητοῦ, διὰ πολλῶν δὲ βυζαντινῶν ἰδίως λέξεων καὶ φράσεων πλουτισθὲν καὶ ἐκδοθὲν ἐπιστοσίᾳ Μιχαὴλ Κωνσταντινίδου*, τ. 2, ἐκδ. «Ἰ. Σιδέρης», Ἀθῆναι ἄ.ἔ., σ. 764. *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*, ἐκδ. «Φοῖνιξ», τ. 1, σ. 912 τ. 13, σ. 529 καὶ τ. 15, σ. 8. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 5, Ἀθῆναι 1939, σ. 4072. N. Andriotis, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien 1974, σ. 330. Μὲ τὴν ἀνωτέρω παρατιθέμενη ἐιδικὴ λεξικογραφικὴ βιβλιογραφία φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι ὁ Ε. Trapp θεμελίωσε στέρεα τὴν ἄποψίν του.

56. Γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ ἡ ὑπερφόρτωσις τῶν σημειώσεων, κατωτέρω παραθέτω μόνον ἐνδεικτικὰ λογοπαίγνια γιὰ ἀνθρωπνύμια καὶ τοπωνύμια ἀπὸ ἐπιστολὰς τῶν Ἰωάννου Ἀποκαυκου, Γεωργίου Βαρδάνη καὶ Μιχαὴλ Χωνιάτη:

α) Βαρδάνης:

«ἅμα τε γὰρ εἰσέπεσέ μου τὰς ἀκοὰς τοῦ ἱεροῦ νυμφίου ταύτης ὁ χωρισμός, καὶ τὸ πρῶτον κίνημα τοῦ νοδὸς ὁ Βαρδάνης ἦν νυμφίος ἄλλος ὠραῖος ἀντεισαγόμενος, λόγον καὶ βίον, ἔδνα τὰ πάντα κάλλιστα χαριούμενος τῇ νυμφευομένῃ...» (Ἀποκαυκου, Ἐπιστ. 6. Ἀντίγραμμα πρὸς αὐτὸν τοῦ Ναυπάκτου, Vasil'evskij, σ. 250, 28-31). Λογοπαίγνιο μὲ τὶς λέξεις Βαρδάνης - ἔδνα (= τὰ δῶρα ποῦ δίνουν οἱ συγγενεῖς στὴ νύφη, τὰ γαμήλια δῶρα).

β) Βόνδιτζα:

«Καὶ ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ κορυφαῖός ποτε τοῦς τῶν Ἀθηναίων σοφωτέρους ἐξώργει πρὸς πίστιν τῷ ἐπιβωμῷ τούτων χρησάμενος ἐπιγράμματι· κατὰ ταῦτὸν δὲ καὶ σύ, τὸ μετὰ Παῦλον στόμα Χριστοῦ, παρὰ τῶν ἀνὰ χεῖρας ἐμοὶ πραγμάτων, ὅποια διενεργεῖν ἐπιτέτραμαι καὶ οἷς σπουδῆν, εἰ καὶ ἐμοὶ ἐκουσίαν, ὅμως χαρίζομαι, προσάγεις οἶον ἀγκιστρὸν μοι γλυκὺ, ὅτι καὶ Βόνδιτζα τοῦτο τῇ Βουλγάρων γλώσσῃ διασημαίνεται» (Ἐπιστ. 5. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κύρ Γεωργίου Βαρδάνη ὄντος ἐν τῇ ἐπισκοπῇ

τέτοιο δὲν πράττουν ὁμως σὲ σχέση μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κωστομοίρη, ἰδίως ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο, ἀφοῦ στὴ σχετικὴ ἀλληλογραφία ὑπάρχουν καὶ ἐπαινετικὲς καὶ ἐπιτιμητικὲς ἐπιστολές. Συνεπῶς οἱ ἀλληλογράφοι τοῦ Κωστομοίρη εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος καὶ

Γρεβενῶν καὶ προσκληθέντος παρὰ τοῦ Ναυπάκτου ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Βονδιτζης, Vasil'evskij, σσ. 248, 32-249, 4). Λογοπαίγνιο μετὰ τὶς λέξεις Βόνδιτζα - ἄγκιστρον. Ἀφορμὴ γιὰ τὸ λογοπαίγνιο αὐτὸ ἔδωσε ἡ διαπίστωση τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη ὅτι τὸ ὄνομα Βόνδιτζα εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως καὶ σημαίνει ἄγκιστροι. Πάντως δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα ὁ ὅρος «Βουλγάρων γλώσσα», ὅταν χρησιμοποιεῖται γιὰ τὰ σλαβικὰ τοπωνύμια τοῦ ἑλλαδικικοῦ χώρου. Δόκιμος ὅρος εἶναι «παλαιοσλαβικὴ γλώσσα», ἀφοῦ οἱ Βούλγαροι ὡς σλαβόφωνοι λαὸς δὲν εἶχαν καμμιὰ σχέση μετὰ τὸν ἑλλαδικὸν ὄχι, ὅταν ἐπικράτησαν τὰ σλαβικὰ τοπωνύμια σ' ὠρισμένες περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Πρβλ. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 6. Ἀντίγραμμα πρὸς αὐτὸν τοῦ Ναυπάκτου, Vasil'evskij, σσ. 250, 32-251, 2: «Ἄλλὰ τῆς ἄγραφας ἀπέτυχον, τὸ ἄγκιστρον τοῦτο, κατὰ τὴν Βουλγάρων, ὡς γράφεις, φωνήν, οὐκ ἐπὶ τῷ ῥήματι τοῦ Χριστοῦ χαλάσας, ὡς ἔοικεν οὔτε γὰρ χανῶν εὐθύς αὐτὸ κατεδέξω, καὶ αὐτὸς οὐκ ἔσχον ὡς ἐκ βάθους τοῦ Βουλγαρικοῦ κλίματος ἀνεκλύσαι σε πρὸς ἐμέ, ὅποσα καὶ λεπτῇ μνησθῶ, τῷ γράμματι. Κατὰ τοὺς φρονιωτέρους ἰχθύς, τὸ μὲν ἐσθίεις κατέχων δέλεαρ, ὅποια τὰ τοῦ βίου καὶ οἷς ἀπατώμεθα· ἐτέρω δὲ δεικνυμένω ἐπιχαίνεις μακρότερον, ὡς ἂν τὸ ἄγκιστρον δεδιπτόμενος».

γ) *Εὐθύμιος (Τορνίκης):*

«Ἐδει καὶ τὴν σὴν ἀγιότητα, τὴν τῆς εὐθυμίας φερώνυμον, ἐν τῷ κοσμικῷ πικρασμῷ, ὅτι καὶ πάντες ἐπίσης, οἶμαι, παρεπικράναμεν τὸν θεόν, μὴ τῷδε περιγράφεσθαι τῷ τόπῳ, καὶ καταγλυκαίνειν τοὺς ἐν αὐτῷ ἐξ ἔργων καὶ ἐκ λόγων, ἐκ μόνης τῆς κλήσεως, ἀλλὰ μεταβαίνειν καὶ χέεσθαι, ὡς εὐθυμεῖν καὶ γλυκαίνεσθαι, οἷς ἂν ἐγγένη καὶ ὅπη στρέψεις τὸ πρόσωπον»· «καὶ καυχάσθω ἡ Εὐβοία, ὅτι τὸ ἐξ αὐτῆς φυνὲν εὐθυμον τὰς ὑμνουμένας καὶ μεγάλας πόλεις εὐφραίνει»· «ὁ ἐμὸς καὶ μέγας Εὐθύμιος, πολυανθρώπους πόλεις εὐφραίνει, πικραζόμενος ἐξ ἰταλικῶν ἀψιθιασμοῦ»· «ἡ Ναυπάκτου... πικραινομένη καὶ αὐτὴ πολυειδῶς, οὐ τὴν σὴν ὄψιν εἰς γλυκασμόν, οὐκ εἰς εὐθυμίαν δέχεται γράμμα τι»· «ἀλλὰ πρόχεέ σου τὴν γλυκύτητα καὶ ἡμῖν, ἀλλὰ τὸ ἐξ Εὐθυμίου ἡδὺ καὶ εἰς ἡμᾶς μετοχέτετε» (Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 47. Πρὸς τὸν [Εὐθύμιον] Τορνίκην ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ Ναυπάκτου, Bees, σ. 104, στ. 5-10, 17-18, 20-21, 22-24, 28-29 ἀντίστοιχα). «τέως, ἕως ζῶ καὶ σπῶ ἀέρα καὶ βλέπω ἥλιον, ἀνεύθυμον μὴ παρίδης με· πάντα γὰρ μοι δεύτερα σοῦ καὶ τῆς σῆς συνουσίας» (Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 54. Πρὸς τὸν Τορνίκην κῆρ Εὐθύμιον, Bees, σ. 111, 20-22). «ἔρῳσό μοι καὶ σῶζοί μοι πρὸς εὐθυμίαν καὶ πρὸς παράκλησιν» (Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 58. Πρὸς τὸν Τορνίκην κῆρ Εὐθύμιον, Bees, σ. 115, 32-33). «Ὅτως ὅπως εἶ εὐθυμία φερώνυμος καὶ ὅπερ ἐκλήθης οὐ παύη κατὰ καιρὸν μοι γινόμενος»· «ὅπερ καὶ μῆτω λυθὲν τοῦ δεσμοῦ καὶ ἀναπυχθὲν ἡδονῆς ἐμπύλησι τοῦπίλην τὸ σὸν ὡς εὐθυμοποιὸν φάρμακον προϊσχύμενον» (Μιχαήλ Χωνιάτου, Ἐπιστ. 45'. Τῷ Τορνίκῃ κῆρ Εὐθυμῷ 2, 4, Λάμπρου Β', σσ. 157, 12-13, 158, 9-11). «Ἵμεῖς δέ, ὡς ἰαμβισμὸν τινα παλαιὸν ἢ σίλλον ἄλλον ἢ ἰταλικὸν φάμουσον ἀποτριβόμενοι ἀλλήλοις οἷον ἐνεπλάσσετε, καὶ τὸ καλοῦν ἡμᾶς γράμμα, μέγαν ἐμὸν κόσμον δὲ ἐτορνεύσατο φιλία, πλατωνικῶς φάναι, τοῦ ἐμπεδοκλείου σφαιροῦ καινότερον, εἰς ἀλλήλους ἀκόσμως διαστάντες κατὰ νεῖκος σφαιρηδὸν ἡκοντιζετε, ὡς εἶθε γε καὶ προσαθύροντες» (Μιχαήλ Χωνιάτου, Ἐπιστ. 99'.

δὲν τὸ ἐπραξάν. Αὐτὸ, κατὰ τὴ γνώμη μου, περιπλέκει τὰ πράγματα καὶ σημαίνει ἢ ὅτι δὲν γνώριζαν τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἢ ὅτι τ' ὄνομα ἔχει κακὴ σημασία, ὅποτε ἢ ἀποψη τοῦ Φ. Κουκουλὲ βρισκεται πὶδ κοντὰ στὰ πράγματα.

Καὶ τὸ *Μεσοποταμίτης* εἶναι γνωστὸ ὡς ἐπώνυμο Βυζαντινῶν⁵⁷. Κατὰ τὸν V. Laurent ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἀπέκτησε τὸ

Τοῖς αὐτοῖς 5, Λάμπρου Β', σ. 227, 7-13. Πρβλ. Φ. Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, Ἰωάννινα 1993, σσ. 238-239).

δ) Θεόδωρος Δούκας, δεσπότης τῆς Ἠπείρου:

«Τοῦτον τὸν ἐμόν καὶ βασιλέα καὶ παρακλήτορα ἐγνώρισεν ἡ καθ' ἡμᾶς γενεὰ καὶ τὸ κλίμα τοῦτο τὸ δυσμικὸν δῶρον μὲν ἀναμφιλόγως Θεοῦ» (Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 27. Πρὸς τὸν αὐτὸν πατριάρχη ἰδικῶς πιττάκιον, Vasil'evskij, σ. 293, 27-28).

ε) Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, αὐτοκράτορας Νικαίας:

«Σὺ γὰρ ἀντίδοτος θεοδώρητος ἀληθῶς ἐπεδόθης τῷ κόσμῳ» (Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ.* ροθ'. Τῷ βασιλεῖ τῷ Λάσκαρι τῆς Ἀνατολῆς 9, Λάμπρου Β', σ. 355, 28-29).

στ) Μεσίας:

«καθὰ καὶ ὁ Κύριος μεσίας ὠνόμασται, ὡς ἀνθρώπων μεσιτεύσας καὶ τοῦ πατρὸς» (Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 60. Πρὸς τὸν Γοριανίτην κύρ Νικηφόρον, Bees, σ. 117, 60-61). Λογοπαίγνιο μὲ τὶς λέξεις μεσίας-μεσιτεύω.

ζ) Νίκων, μοναχός:

«Ἔστιν ἐνταῦθα καὶ παρ' ἡμῖν μοναχός τις τὸ σχῆμα, ὄνομα Νίκων, εἰ δὲ καὶ τὸν τρόπον, οὐκ οἶδα· Θεὸς οἶδεν» (Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 57. Πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχη, Bees, σ. 113, στ. 49-51).

η) Σαμφῶν Βασιλάκιος, πατριαρχικὸς ἑξαρχος:

«ὡς ἔστιν ἐν Αἰτωλίᾳ Σαμφῶν, ἀνὴρ ἱερός καὶ διάκονος τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἐκκλησίας, ὅτε καὶ ἦν, καὶ καταπληξάτω τοὺς πολλοὺς τῷ ὀνόματι· τῇ γὰρ ἡλικίᾳ καὶ τῇ δυνάμει τοῦ παλαιάτου Σαμφῶν μακρὰν ἀποπέπτωκεν» (Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 53. Πρὸς τὸν λογαριασθὴν τὸν Δισύπατον κύρ Γεώργιον, Bees, σ. 110, 37-40).

«Σαμφῶν ἐκεῖνον, ὃν ἄνδρα μὲν ὀλίγον ἢ φύσις ἐπλάσατο, στατίων δὲ ἢ ἐν τοῖς τῆς Διακονίσης εἶχε παρακαθήμενον» (Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 57. Πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχη, Bees, σ. 113, 22-23).

θ) Σπανός, μοναχός:

«ὄς καὶ σπανός καλούμενος ἀντιφθέγγεται σπανίζοντα εἶναι τὸν μηδ' ὄλως ἔχοντα γένειον. Εἰ γὰρ σπάνις, φησίν, ἢ τοῦ τινός ἐστι στέρξης, ἐγὼ δὲ γένειον ἔχω, πῶς σπανὸς ὀνομάζομαι; Ἀντακούει δέ, ὡς ἡμεῖς γενεῖτην οἶδαμεν καὶ ἀγένειον, καὶ καλοῦμεν σπανὸν τὸν τῆς ὀλίγητος τοῦ γενείου λειπούμενον... νῦν οὐδ' ὄλως ἦνθησε θοῖξ, ἄρα σπανὸν ἂν εἴποις καὶ τὸν δεκαετῆ, ὅτι οὐκ ἔβλαστε γένειον; ἀλλ' οὐχ ὅτι οὐκ ἔχει, ἤδη σπανός, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ τῶν ἀγενείων ἡλικίᾳ ἐστὶν ἐτι, οὐ σπανός κληθήσεται, ἀλλ' ἀγένειος· σὺ δέ, ὅτι τὸν γέροντα βίον πατεῖς καὶ τὴν τοῦ γενείου βλάστην ἔχεις ἰσχνήν, σπανός ἂν εἶης ὡς ὑπερβάς τὸν ἀγένειον» (Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* XXIII. Πρὸς [τὸν] μοναχὸν Φιλ[ισπον], Pétridès, σσ. 92, 31-93, 4).

57. Γιὰ τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ καὶ βυζαντινοὺς ἀξιωματούχους ἢ μὴ ποὺ ἔφεραν τὸ οἰκογενειακὸ αὐτὸ ὄνομα βλ. M. Froehner, «Bulles métriques», *Annuaire de la Société française de Numismatique et d'Archéologie* 8 (1884) 334, No 105, καὶ 336, No

ὄνομα αὐτό, ἐπειδὴ ὑπῆρξε μοναχὸς μιᾶς ὁμώνυμης μονῆς, ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν Ἄρτα⁵⁸. Ἡ θέση αὐτὴ πρέπει ν' ἀντιμετωπίζεται μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις, ἂν καὶ εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως λογικὴ, ἀφοῦ στὸ Βυζάντιο κάθε μοναχὸς μπορούσε νὰ λάβει, ὡς παρωνύμιο, ἐπιθετο ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς μονῆς τῆς μετανοίας του. Εἶναι μάλιστα μαρτυρημένο σὶς πηγὰς ὅτι στὴν πεδιάδα τοῦ Δελβίνου, στὴ σημερινὴ Βόρειο Ἡπειρο, κοντὰ στὴν κώμη τοῦ Μεσοποτάμου, ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος (1042-1055) ἀνήγειρε τὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὡς μονὴ Μεσοποτάμου⁵⁹. Πα-

126. G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire byzantin*, σ. 680. H. Moritz, *Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten*, σ. 14. Theodori Ducae Laskaris, *Epistulae CCXVII nunc primum edidit Nicolaus Festa*, Firenze 1898, No 109 - 114, σσ. 150-158. Γεωργίου Ἀκροπολίτη, *Χρονικὴ συγγραφή*, ἔκδ. A. Heisenberg, *Georgii Acropolitae Opera* [Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana], Lipsiae 1903, σσ. 90-91, 135-136. Σπ. Π. Λάμπρου, «Ὁ Μαρκιανὸς κώδιξ 524», *Νέος Ἑλληνομνημὼν* 8 (1911) 185. M. A. Andreeva, *Očerki po kul'ture vizantijskago dvora v XIII veke*, σσ. 63, 119, 149, 162. V. Laurent, *Les bulles métriques dans la Sigillographie byzantine*, No 382, 454, σσ. 136, 159. Τοῦ Ἰδίου, *Documents de sigillographie byzantine. La collection C. Orghidan* [Bibliothèque byzantine, Documents 1], Paris 1952, No 450, 454, σσ. 227-228, 229. Αἰμίλιανου Τσακοπούλου, ἀρχιμανδρίτου, «Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Β'. Τμήμα χειρογράφων ἰ. μονῆς Ἁγ. Τριάδος Χάλκης», *Ὁρθοδοξία* 29 (1954) 309. Jan-Louis van Dieten, *Niketas Choniates. Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Berlin. New York 1971, σσ. 39, σμ. 50, 49, 60, 99, σμ. 110, 173-175, 180. M. Angold, *A byzantine Government in exile*, σσ. 71-72, 163, 171. Νικήτα Χωνιάτου, *Χρονικὴ διήγησις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ λήγουσα μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ἔκδ. I. A. van Dieten, *Nicetae Choniatae Historia* [CFHB 11/1], Berolini et Novi Eboraci 1975, σσ. 439, 70 ἔξ., 449, 46, 484, 81 ἔξ., 485, 4 ἔξ., 489, 36-492, 50. A. I. Kazhdan - S. Franklin, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge 1984, σσ. 137, 226, 227, 228, 233, 234, 235, 252. *Prosopographisches Lexikon der Palaeologenzeit* 7. Faszikel: *Μαάτη - Μιτωνᾶς*, Wien 1985, σσ. 211-212, No 17953-17958. A. P. Kazhdan, «Mesopotamites», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2 (1991) 1349. Σοφία Κοτζάμπαση, «Ἐνας ἀνεκδοτος λόγος τοῦ Νικηφόρου Χρυσοβέργη στὸν Κωνσταντῖνο Μεσοποταμίτη», *Ἑλληνικά* 42(1991-1992) 291-301. A. Sideras, *Die byzantinischen Grabreden*, σσ. 56-57.

58. V. Laurent, *Les Regestes*, No 1221. Σημειωτέον ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Μεσοποτάμου δὲν βρίσκεται κοντὰ στὴν Ἄρτα, ἀλλὰ στὴ Βόρειο Ἡπειρο στὴν πεδιάδα τοῦ Δελβίνου.

59. *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Νίφωνος τοῦ ἐν Ἄθῳ ὄρει ἀσκήσαντος* 1, ἔκδ. Fr. Halkin, «La Vie de Saint Niphon ermite au Mont Athos (XIVe s.)», *Analecta Bollandiana* 58 (1940) 12¹¹-13³. Γιὰ τὴ μονὴ Μεσοποτάμου βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 105. Ἄθ. Πετρίδη, «Σύντομος γεωγραφικὴ περιγραφή τῆς Ἡπείρου», *Νεοελληνικά ἀνάλεκτα περιδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσῶς* 1, 2 (1871)

ρὰ ταῦτα ἡ θέση αὐτὴ δὲν βρῖσκει ἐρείσματα στὶς πηγές: α) Διότι δὲν μαρτυρεῖται σ' αὐτὲς ὅτι ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἐγκαταβίωσε σὲ κάποια μονὴ τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου. β) Διότι κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἠπειρο ἀσχοῦσε τὰ καθήκοντα τοῦ λογαριασθῆ (φοροεισπράκτορα), πολιτικοῦ ὑπαλλήλου, καὶ συνεπῶς ἡ διαμονή του σὲ μονὴ ἦταν προβληματική, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἦταν ἄγαμος κληρικός. γ) Διότι στὶς πηγές μας σαφῶς τὸ *Μεσοποταμίτης* λαμβάνεται ὡς οἰκογενειακὸ ὄνομα, ἀφοῦ δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὸ βαπτιστικὸ - μοναχικὸ ὄνομα (Ἰωάννης) καὶ χρησιμοποιεῖται σὲ ἐπιστολὲς ποὺ ἀπευθύνονται τόσο πρὸς τὸν ἴδιο ὅσο καὶ πρὸς ἄλλα πρόσωπα. δ) Διότι τέλος στὶς βυζαντινὲς πηγές ἐπισημαίνονται πρόσωπα ποὺ φέρουν τὸ ἐπώνυμο αὐτό, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο κληρικοὶ καὶ μοναχοί⁶⁰,

39. Δ. Εὐαγγελίδη, «Αἱ ἀρχαιότητες καὶ τὰ βυζαντιακὰ μνημεῖα τῆς βορειοδυτικῆς Ἠπείρου», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 10 (1913) 462-464. Φρ. Βερσάκη, «Ἀγγελία. Γ). Ἠπείρου: α') βορείων τόπων' 1) Βυζαντιακὰ μνημεῖα», *Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς* 1913, σ. 234. Τοῦ ἴδιου, «Βυζαντιακὸς ναὸς ἐν Δελβίνῳ», *Ἀρχαιολογικὸν δελτίον* 1 (1915) 28-44. Χ.Ι. Σούλη, «Μεσοποτάμου μονή», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα* 17 (1931) 2. Λ.Ι. Βρανούση, *Χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατουμένης Ἠπείρου. Ἐκδόσεις καὶ χειρόγραφα*, Ἰωάννινα 1962, σσ. 174-175, σημ. 3, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Α. Ducellier, «Observations sur quelques monuments de l'Albanie», *Revue Archéologique* 2 (1965) 188-190 (Ἀναδημοσίευση στὴ συλλογὴ τοῦ ἴδιου, *L'Albanie entre Byzance et Venise, Xe-XVe siècles*, Variorum Reprints, London 1987 μὲ τὶς ἴδιες σελίδες). Β. Μπαρᾶ, *Τὸ Δέλβινο τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ οἱ γειτονικὲς του περιοχὲς Ἀργυροκάστρου, Χειμάρρας, Πωγωνίου, Φιλιατῶν, Παραμυθιάς κλπ.* Πρόλογος καὶ ἐπιμέλεια Λ. Ι. Βρανούση, Ἀθῆνα 1966, σσ. 21, 153, 213-216, 245. J. Koder - E. Trapp, «Bericht über eine Reise nach Südalbanien», *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft* 15 (1966) 392. Φ.Γ. Οἰκονόμου, *Ἡ Ἐκκλησία ἐν Βορείῳ Ἠπείρῳ ἀπὸ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Ἀθῆνα 1969, σσ. 80-81. Α. Meksi, «Arkitektura e kishës së Mesopotamit», *Monumentet* 3 (1972) 47-94. J. Darrouzès, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I Les actes des patriarches. Fasc. V Les registes de 1310 a 1376*, Paris 1977, σσ. 21-22, No 2030. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida discours, traités, poésies*, Thessalonique 1980 [CFHB XVI/1], σ. 40. Φ.Γ. Οἰκονόμου, «Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βορείου Ἠπείρου [Λατρευτικὰ κέντρα - ἱερὸς κλῆρος]», *Βόρειος Ἠπειρος - Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Πρακτικὰ Ἀ' Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου [Κόνιτσα, 22-24 Αὐγούστου 1987]*, Ἀθῆνα 1988, σ. 426.

60. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα μοναχῶν, στοὺς ὁποίους ἀποδίδεται τὸ ἐπώνυμο *Μεσοποταμίτης*, εἶναι οἱ: Ἰσαὰκ Μεσοποταμίτης, Ἰωάννης Κωστομοίρης - Μεσοποταμίτης καὶ Συμεὼν Μεσοποταμίτης. Γιὰ τὸν Ἰσαὰκ βλ. σχετικὴ βιβλιογραφία ποὺ μνημονεύεται ἀνωτέρω στὴ σημ. 33, ἐνῶ γιὰ τὸν Συμεὼν βλ. J. Gouillard, «Syméon Mésoopotamitès», *Dictionnaire de Théologie Catholique* 14 (1939) 2971-2972. Η.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, σσ. 644, 691.

ἀλλὰ καὶ λαϊκοί⁶¹. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν προέλευσή του μόνον ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς μετανοίας κάποιου προσώπου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς τοῦ προσώπου αὐτοῦ (Μεσοποταμος, ἡ χώρα καὶ περιοχὴ ποὺ κεῖται μεταξὺ δύο ποταμῶν)⁶².

Τὸ ὅτι ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἦταν γνωστὸς καὶ ὡς Μεσοποταμίτης ἐπιβεβαιώνεται κυρίως ἀπὸ δύο πηγές: Σ' ἐπιστολὴ του, ποὺ τὴν ἀπευθύνει «πρὸς τὸν λογαριαστὴν κῦρ Ἰωάννην τὸν Κωστομοίρη», ὁ μητροπολίτης Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, ἂν καὶ ὀμιλεῖ γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, ἀρχίζει τὸ γράμμα του μὲ τὴ φράση: «Ἄλλ' οὐδὲ πρόωην ἠγνόουν ὁποῖος ὁ ἐμὸς Μεσοποταμίτης περὶ τὴν σοφιστικὴν κοιμψείαν καὶ τὴν ἀκριβὴ λεκτικὴν»⁶³. Ὁ ἴδιος ταυτισμὸς ὑπάρχει καὶ στὴν ἐπιγραφὴ ἐπιστολῆς τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου «πρὸς τὸν Νέων Πατρῶν τὸν Μεσοποταμίτην τὸν καὶ Κοστομήρην λεγόμενον»⁶⁴. Ἄλλὰ καὶ ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου πρὸς τὸν συνάδελφο τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη «Δισύπατον κῦρ Γεώργιον τὸν λογαριαστὴν» ἐπικυρῶνει τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα. Ἄν καὶ σ' αὐτὴν σαφῶς ὀμιλεῖ γιὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Κωστομοίρη νὰ διαδεχθεῖ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου, ὁ ἐπιστολογράφος προτιμᾷ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ δευτέρου ἐπώνυμο τοῦ σχολιαζομένου προσώπου: «Ἡ δὲ τοῦ Μεσοποταμίτου καρδία, οἶμαι, ὡς ἐπάλλετο καὶ ἐσφάδαζε καὶ... ἔσκαλλεν ἔνδον τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὡς ἐπισκοπήσῃ Ναυπάκτου»⁶⁵. Πιθανότατα τὴν ἐπωνυμία Μεσοποταμίτης ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης κατεῖχε ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια καὶ μάλιστα ἦταν προσφιλὴς σ' αὐτόν, γι' αὐτὸ καὶ ὁ μὲν Ἀπόκαυκος τὸν ἀποκαλεῖ «ὁ ἐμὸς Μεσοποταμίτης», ὁ δὲ Μιχαὴλ Χωνιάτης στὴν ἐπιγραφὴ τῆς ἐπιστολῆς του προτάσσει τὸ ὄνομα Μεσοποταμίτης καὶ ἐπιτάσσει τὸ Κοστομήρης.

Δὲν γνωρίζομε τίποτε γιὰ τὴν καταγωγὴ του. Ὅπωςδὴποτε ἦταν

61. Λαϊκοὶ μὲ τὸ ἐπώνυμο *Μεσοποταμίτης* ἐπισημαίνονται οἱ: Βασίλειος, Γεώργιος, Ἰωσήφ, Λέων, Μανουὴλ, Μιχαὴλ, Νικόλαος καὶ Στέφανος. Τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ ἔφερε ὡς λαϊκὸς καὶ ὁ μετέπειτα μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Νικόλαο. Γ' αὐτοῦς βλ. βιβλιογραφία σημειώσεως 57. Εἰδικότερα γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Μεσοποταμίτη βλ. V. Laurent, «La succession épiscopale de la métropole de Thessalonique dans la première moitié du XIIIe siècle», *Byzantinische Zeitschrift* 56 (1963) 285-286, 288-292. Σταυροῦδου - Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*, σσ. 150-153.

62. A. Kazhdan, «Mesopotamites», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2 (1991) 1349.

63. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 36, Bees, σ. 95, 1-3.

64. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σ. 346.

65. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 49, Bees, σσ. 105-106, 1, 27-29.

κάτοχος ύψηλης για την εποχήν του παιδείας. Αυτό τουλάχιστον εξάγεται από χαρακτηρισμούς έπιστολών του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου και του μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαήλ Χωνιάτου. Ὁ πρώτος ὁμολογεῖ ὅτι και προηγουμένως δὲν ἀγνοοῦσε «ὁποῖος ὁ ἐμὸς Μεσοποταμίτης περὶ τὴν σοφιστικὴν κομψείαν και τὴν ἀκριβῆ λεκτικὴν»· ὅτι ἀποθαυμάζει «και τὴν ἐν λόγοις... ἀρετὴν... και σύνεσιν» του ἄνδρα⁶⁶· ὅτι «ἔτρεμε» νὰ του στείλει γράμμα «τὸ ἀκριβὲς λογοθέσιον τῆς... σοφιστικῆς ὑφορώμενος και τὸ τῆς φιλοσοφίας... ἐξεταστικὸν ὑπειδόμενος». Ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης εἶναι ὁ «λόγους ἐξονυχίζων τῇ ἀκριβείᾳ τῆς σοφιστείας»⁶⁷ του, «ἄνηρ λόγιος και λογογράφος ἐπίσημος»⁶⁸ και «γνώσεως μέτοχος»⁶⁹. Οἱ ἀνωτέρω φράσεις, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀποτελοῦν ἀπόλυτη εἰδικὴ ὀρολογία, μαρτυροῦν ὅτι ὁ Κωστομοίρης ἦταν ἄριστος κάτοχος τῆς ρητορικῆς και τῆς φιλοσοφίας, τὶς ὁποῖες ὀπωσδήποτε σπούδασε σὲ κάποια ἀνώτερη σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁷⁰, πιθανότατα στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή⁷¹. Οἱ ἐπαινετικοὶ χαρακτηρισμοὶ γιὰ τὸν Κωστομοίρη δὲν

66. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 36, Bees, σσ. 95-96, 2-3, 35.

67. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 43, Bees, σ. 100, 1-3, 5-6.

68. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 49, Bees, σ. 106, 29-30.

69. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 64, Bees, σ. 119, 9.

70. Γιὰ τὶς ἀνώτερες Σχολὲς τῆς Κωνσταντινουπόλεως βλ. ἐνδεικτικὰ Fr. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter* [Byzantinisches Archiv, Heft 8], Leipzig. Berlin 1926. L. Bréhier, «Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople», *Byzantion* 3 (1927) 73-94· 4 (1929) 13-28. Τοῦ ἴδιου, «L'enseignement classique et l'enseignement religieux à Byzance», *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 21 (1941) 34-69. P. Speck, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel. Präzisierung zur Frage des höheren Schulwesens in Byzanz im 9. und 10. Jahrhundert*, München 1974. W. Wolska - Conus, «Les écoles de Psellos et de Xiphilin sous Constantin IX Monomaque», *Travaux et mémoires* 6 (1976) 223-243. Τῆς ἴδιας, «L'école de droit et l'enseignement du droit à Byzance au XIe siècle: Xiphilin et Psellos», *Travaux et mémoires* 7 (1979) 1-107. P. Lemerle, *Le gouvernement des philosophes: L'enseignement, les écoles, la culture, Cinq études sur le XIe siècle byzantin* [Le Monde Byzantin], Paris 1977, σσ. 195-248.

71. Γιὰ τὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπάρχει ἀρκετὴ εἰδικὴ βιβλιογραφία. Εἰδικότερα παραπέμπουμε στὶς ἐργασίες τῶν R. Browning, «The Patriarchal School at Constantinople in the twelfth Century», *Byzantion* 32 (1962) 167-202· 33 (1963) 11-40 (Ἀνατύπωση στοῦ ἴδιου, *Studies on Byzantine History, Literature and Education*, Variorum Reprints, London 1977, ἐργασία ὑπ' ἀριθμ. Χ). Β. Κατσαροῦ, *Ἰωάννης Κασταμονίτης*, Θεσσαλονίκη 1988, μὲ εἰδικὸ κεφάλαιο τιτλοφορούμενο «Ἡ "Πατριαρχικὴ Σχολή"». Τὸ πρόβλημα τοῦ συστήματος παροχῆς σπουδῶν ἀνωτέρου ἐπιπέδου στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ δωδέκατου αἰῶνα», σσ. 163-209, ὅπου ἐκτίθενται ἡ σχετικὴ προβληματικὴ και ἡ εἰδικὴ βιβλιογραφία. A. Kazhdan - R. Brown- ing, «Patriarchal School», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3 (1991) 1599.

πρέπει να θεωρηθούν ως λόγοι φιλοφρονήσεως και κολακείας του Ίωάννου Ἀποκαύκου, δεδομένου ότι κάποιος ἀπ' αὐτοὺς γράφηκαν, ὅταν οἱ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν βρίσκονταν σὲ κρίσιμο σημεῖο. Ὁ Ίωάννης Ἀπόκαυκος μάλιστα στὴν ὑπ' ἀριθμ. 36 ἐπιστολή του δὲν διστάζει νὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιο τοῦ Κωστομοίρη γιὰ τὸ ὕφος καὶ τὸ περιεχόμενο μιᾶς ἐπιστολῆς του⁷² ποὺ δυστυχῶς δὲν ἔφθασε ὡς ἐμᾶς, γιὰ νὰ ἔχουμε ἓνα πραγματικὸ δείγμα τῶν λογοτεχνικῶν ἱκανοτήτων του. Καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, ἂν καὶ δὲν ἐγνώριζε, ὅπως φαίνεται, προσωπικὰ τὸν Κωστομοίρη, δὲν εἶναι φειδωλὸς στοὺς ἐπαινετικὸς χαρακτηρισμοὺς τοῦ μητροπολίτη Νέων Πατρῶν: «*λογιώτατος ἀνὴρ*», «*ἐραστὴς ὦν τοῦ κατ' ἀρετὴν καὶ λόγον ἀκηράτου κάλλους*» καὶ «*ἀγχίνους ἀνὴρ καὶ σοφός*»⁷³. Ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ τὰ λειτουργήματα τοῦ νοταρίου καὶ τοῦ διδασκάλου τῆς γύρας, ποὺ εἶχε στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας ὡς κληρικὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, προϋποθέτουν τὴν κατοχὴ ἀξιόλογης παιδείας ἀπὸ τὸν Κωστομοίρη. Τὴν παιδεία αὐτὴ ὁ Κωστομοίρης πρέπει νὰ ἔλαβε στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὴν πώση τῆς πόλεως στὰ χέρια τῶν Φράγκων (1204).

4. Διάκονος, πατριαρχικὸς νοτάριος καὶ διδάσκαλος τῆς γύρας.

Ὁ Ίωάννης Κωστομοίρης συνέδεσε τὴν τύχη του μὲ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ὑπηρετήσε τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ὡς *διάκονος, πατριαρχικὸς νοτάριος καὶ διδάσκαλος τῆς γύρας*⁷⁴. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο λειτουργήμα (τοῦ διακόνου) οἰοδῆποτε σχόλιο θὰ ἦταν περιττό, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη καὶ κατ' ἄνωγο βαθμίδα τῆς ἱερωσύνης, μὲ γνωστὰ καὶ περιχαρακωμένα καθήκοντα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ σχολιασμὸς μας, κατωτέρω, θὰ περιορισθεῖ στὰ δύο ἄλλα λειτουργήματα τοῦ Ίωάννου.

Ὁ *πατριαρχικὸς νοτάριος* ἀνήκε στὸ σῶμα γραφέων ἢ γραμματέων τοῦ πατριαρχείου. Στὸς πίνακες τῶν ἀξιωματῶν (ὄφφικίων) κατελάμβανε μία ἀπὸ τὶς κατώτερες βαθμίδες⁷⁵. Οἱ νοτάριοι

72. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 36, Bees, σσ. 95-96.

73. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σσ. 347, 2, 348, 18-19 καὶ 349, 24.

74. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 17, Vasil'evskij, σ. 276, 3-8.

75. Βλ. ἐνδεικτικὰ J. Darrouzès, *Recherches sur les ὄφφικια de l' Église Byzantine*, Paris 1970, Listes synodales du XIIe siècle: A. En 1156, στ. 14 (σ. 529), Listes synodales du XIIIe siècle: A. Février 1274, στ. 17 (σ. 531), B. (1277), στ. 22-34 (σ. 532), C. 1285, στ. 8, 15, 17, 20 (σ. 533), Notice G - Appendix Vaticana, στ. 33-34 (σ. 549),

ἐπιτελοῦσαν ταυτόχρονα, εἴτε κατὰ διαστήματα, διάφορα καθήκοντα: Ἦταν ὑπογραφεῖς τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, στενογράφοι, ταχυγράφοι, πρακτικογράφοι, συντάκτες καὶ ἀναγνώστες τῶν πρακτικῶν, συντάκτες μόνο τῶν προοιμίων ἢ ὀλοκλήρων τῶν ἐγγράφων τῆς συνόδου ἢ τοῦ πατριάρχη, ἀντιγραφεῖς χειρογράφων ἢ διαφόρων πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν ἐγγράφων στοὺς ἢ ἀπὸ τοὺς πατριαρχικούς κώδικες. Ἐξέδιδαν πιστοποιητικά καὶ ἄλλα ἐγγραφα. Ἦταν γραμματεῖς καὶ βοηθοὶ τοῦ χαρτοφυλάκα στὸ ἔργο του γενικὰ καὶ κατὰ τὴν ἐκδίκαση διαφορῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Πιθανότατα ἡ ὑπηρεσία τους στὸ πατριαρχικὸ γραφεῖο διαρκοῦσε μικρὸ χρονικὸ διάστημα⁷⁶. Ὁπωσδήποτε ὁ Κωστομοίρης τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τοῦ πατριαρχικοῦ νοταρίου τὸ ἐγκατέλειψε, ὅταν ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ διδασκάλου τῆς γύρας, ὅταν δηλαδὴ προήχθη σὲ ἀνώτερο ἀξίωμα, τὸ ὁποῖο τὸν ὑποχρέωνε, τουλάχιστον κατὰ καιροῦς, ν' ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ Πατριαρχείου.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου τῆς γύρας, ποὺ ἄσκησε ὁ Κωστομοίρης ἐν συνεχείᾳ, δὲν εἶναι σαφὲς ἐκ πρώτης ὄψεως, διότι ὁ ὄρος αὐτὸς ἀπαντᾷ μόνο σ' ἐπιστολῇ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν μᾶς βοηθᾷ οὔτε ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης νὰ διασαφηνίσουμε τὸν ὄρο, διότι περιγράφει ἀόριστα τὴ διδασκαλικὴ ιδιότητα τοῦ Κωστομοίρη: «Σὺ μὲν γὰρ υἱὸς ὦν τῆς μεγίστης τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μητροῦς, ἐν ἧ καὶ διδασκαλικὸῦ βατήρος ἐπιβὰς μετέωρος ἐλπίσιν ἴστασο...»⁷⁷. Ὁ V. Laurent μὲ ἐπιφυλάξεις τὸν ταυτίζει μὲ τὸν κατογουριάριν καὶ τὸν περιοδευτῆ. Κατ' αὐτὸν ὁ ὄρος περιγράφει τὸν περιοδεύοντα ἱεροκήρυκα⁷⁸. Εἶναι γεγονός ὅτι σὲ πίνακες τῶν ἀξιωματικῶν (ὄφφικίων) τῆς Ἐκκλησίας ὁ κατογουριάρις ταυτίζεται μὲ τὸν περιοδευτῆ: «Ὁ κατογουριάρις ἐνὶ εἰς τὸν τόπον τοῦ περιοδευτῆ»⁷⁹. Στὴν περιγραφή πάντως τῶν καθηκόντων τοῦ περιοδευτῆ δὲν καθίσταται σαφές, ἂν δροῦσε αὐτὸς ὡς περιοδεύων ἱεροκήρυκας: «Ὁ περιοδευτῆς ὁδεύομενος καὶ προσφέρων ἅπαντας τοὺς μέλλοντας ἐλθεῖν εἰς

Notice O, στ. 33 (σ. 571), Notice P¹, στ. 31 (σ. 572), Notice P², στ. 23 (σ. 573), Notice R, στ. 36 (σ. 574).

76. Γὰ τὸς πατριαρχικούς νοταρίους βλ. Π. Ἰ. Μπούμη, «Νοτάριος», *ΘΗΕ* 9 (1966) 597-598. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὄφφικια*, σσ. 379-385 κ.ά. Β. Θ. Σταυρίδου, *Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 186-188.

77. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σ. 349, 12-14.

78. V. Laurent, *Les Regestes*, No 1221, σ. 29.

79. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὄφφικια*, Liste - Notice K², στ. 33 (σ. 560).

τὴν πίστιν τῶν χριστιανῶν»⁸⁰. Ἀπάντηση στὸ πρόβλημα, νομίζω, μᾶς δίνει ὁ νζ΄ κανόνας τῆς συνόδου τῆς Λαοδικείας, καθὼς καὶ οἱ βυζαντινοὶ σχολιαστὲς τοῦ κανόνα. Ὁ κανόνας αὐτὸς ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὅτι οὐ δεῖ ἐν ταῖς κώμαις καὶ ἐν ταῖς χώραις καθίστασθαι ἐπισκόπους, ἀλλὰ περιοδευτὰς· τοὺς μὲν τοι ἤδη προκατασταθέντας, μηδὲν πράττειν ἄνευ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἐν τῇ πόλει· ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς πρεσβυτέρους μηδὲν πράττειν ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ ἐπισκόπου»⁸¹. Ὁ θεσμὸς τῶν περιοδευτῶν συνδέεται μὲ τὸ θεσμὸ τῶν χωρεπισκόπων. Γιὰ νὰ μὴν ἐξευτελιζέται τὸ ἀξίωμα τῆς ἀρχιερωσύνης μὲ τὴ χειροτονία ἐπισκόπων σὲ περιοχὲς μὲ λίγο πληθυσμὸ⁸², ὁ κανόνας αὐτός, πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν ποιμαντικῶν ἀναγκῶν, εἰσάγει τὸ θεσμὸ τῶν περιοδευτῶν. Μάλιστα οἱ βυζαντινοὶ σχολιαστὲς δίνουν καὶ τὸν ὄρισμὸ τῶν περιοδευτῶν. Κατὰ τὸν Ζωναρᾶ, «περιοδευταὶ δὲ λέγονται, διὰ τὸ περιέρχεσθαι καὶ καταρτίζειν τοὺς πιστοὺς, μὴ ἔχοντας καθέδραν οἰκείαν»⁸³. Ὁ Βαλσαμῶν εἶναι σαφέστερος: «Περιοδευταὶ δὲ εἰσὶν οἱ σήμερον προβαλλόμενοι παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἔξαρχοι· οὗτοι γὰρ περιοδεύουσι καὶ ἐπιτηροῦσι τὰ ψυχικὰ σφάλματα, καὶ καταρτίζουσι τοὺς πιστοὺς»⁸⁴. Τὸ ἴδιο σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ἀριστηνός: «περιοδευτὰς, οὗς καὶ ἐξάρχους σήμερον ὀνομάζουσιν, εἰς διόρθωσιν τῶν ψυχικῶν σφαλμάτων στέλλεσθαι ἐν αὐταῖς»⁸⁵. Τέλος ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης συνδυάζει τὸν ὄρισμὸ τοῦ Ζωναρᾶ μὲ τοὺς ὀρι-

80. Γιὰ τὸν περιοδευτὴ βλ. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια*, σσ. 175, 211, 230-231, 237, 239, Appendice, Jean de Kitros, στ. 26 (σ. 539), Liste K², στ. 21 (σ. 557), Notice K², στ. 21 (σ. 559), Notice K³, στ. 21 (σ. 562). Τὰ καθήκοντα τοῦ περιοδευτῆ περιγράφονται στὴ Notice K², στ. 21 (σ. 559).

81. Τὸ κείμενο τοῦ κανόνα αὐτοῦ, καθὼς καὶ τὰ σχόλια τῶν βυζαντινῶν σχολιαστῶν βλ. στῶν Γ. Α. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων*, τ. 3, Ἀθήνησι 1853, σσ. 222-224.

82. Πρβλ. τὰ σχόλια: «Τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα ἐντιμὸν ἔσται· τὸ δὲ ἐν κώμῃ ἢ ἐν χώρᾳ, ἐνθα μὴ πόλις ἐστὶ μηδὲ πλῆθος ἀνθρώπων, γίνεσθαι ἐπισκόπους, εὐκαταφρόνητον τὴν ἀρχιερωσύνην ποιεῖ» (Ζωναρᾶς). «Ὁ δὲ παρῶν κανὼν περιοδευτὰς παρακελεύεται γίνεσθαι καὶ μὴ ἐπισκόπους, ἵνα μὴ γένηται εὐκαταφρόνητος ἢ ἀρχιερωσύνη, ὡς μὴ ἐχούσης τῆς χώρας, ἐν ἣ ἐχειροτονήθη ὁ ἐπίσκοπος, πλῆθος ἀνθρώπων εἰς τὴν τιμὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης» (Βαλσαμῶν). «Ἐν κώμῃ τινὶ ἢ καὶ βραχεῖα πόλει, ἐν ἣ καὶ εἰς πρεσβύτερος ἐπαρκεῖ, οὐκ ἀναγκαῖον ἐπίσκοπον γίνεσθαι, ἵνα μὴ τὸ τοῦ ἐπισκόπου κατευτελιζῆται ὄνομα» (Ἀριστηνός) (Ράλλη - Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σσ. 222-224).

83. Ράλλη - Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 223.

84. Ράλλη - Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 223.

85. Ράλλη - Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 224.

σμούς των δύο άλλων ως πρὸς τοὺς ἐξάρχους: «ἀλλὰ περιοδευτάς, οὓς ἡμεῖς ἐξάρχους φαμέν, ὡς περιϊόντας καὶ τοὺς πιστοὺς καταρτίζοντας, καθέδραν δὲ οἰκείαν μὴ κεκτημένους»⁸⁶.

Ἄν κανεῖς λάβει ὑπ' ὄψη του ὅλα τ' ἀνωτέρω, τότε χωρὶς ἐπιφυλάξεις θὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ὄρος *περιοδευτῆς* προσδιορίζει τὸν περιοδεύοντα κληρικό, κατὰ κανόνα πρεσβύτερο, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ἐνοριακὴ ἔδρα. Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα, ὁ κληρικός αὐτὸς περιοδεύει σὲ χωριὰ καὶ κῶμες, διδάσκει καὶ καταρτίζει τοὺς πιστοὺς, ἀσκεῖ τὰ καθήκοντα τοῦ πνευματικοῦ - ἐξομολόγου, ἐπισημαίνει τὰ πνευματικὰ τους σφάλματα καὶ προβλήματα καὶ μεριμνᾷ γιὰ τὴν ἐπίλυσή τους. Τὸ ἀντικείμενο τῆς πνευματικῆς μέριμνας τῶν περιοδευτῶν πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ ὄχι μόνο στοὺς μόνιμους κατοίκους τῆς ὑπαίθρου (οἰκισμῶν, χωριῶν, κωμῶν), ἀλλὰ καὶ σὲ μετακινούμενους, λόγῳ ἐπαγγέλματος, πληθυσμοῦς, ὅπως ἦταν π.χ. οἱ κτηνοτρόφοι, οἱ ὁποῖοι γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν βοσκή γιὰ τὰ ποιμνιά τους ἀναγκάζονταν νὰ μετακινοῦνται ἀπὸ τὰ χειμερινὰ στὰ θερινὰ βοσκοτόπια καὶ ἀντιστρόφως. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο καὶ τὴν ἀφετηρία τῶν δραστηριοτήτων τοῦ περιοδευτῆ. Γιὰ τὸν Κωστομοίρη κάποια ἀπὸ τ' ἀνωτέρω δὲν ἰσχύουν, ἀφοῦ, ὅπως θὰ δεიχθεῖ κατωτέρω, καὶ ὡς διδάσκαλος τῆς γύρας ἔφερε τὸ βαθμὸ τοῦ διακόνου.

Μὲ τὸν ὄρο *περιοδευτῆς* λοιπὸν πρέπει νὰ συνδεθεῖ καὶ ὁ *διδάσκαλος τῆς γύρας*, ἀφοῦ ἡ λέξη *γύρα* σημαίνει τὴ μετάβαση ἀπὸ μέρος σὲ μέρος, τὴν ἐπίσκεψη, τὴν περιοδεία, τὴν περιφορὰ, τὴν περι-

86. Ματθαίου Βλάσταρη, *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον ε'*, Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, τ. 6, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 286. Πρβλ. καὶ τὴ θέση τοῦ Χρυσάνθου τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων, *Σύνταγμα περὶ τῶν ὄφφικίων, κληρικῶν, καὶ ἀρχοντικῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀγίας Ἐκκλησίας*, Ἐνετίησι 1778, σσ. 56-58, ὁ ὁποῖος τονίζει ἰδιαίτερα τὴ στενὴ σχέση χωρεπισκόπων καὶ περιοδευτῶν. Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως χωρεπισκόπων καὶ περιοδευτῶν ἀπασχόλησε καὶ τοὺς συντάκτες τοῦ «Πηδάλιου». Οὐσιαστικὰ ὅμως δὲν δίνουν καμιὰ ἀπάντηση. Ἀπλῶς περιορίζονται στὴ συστηματικὴ παρουσίαση τῶν ἀπόψεων ποὺ διατύπωσαν οἱ διάφοροι σχολιαστὲς τῶν κανόνων κατὰ τὸ παρελθόν. Πάντως ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐπισημάνσή τους ὅτι σὲ κάποιες πηγὲς ὑπάρχει σαφὴς διάκριση μεταξὺ τοῦ χωρεπισκόπου καὶ τοῦ περιοδευτῆ (Ἄγαπίου ἱερομονάχου - Νικοδήμου μοναχοῦ, *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νῆος τῆς μᾶς ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1841, σ. 258, ἐκδ. «Ἀοτήρ», Ἀθήναι 1990, σ. 441). Κλασικὴ τέτοια περίπτωση ἀποτελεῖ ἡ «Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ Γενναδίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως»: «...πάντα τὸν ὄντιναοῦν ἀλικόμενον ἐπὶ τοιοῦτῳ τινὶ ἐπίσκοπον ἢ χωρεπίσκοπον ἢ περιοδευτὴν ἢ πρεσβύτερον ἢ διάκονον ἢ ἄλλον ὄντιναδῆποτε τοῦ κανόνος ἢ λαϊκὸν κοινῷ δόγματι τῶν ἀρχιερέων κατακεκρίσθαι καὶ κοινῇ ψήφῳ...» (Ράλλη - Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. 4, Ἀθήνησι 1854, σ. 370).

δρομή⁸⁷, ενώ η λέξη *διδάσκαλος* προσδιορίζει την κύρια ένασχόληση του όφφικιούχου. Συνεπώς ο διδάσκαλος της γύρας ήταν περιοδεύων διδάσκαλος, περιοδεύων ἐξηγητής τῶν θείων λόγων, πρόδρομος τῶν περιοδευόντων ἱεροκηρύκων καὶ πνευματικῶν ἐξομολόγων τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος.

Τὸ λειτούργημα αὐτὸ πιθανότατα ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἀσκοῦσε στὸ βασίλειο τῆς Νικαίας, πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὸ κράτος τῆς Ἡπείρου, ἀφοῦ ἀναφέρεται ὡς τρίτο στὴ σειρά τῶν τίτλων του (διάκονος, πατριαρχικὸς νοτάριος, διδάσκαλος τῆς γύρας). Στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο ὁ Κωστομοίρης ἐμφανίζεται ὡς *λογαριαστής* καὶ *λογοθέτης*. Ὁ Κωστομοίρης μάλιστα, κατὰ τοὺς λόγους τῶν Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ Μιχαὴλ Χωνιάτου, ἀνῆκε στὸν κλῆρο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ὄχι στὸν κλῆρο τῆς μητροπόλεως Νικαίας, ὁ ὁποῖος, χωρὶς μητροπολίτη, συνυπῆρχε μὲ τὸν πρῶτο. Τὸ ἰδιότυπο αὐτὸ καθεστῶς, ἀποτέλεσμα τῆς ἀναγκαστικῆς αὐτοεξορίας τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, μᾶς τὸ περιγράφει μὲ χαρακτηριστικὸ καὶ ἀδιαμφισβήτητὸ τρόπο ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης στὴν Αὐτοβιογραφία του: «*Δυοῖν δ' ὄντων κλήροιν ὑφ' ἐνὶ προέδρῳ τῷ πατριάρχει (συντετήρητο γὰρ τῇ μητροπόλει καὶ ὁ θρόνος καὶ ὁ κλῆρος πλὴν ἰδιαιτάτου ποιμένος, καὶ τᾶλλα προνόμια)*»⁸⁸. Ἄν ὁ Κωστομοίρης ἀνῆκε στὸν κλῆρο τῆς μητροπόλεως Νικαίας, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης δὲν θὰ τοῦ ἔδειχνε ἰδιαίτερη εὐνοία ἀργότερα, ὅταν ὁ πρῶτος προτίμησε νὰ συνεχίσει τὴ σταδιοδρομία του στὸν ἑλλαδίτικο χῶρο, στὸ κρατίδιο τῆς Ἡπείρου.

5. Φυγὴ στὸ κρατίδιο τῆς Ἡπείρου.

Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὸ 1220, δὲν γνωρίζουμε ὅμως πότε ἀκριβῶς, ὁ Κωστομοίρης ἐγκατέλειψε τὴ Νίκαια καὶ κατέφυγε στὸ κράτος τῆς

87. Βλ. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 2, Ἀθῆναι 1936, σ. 1763. Ε. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδους Γραμματείας 1100-1669*, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 391. Πρβλ. Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, «Παρατηρήσεις εἰς EPIROTICA SAECULI XIII», *Vizantijskij Vremennik* 11 (1904) 851.

88. Νικηφόρου μοναστοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ κτήτορος, *Περὶ τῶν κατ' αὐτὸν διήγησις μερικῆ λόγος πρῶτος μηνὶ Μαΐῳ ἰνδικτιῶνος ἐβδόμης ἔτους ἑξακιςχιλιοστοῦ ἑπτακοσιοστοῦ ἐβδομηκοστοῦ δευτέρου* 12, ἔκδ. J. A. Munitiz, Nicephori Blemmydae Autobiographia sive Curriculum vitae necnon Epistula universalior, Leuven University Press 1984, σ. 8¹⁰⁻¹³. Πρβλ. Δ. Β. Γόννη, «Νίκαια, ἡ μητρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βιθυνίας. Ἱστορικὸ περίγραμμα», στὸ: *Νίκαια, Ἱστορία - θεολογία - πολιτισμὸς 325-1987*, Νίκαια 1988, σσ. 33 καὶ 45.

Ἡπειροῦ. Ὡς *terminus post quem* τῆς φυγῆς τοῦ Κωστομοίρη πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὸ ἔτος 1216, ὅταν στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἀνῆλθε ὁ Μανουὴλ Α΄ Σαραντηνός. Πρέπει νὰ μετανάστευσε μὲ τὶς εὐλογίες τοῦ πατριάρχου αὐτοῦ καὶ μάλιστα ὡς κληρικὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μετὰ ἀπὸ κάμποσο χρονικὸ διάστημα ὁ ἴδιος πατριάρχης τὸν τίμησε μὲ τὸ ὄφρικο τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη, τιμὴ πού ἀνακοινώθηκε μὲ ἐπιστολὴ στὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη, καθ' ὃν χρόνον ὁ τελευταῖος ὑπηρετοῦσε στὸ κράτος τῆς Ἡπειροῦ. Ἐὰν δηλαδὴ ὁ Κωστομοίρης εἶχε μεταναστεύσει στὴν Ἡπειρο ἐπὶ κάποιου τῶν προκατόχων τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ, εἶναι ἀμφίβολο, ἂν ὁ τελευταῖος θὰ τὸν τιμοῦσε μὲ τὸ ὄφρικο αὐτό.

Τὰ αἴτια τῆς φυγῆς του ἀπὸ τῆ Βιθυνία στὴν Ἡπειρο περιγράφονται ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Χωνιάτη μὲ τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ λόγια: «Σὺ μὲν γὰρ υἱὸς ὢν τῆς μεγίστης τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μητρός, ἐν ἧ καὶ διδασκαλικοῦ βατῆρος ἐπιβὰς μετέωρος ἐλπίσιν ἴστασο προβαίνειν τοῖς ἀνωτάτω, εἴτ' ἐκείθεν μεταναστεύσας καὶ ὀρφανισθεῖς, ἀλγεῖς δήπου καὶ ἀλγῶν νοσεῖς»⁸⁹. Τὸ χωρίο αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε κάποιες σκέψεις γιὰ τὶς συνθήκες, ὑπὸ τίς ὁποῖες ὁ Κωστομοίρης ἐγκατέλειψε τὴν προσωρινὴ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ δέχθηκε τελικὰ νὰ γίνῃ μητροπολίτης στὴ «*γλυκερὴν καλύβην*» τῆς «*Θεσσαλικῆς Ὑπάτης*»⁹⁰. Ὁ Κωστομοίρης στὴ Νίκαια εἶχε κάποια ἐξέλιξη στὸν πατριαρχικὸ κλῆρο καὶ ἀνῆλθε στὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου τῆς γύρας, ἀλλὰ γιὰ λόγους ἀγνώστους σὲ μᾶς δὲν εἶχε καμμιά ἐλπίδα νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἀνώτερη βαθμίδα καὶ νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος ἢ μητροπολίτης. Πάντως πρέπει ν' ἀποκλεισθεῖ ἡ πιθανότητα νὰ εἶχε περιέλθει σὲ δυσμένεια τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ, διότι ὁ τελευταῖος ἀργότερα τὸν τίμησε μὲ τὸ ὄφρικο τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ ἀδιέξοδο πού δημιουργήθηκε γιὰ τὴν ἐξέλιξή του τὸν ὑποχρέωσε νὰ μεταναστεύσει στὸν ἑλλαδικὸ χῶρον γιὰ ἀναζήτησι καλύψεως τύχης. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ μετανάστευσή του στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔγινε καὶ μὲ τὴν ἔγκρισιν καὶ τὶς εὐλογίες τοῦ πατριάρχου. Γι' αὐτὸ καὶ διατήρησε τὴν ιδιότητα τοῦ κληρικοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τὸ τελευταῖο ἀποτελεῖ ἂν ὄχι ἀντικανονικὴ τοῦλάχιστον μὴ λειτουργικὴ πρακτικὴ, διότι ὁ Κωστομοίρης δὲν

89. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σ. 349, 12-16.

90. Βλ. τὸ χαρακτηρισμὸ αὐτὸ σὲ ἐπίγραμμα πού δημοσίευσε ὁ J. Fr. Boissonade, *Ἀνέκδοτα. Anecdota graeca e codicibus regis descripsit annotatione illustravit...*, τ. 2, Parisii 1830, σ. 470. Πρβλ. Δ. Β. Γόνη, «Ἡ Βυζαντινὴ Ὑπάτη», *Ὑπάτη* 17-19 (1987-1988) 140-141.

μπορούσε νὰ λειτουργήσει χωρὶς τὴν ἄδεια καὶ τὴν εὐλογία τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ δράση του στὴν Ἐκκλησία τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου ἦταν ἀνεκτὴ, ἴσως γιατί οἱ ἐκκλησιαστικοὶ παράγοντες τῆς Ἡπείρου δὲν ἤθελαν νὰ ἔλθουν σὲ ἄμεση σύγκρουση μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔδινε ἀφορμὲς γιὰ ὀποιαδήποτε παρεξήγηση, ἀφοῦ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ὑπηρετήσε στὸ κρατίδιο τῆς Ἡπείρου ὡς φοροεισπράκτορας (λογαριαστής).

6. Ἐπιστολὲς τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου πρὸς τὸν Κωστομοίρη καὶ γιὰ τὸν Κωστομοίρη.

Μὲ τὴ δράση τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παραμονῆς του στὸ κρατίδιο τῆς Ἡπείρου συνδέονται κυρίως τέσσερις ἐπιστολὲς τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Πρόκειται γιὰ τὶς ὑπ' ἀριθμ. 36, 43, 49 καὶ 64 τῆς συλλογῆς ποὺ ἐξέδωκε ὁ Ν. Βέης. Ἐπειδὴ ὠρισμένοι ἐρευνητὲς δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ ἀποδέκτες τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν κατὰ τὸν χρόνο τῆς παραλαβῆς τους ζοῦν καὶ δροῦν στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὀδηγοῦν ἐν μέρει σὲ παρερμηνεῖες καὶ σὲ διαστρέβλωση τῶν γεγονότων, κρίνω σκόπιμο κατωτέρω ν' ἀσχοληθῶ ἐκτενέστερα μὲ κάποια προβλήματα τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν.

α) Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 36 ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται «πρὸς τὸν λογαριαστὴν κῦρ Ἰωάννην τὸν Κωστομοίρη»⁹¹. Ἡ σύνταξίς της ἀπὸ τὸν Κ. Λαμπρόπουλο «χρονολογεῖται συμβατικὰ» στὸ ἔτος 1220, μὲ *terminus ante quem* τῆς συντάξεώς της τὸ 1222, ὅποτε ὁ Κωστομοίρης χειροτονήθηκε μητροπολίτης Νέων Πατρῶν⁹². Τὰ χρονολογικὰ αὐτὰ ὅρια, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν πρέπει νὰ γίνουν δεκτὰ γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: 1) Διότι ἡ παρούσα ἐπιστολὴ εἶναι ἡ πρώτη τῆς σειρᾶς ἐπιστολῶν ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ Ἰωάννου Κωστομοίρη, ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκαν μόνο τρεῖς. 2) Διότι μὲ βάση τὰ γεγονότα ποὺ περιγράφονται στὶς ἐπιστολὲς ἡ μέχρι τὴν ἐπισκοποποίησή του παραμονὴ τοῦ Κωστομοίρη στὴν Ἡπειρο δὲν ἦταν συντομότατη (1220-1222). 3) Διότι ὡς χρόνος χειροτονίας τοῦ Κωστομοίρη

91. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 36, Bees, σσ. 95-96. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ, «Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις», σσ. 191-192. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 201.

92. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 201.

σὲ μητροπολίτη δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο τὸ ἔτος 1222 (καὶ μάλιστα οἱ τρεῖς πρώτοι μῆνες), ἀλλὰ καὶ οἱ τελευταῖοι μῆνες τοῦ 1221, ἀμέσως δηλαδή μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Σερρών⁹³, ἀφοῦ οἱ πηγὲς μᾶς παρέχουν τὴ βεβαιότητα ὅτι ἡ πλήρωση τῶν κενῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων Νέων Πατρῶν, Σερρών καὶ Λευκάδας ἔγινε συγχρόνως. Αὐτὸ ὅμως ἦταν δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθεῖ μόνο μετὰ τὴν κατάληψη τῶν Σερρών. Ἡ τελευταία θέση ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο, ὅταν δεχθεῖ κανεὶς τὴν ἄποψη κάποιων ἐρευνητῶν, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης στίς 28.2.1222 δὲν βρισκόταν στὴ ζωὴ⁹⁴. Ἦδη ὅμως πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη ὁ Κωστομοίρης εἶχε ἐκλεγεῖ μητροπολίτης, εἶχε μεταβεῖ στὴν ἔδρα του, εἶχε ἰδεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴ θλιβερὴ κατάσταση τῆς μητροπόλεώς του, εἶχε ἐκφράσει μὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Χωνιάτη τὴν ἀπογοήτευσή του γι' αὐτὸ καὶ εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν τελευταῖο ἀπάντησιν⁹⁵. Ὅλα ὅμως τὰ γεγονότα αὐτὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συμπιέζονται μέσα στοὺς δύο πρώτους μῆνες τοῦ 1222, ἰδιαίτερα ἂν ὁ Μιχαὴλ πέθανε πρὶν ἀπὸ τὴς 28.2.1222.

Τόπος παραλαβῆς τῆς ἐπιστολῆς, ἄρα καὶ τόπος διαμονῆς τοῦ Κωστομοίρη, εἶναι κάποια πόλη τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου καὶ ὄχι ἡ Νίκαια. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἑξῆς: 1) Διότι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ λογαριαστῆ Ἰωάννου Κωστομοίρη, τῆς ὁποίας ἀπάντησις ἀποτελεῖ ἡ παρούσα ἐπιστολή, ἀπεστάλη στὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο πρὶν ἀπὸ δύο-τρεῖς ἡμέρες: «*ἐγνώρισε δέ μοι τοῦτο καὶ ἡ χθὲς καὶ πρὸ τρίτης πεμφθεῖσα γραφή*»⁹⁶. Καὶ σχῆμα λόγου νὰ εἶναι ἡ φράσις, δείχνει ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ γράμματος ἔγινε πρὶν ἀπὸ λίγο χρόνο. Εἶναι εὐνόητο ὅτι μὲ τὰ μέσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἓνα γράμμα, γιὰ νὰ φθάσει ἀπὸ τὴ Νίκαια στὴ Ναύπακτο, χρειαζόταν δεκάδες ἡμερῶν ἢ καὶ μῆνες καὶ ὄχι λίγες ἡμέρες. 2) Διότι ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος γράφει ὅτι σύντομα θὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν Κωστομοίρη, ἀσφαλῶς ὄχι στὴ Νίκαια: «*καὶ ἐπανάσῳζομαί σοι ἐν τάχει καὶ ἐτοίμαζέ μοι ξενίαν*»⁹⁷.

β) Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 43 ἐπιστολὴ δὲν ἔχει ἔνδειξη γιὰ τὸν παραλή-

93. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 3-12. Πρβλ. Nicol, *The Despotate of Epirus*, σ. 58. Βαρζοῦ, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. 2, σ. 568.

94. Τὴν ἄποψη αὐτὴ διατύπωσε ὁ Β. Κατσαρός, «Ἡ “κατὰ τὴν Ἑλλάδα” βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου, τελευταῖος σταθμὸς τῆς ζωῆς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη», *Βυζαντικὰ 1* (1981) 127. Βλ. κατωτέρω, σημ. 194.

95. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σσ. 346-350.

96. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 36*, Bees, σ. 95, 3-4.

97. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 36*, Bees, σ. 96, 38-39.

πη⁹⁸. Ὁρθῶς ἢ Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ⁹⁹ καὶ ὁ Κ. Λαμπρόπουλος θεωροῦν ὡς παραλήπτη τὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη. Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος τοποθετεῖ τὴ σύνταξή της συμβατικὰ στὸ ἔτος 1220¹⁰⁰. Ὁ παραλήπτης χωρὶς ἀμφιβολία ζοῦσε στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου. Κυρίως αὐτὸ καθίσταται σαφές ἀπὸ τὴ χρήση τῶν τεχνικῶν ὄρων *Ἀνατολαὶ καὶ Δυσμαὶ* πρὸς χαρακτηρισμὸ τῶν δύο ἑλληνικῶν βασιλείων, τῆς Νικαίας, πού βρίσκεται στὴν Ἀνατολή (Μ. Ἀσία), καὶ τῆς Ἡπείρου, πού ἐντοπίζεται στὴ Δύση (Βαλκανική). Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλη πηγή ὅτι ὁ πατριάρχης Μανουὴλ Α΄ Σαραντηνὸς τίμησε μὲ τὸ ὄφρικό του ἱεροῦ λογοθέτη τὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη καὶ μάλιστα ὅτι τοῦ ἀνακοίνωσε τὴν ἀπόφασή του μὲ ἐπιστολή¹⁰¹. Ἡ παρούσα ἐπιστολὴ ρίχνει ἄπλετο φῶς στὴν ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ πατριάρχου μὲ τὸ νὰ παραλληλίσει τὴν δι' ἐπιστολῆς ἀπονομὴ τοῦ ὄφρικού τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη ἀπὸ τὸν πατριάρχη τῆς Νικαίας στὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη, πού ζεῖ στὴ Δύση (κράτος τῆς Ἡπείρου), μὲ τὴν «ἐξ ἀποστάσεως χειροτονία» σὲ ἐπίσκοπο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Ἀμασειᾶς Φαίδιμο, γεγονός πού μνημονεύει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης στὸ ἔργο του *«Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θαυματουργοῦ»*¹⁰². Γιὰ νὰ γίνῃ σαφές τὸ γεγονός αὐτό, κατωτέρω παραθέτω τὰ σχετικὰ χωρία:

1) *«Τοῦτο δέ μοι θαυμάσιον, ὅπως ἐξ Ἀνατολῶν εἰς Δυσμὰς ἐνωτίζη τὰ πατριαρχικὰ παρηνώματα καὶ τὰ σφραγιστικὰ ἐκφωνήματα, ἢ ὅτι τάχα πλεονεκτεῖς εἰς ὄξυκοῖαν καὶ τοὺς ἱστορουμένους Σελλοῦς, τοὺς χαμαιεύνας καὶ ἀνιπτόποδας, δοῦπον ἐξ οὗ κατῶκον ἀκούοντας Ἰκαρίοιο πόντιο»*¹⁰³.

98. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 43*, Bees, σσ. 100-101. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σσ. 196-197. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκωνκος*, σ. 201.

99. Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 196, σημ. 1. Ἡ Βέη - Σεφερλῆ ὑποστηρίζει ὅτι «χρήσιμος θὰ ἦτο μία περαιτέρω ἐρευνα διὰ τὴν τυχόν ταύτισιν τῶν τριῶν τούτων προσώπων»: α) τοῦ Κωστομοίρη πού μνημονεύεται σ' ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουὴλ Α΄, ὁ ὁποῖος τὸν τίμησε μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη (*Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 5-8), β) τοῦ λογαριαστή Ἰωάννου τοῦ Κωστομοίρη τῆς ὑπ' ἀριθμ. 36 ἐπιστολῆς καὶ γ) τοῦ ἀνώνυμου ἱεροῦ λογοθέτη τῆς ὑπ' ἀριθμ. 43 ἐπιστολῆς.

100. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκωνκος*, σ. 201.

101. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 7-8.

102. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θαυματουργοῦ*, PG 46, 908D-909C.

103. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 43*, Bees, σ. 101, 18-22. Τὰ περὶ τῶν Σελλῶν ὡς

2) Περιγράφοντας δὲ τὴν ἐξ ἀποστάσεως χειροτονία τοῦ Γρηγορίου Θαυματουργοῦ ἀπὸ τὸν Ἀμασειᾶς Φαίδιμο, διερωτᾶται ὁ Ἀπόκτανκος: «*Τί τῶν μεγάλων τούτων ἀποδέει τὰ καθ' ἡμᾶς, ὧ μεγάλοι ὑμεῖς καὶ χειροτονητὰ (πατριάρχης) καὶ χειροτονούμενε (Ἰωάννης Κωστομοίρης), ὅτι ὁ μὲν (πατριάρχης) ἐξ Ἀνατολῶν τὰ χειροτονητήρια ἐξεφώνησας, ὁ δὲ (Κωστομοίρης) εἰς Δυσμάς τῶν θαυμαστῶν ῥημάτων τούτων ἐπηκροάσατο· οὕτως ὁ τῆς ἐκκλησίας λαμπρότατος ἥλιος ὡς δίσκῳ περιγραφόμενος τῷ κατὰ Νίκαιαν θρόνῳ ἐξέπεμψέ σοι καὶ πρὸς Δυσμάς τὴν ἱερὰν ἀκτίνα τοῦ ἀξιώματος*»¹⁰⁴.

3) Καὶ δέχεται μὲ βεβαιότητα ὅτι ὁ Κωστομοίρης ἐτίμησε αὐτὴν τὴν ἐξ ἀποστάσεως ἀπονομή τοῦ ὄφφικίου, ποῦ τοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν πατριάρχη: «*Ἄλλ' ὡς ἐκεῖνος (ὁ πατριάρχης) ἐσφράγισεν, οὕτω καὶ σὺ (Κωστομοίρης), ψυχῇ παρίστασο τῷ δεσπότη καὶ ταῖς ἐορτασίμοις τὴν ἱερὰν ἐνδύου ἐρέαν καὶ κατὰ νότων καὶ περὶ μαζὸν καὶ λαγόνα αἰώρει τὸ ἐπίστενόν σου πλέγμα καὶ τὸ ἐπίωμον, ὡς καὶ μακρόθεν ἀποδιδῶς τὸ ὑπηρετικὸν καὶ τὸ εὐγνωμον' ἀνοίκειον γὰρ ἀπὸ Ἀνατολῶν σφραγισθέντα σε εἰς Δυσμάς, μὴ καὶ παραφαίνειν ἐν ταύτῃ τὰ τοῦ ὄφφικίου ἐπίσημα*»¹⁰⁵.

Στὸ ὑπ' ἀριθμ. 1 χωρίο ἀνωτέρω ὑπάρχει καὶ ἕνας παραλληλι-

χαιμαϊύνων καὶ ἀνιπτοπόδων σαφῶς λαμβάνονται ἀπὸ τοὺς κατωτέρω ὁμηρικὸς στίχους:

*«Ζεῦ ἄνα, Δωδωναίε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου· ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ
σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαιμαϊύναι»*

(Ὁμήρου, *Ἰλιάς* Π 233-235), ἃν καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἀπὸ ἄλλους ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς. Πρβλ. Στραβῶνος, *Γεωγραφικὰ Ζ'* 328-329. Γιὰ τὴν ἀνιπτοποδία καὶ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν Σελλῶν βλ. Δ. Εὐαγγελίδη - Σ. Δάκαρη, «Τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης. Α. Ἱερὰ οἰκία», *Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς* 1959, ἐν Ἀθήναις 1964, σσ. 29-31, σμ. 4, ὅπου καὶ ἀξιόλογο βιβλιογραφία. Τ' ἀνωτέρω ἐπίθετα χρησιμοποιοῦνται καὶ ἀπὸ ἄλλους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς πρὸς χαρακτηρισμὸ τῶν χριστιανῶν μοναχῶν καὶ ἀσκητῶν. Πρβλ. Ἄγνης Βασιλικοπούλου - Ἰωαννίδου, *Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν IB' αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ὅμηρος*, ἐν Ἀθήναις 1971-1972, σ. 157.

104. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 43, Bees, σ. 101, 32-37. Ἡ Φ. Χ. Κολοβοῦ στὸ Α' Κεφάλαιο τοῦ Γ' μέρους τῆς διατριβῆς της ἐπισημαίνει ὅτι συγγραφεῖς σύγχρονοι τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου (Μιχαὴλ Χωνιάτης, Εὐθύμιος Μαλάκης, Θεσσαλονίκης Εὐσταθῆς) χρησιμοποιοῦν τὴν εἰκόνα τοῦ ἡλίου, γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν διάφορα ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα, κυρίως τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Τέτοιοι εἰκόνες ὑπάρχουν στὶς ὑπ' ἀριθμὸν 20, 26, 59, 61, 71, 80 καὶ 113 τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, 4 τοῦ Εὐθυμίου Μαλάκη καὶ 19 τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (Μιχαὴλ Χωνιάτης, Ἰωάννινα 1993, σσ. 251-252, σμ. 45).

105. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 43, Bees, σ. 101, 37-42.

σμός πού ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης κατὰ τὸ χρόνο τῆς σφραγίσεώς του ὄχι μόνον ἀπουσίαζε ἀπὸ τὴ Νίκαια, ἀλλὰ καὶ βρισκόταν κάπου στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου. Πρόκειται γιὰ τὸν παραλληλισμὸ τῆς ὀξυκοΐας τῶν Σελλῶν μὲ τὴν ὀξυκοΐα τοῦ Κωστομοίρη. Ὡς γνωστόν, οἱ Σελλοὶ ἢ Ἴλλοι κατοικοῦσαν τὸν τόπο πού ἐκτείνεται γύρω ἀπὸ τὴ Δωδώνη τῆς Ἡπείρου καὶ καλεῖται Ἴλλοπία. Στὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης γιὰ τὴ χρησιμοδοσία οἱ ἱερεῖς συμβουλευόνταν τὸ θρόισμα τῶν φυλλωμάτων τῆς ἱερᾶς δρυός, τὴν πτήση καὶ τοὺς κρωγμοὺς τῶν ἱερῶν πελειάδων (περιστερῶν), τὸ κελάρυσμα τῆς ἱερῆς πηγῆς, τοὺς ἤχους τῶν χαλκῶν λεβήτων ἢ μεταγενέστερα τοὺς ἤχους τοῦ χαλκοῦ λέβητα¹⁰⁶. Τόσο πολὺ ἦταν ἐξασκημένη ἡ ἀκοή τους, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ ἢ παράδοση ὅτι ἄκουγαν ἀκόμη καὶ τὸν παφλασμὸ τῶν κυμάτων τοῦ Ἰκαρίου Πελάγους!¹⁰⁷ Καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος διερωτᾶται μήπως ὁ Κωστομοίρης, εὕρισκόμενος στὴ χώρα τῶν Σελλῶν, ξεπερνᾷ ὡς πρὸς τὴν ὀξυκοΐα καὶ αὐτοὺς τοὺς Σελλοὺς, ἀφοῦ κατορθώνει ἀπὸ τὴν Ἡπειρο ν' ἀκούει τὴν εὐχὴ τῆς σφραγίσεώς του σὲ λογοθέτη πού ἐκφωνεῖ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης στὴ Νίκαια! Δὲν νομιζῶ ὅτι εἶναι τυχαία τόσο ἡ μνεῖα τῶν Σελλῶν ὅσο καὶ ἡ σύγκριση τῆς ὀξυκοΐας Σελλῶν καὶ Κωστομοίρη. Τὰ γεγονότα διαδραματίζονται στὴν εὐρύτερη χώρα τῶν Σελλῶν, στὴν Ἡπειρο.

γ) Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 49 ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται «πρὸς τὸν Δισύπατον κῆρ Γεώργιον τὸν λογαριαστήν»¹⁰⁸. Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος τοποθετεῖ τὴ σύνταξη τῆς ἐπιστολῆς στὸ ἔτος 1222 μὲ βάση τὴν ἐσωτερικὴ μαρτυρία γιὰ σοβαρὴ ἀσθένεια τοῦ Ἀποκαύκου καὶ συμπαράσταση τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα σ' αὐτόν. Ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς παρέχει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ παραλήπτης βρισκόταν στὴ Νίκαια, ἀφοῦ, κατ' αὐτόν, «ὁ

106. Βλ. σχετικὰ τὴν ἐργασία τῶν Δ. Εὐαγγελίδη - Σ. Δάκκαρη, «Τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης. Α. Ἱερὰ οἰκία», *Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερὶς* 1959, ἐν Ἀθῆναις 1964, σσ. 1-194 (ἰδιαίτερα, σσ. 17, 116-117, 119-123, 127-132).

107. Τὸ «δοῦπον ἐξ οὗ κατόικουν ἀκούοντας Ἰκαρίοιο πόντιο» οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ παροιμιώδη ἔκφραση («Οἱ Δωδωναῖοι Σελλοὶ δοῦπον ἀκούουσι πόντου Ἰκαρίου»). Γι' αὐτὴ βλ. D. K. Karathanasis, *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten des Altertums in den rhetorischen Schriften des Michael Psellos, des Eustathios und des Michael Choniates sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII. Jahrhunderts*, Diss., München 1936, σ. 50. R. Strömberg, *Greek proverbs. A collection of proverbs and proverbial phrases which are not listed by the ancient and byzantine paroemiographers*, Göteborg 1954, σ. 60.

108. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 49*, Bees, σσ. 105-106. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. Ἐ. Βέη - Σεφερλή, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 200. Κ. Λαμπρόπουλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 225-226.

Ἄποκανκος ζητεῖ νὰ μάθει ἀπὸ τὸν Δισύπατο, ἂν πίστεψε ὅτι ὁ ἴδιος πέθανε ἐξαιτίας τῆς σοβαρῆς ἀσθενείας του, ὅπως εἶχε διαδοθεῖ στὴ Νίκαια...»¹⁰⁹. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀληθεύει γιὰ δύο κυρίως λόγους: 1) Διότι στὴν ἐπιστολὴ γίνεται λόγος γιὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ Μεσοποταμίτη (= Ἰωάννου Κωστομοίρη) σχετικὰ μὲ τὴν ἀσθένεια τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ γιὰ τὴν εὐγενὴ φιλοδοξία τοῦ πρώτου νὰ διαδεχθεῖ τὸν Ἰωάννη στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου: «Ἡ δὲ τοῦ Μεσοποταμίτου καρδιά, οἶμαι, ὡς ἐπάλλετο καὶ ἐσφάδαζε καί, τὸ τοῦ Δαυὶδ, ἔσκαλλεν ἔνδον τὸ πνεῦμα αὐτοῦ¹¹⁰, ὡς ἐπισκοπήσῃ Ναυπάκτου· καὶ ἀγαπητόν, εἰ τοιοῦτον, ἀνὴρ λόγιος καὶ λογογράφος ἐπίσημος, ἵνα κἀγὼ κείμενος αἰσθησὶν εἶχον, εἰ δύναμις, ὡς μετ' ἐμὲ ἀνὴρ ἀξιόλογος τὸν θρόνον μου ἐπεκάθισεν»¹¹¹. Ἦδη εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐπιστολές ὅτι ὁ Ἰωάννης Μεσοποταμίτης - Κωστομοίρης ὄχι μόνον εἶχε μεταναστεύσει στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ ὑπηρετοῦσε σ' αὐτὸ καὶ ὡς λογαριαστής καὶ ὡς κληρικός. Γι' αὐτὸ καὶ ἐξ ἄλλου φιλοδοξοῦσε νὰ γίνῃ καὶ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, ἀφοῦ εἶχε ἀποκτήσει ὑψηλές γνωριμίες στὴν αὐτὴ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἡπείρου. Ἀπὸ τὴ μακρινὴ Νίκαια δὲν γίνονταν τέτοια πράγματα. 2) Διότι ὁ Ἰωάννης Ἀπόκανκος καλεῖ τὸ μαθητὴ του Γεώργιο Δισύπατο «καὶ σύννευξάι μοι ἀπαλλαγὴν τελείαν καὶ συνουσίαν τὴν μεθ' ὑμῶν...»¹¹². Ἡ συνάντηση, ἢ συναναστροφή καὶ συντροφιά μὲ αὐτοὺς (τὸν Γεώργιο Δισύπατο καὶ τὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη) δὲν θὰ ἦταν εὐκολὴ, ἂν διέμεναν καὶ οἱ δύο τους στὴ Νίκαια.

Μετὰ ἀπὸ τὶς ἀνωτέρω διαπιστώσεις ὁ χρόνος συντάξεως τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς πρέπει νὰ μετατεθεῖ πρὸς τὰ πίσω. Ἀποκλείεται νὰ ἐγράφη τὸ 1222. Τὸ ἔτος αὐτὸ ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης - Μεσοποταμίτης ἦταν ἤδη μητροπολίτης Νέων Πατρῶν, διότι ὡς μητροπολίτης κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ εἶχε ἀλληλογραφήσει μὲ τὸν μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη. Τοῦτο κατ' ἐξοχὴν ἰσχύει, ὅταν κανεὶς ἀποδεχθεῖ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Μιχαὴλ εἶχε ἐγκαταλείψει τὸν παρόντα κόσμον πρὶν ἀπὸ τὶς 28.2.1222.

109. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκανκος*, σσ. 225, 226. Πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ Γεώργιος Δισύπατος ἔλαβε τὴν ἐπιστολὴ στὴ Νίκαια μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ εἶναι ἀπατηλή, ἀφοῦ σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἐργασίας του ὁ ἴδιος συγγραφέας δείχνει ὅτι ὁ Δισύπατος ὑπηρετεῖ ὡς λογαριαστής σὲ ἐπαρχίες τοῦ κρατιδίου τῆς Ἡπείρου (σ. 129).

110. *Ψαλμ.* 76,7.

111. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 49, Bees, σ. 106, 27-31.

112. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 49, Bees, σ. 106, 33-34.

δ) Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 64 ἐπιστολὴ ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν «*Πρὸς τὸν λογαριαστὴν τὸν Κωστομοίρη*»¹¹³. Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος τὴν χρονολογεῖ στὸ ἔτος 1220, ἐπειδὴ τὴν συνδέει μὲ τὴν ἐσωτερικὴ μαρτυρία, κατὰ τὴν ὁποία «ὁ Ἀπόκαυκος κατηγορεῖται ἀπὸ τὸν Κωστομοίρη ὅτι στρέφεται ἐναντίον τῶν βασιλέων τῆς Νίκαιας». Ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς παρέχει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς ζεῖ καὶ δρᾷ στὴ Νίκαια, ἀφοῦ, κατ' αὐτόν, «ὁ Ἀπόκαυκος θλίβεται, διότι ὁ Κωστομοίρης μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη στὴ Νίκαια τὸν κατηγοροῦσε ὅτι ἐπαναστατεῖ ἐναντίον τῶν βασιλέων (τῆς Νίκαιας)...»¹¹⁴. Κατ' ἀρχὰς πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ παρούσα ἐπιστολὴ χρονολογικὰ πρέπει νὰ τεθεῖ μετὰ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 43, διότι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη ἔχει γραφεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακοίνωση τῆς ἀπονομῆς ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχη τοῦ ὁφφικίου τοῦ μεγάλου λογοθέτη στὸ διάκονο Κωστομοίρη. Τότε οἱ σχέσεις μετὰ τοῦ μητροπολίτη Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη ἦταν ἀρκετὰ καλές. Ἡ παρούσα ἐπιστολὴ ἐμφανίζει μιὰ διαφορετικὴ μεταγενέστερη ἀτμόσφαιρα στὶς σχέσεις μετὰ τῶν δύο ἀνδρῶν, ὅταν αὐτὲς εἰσήλθαν στὸ στάδιο τῆς κρίσεως, ἴσως καὶ τῆς ὀριστικῆς διαστάσεως. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ δειχθεῖ ὅτι ὁ παραλήπτης βρίσκεται μέσα στὰ ὄρια τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου. Τοῦτο φαίνεται κατεξοχὴν ἀπὸ τὰ ἐξῆς χωρία: 1) «*Καὶ τὸ ἱερὸν ἀξίωμα, ὅπερ ἐπέμφθη σοι*»¹¹⁵. Ἀναμφίβολα τὸ ἱερὸν ἀξίωμα εἶναι τὸ ὁφφίκιο τοῦ μεγάλου λογοθέτη, τὸ ὁποῖο πράγματι ἔλαβε ὁ Κωστομοίρης μὲ τὸ ταχυδρομεῖο τῆς τότε ἐποχῆς, κατ' ὄν χρόνον βρισκόταν στὴν Ἡπειρο, ὅπως παρουσιάζεται σαφέστατα στὴν ὑπ' ἀριθ. 43 ἐπιστολῇ¹¹⁶. 2) «*Ἐγὼ δὲ πῶς οὐδὲν παρὰ σοῦ τῷ κυρίῳ ἔγραψα ἢ ὄλως ὑπέγραψα, σὺ δὲ καὶ ἐσχετλίασας καὶ τλήμονα τὴν νῦν γενεὰν ἀπεκάλεσας, ὅτι βλέπεις μητροπολίτας βασιλεῦσιν ἀνταίρωντας; τίνα ταῦτα; ψυχῆς ἀδόλου καὶ φίλης ἢ μοχθηρᾶς καὶ κακεντρεχοῦς; καὶ οὐπω ἔστης, ἀλλὰ τὸν θυμὸν ἐκχέεις ἐξ ὧν γράφεις καὶ πρὸς τὸν μηδὲν ἀδικήσαντά σε Νεόφυτον. Αὐτὸς δὲ ἀπαξ ἡμᾶς ἐπισκεψάμενος ὡς νοσοῦντας καὶ συνταξάμενος ἀνεχώρησε*»¹¹⁷. Ὁ μνημονευόμενος

113. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 64*, Bees, σσ. 119-120. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. Ἐ. Βέη - Σεφερλίη, «Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 209. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 200-201.

114. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 200-201.

115. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 64*, Bees, σ. 120, 13-14.

116. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 43*, Bees, σσ. 100-101. Πρβλ. Τοῦ ἴδιου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 7-8: «ὄν καὶ ἡ μεγάλη ἀγωσύνη σου διὰ γράμματος ἱεροῦ εἰς λογοθέτην ἐτίμησε».

117. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 64*, Bees, σ. 120, 19-25.

στο απόσπασμα αυτό κύριος δὲν εἶναι ὁ αὐτοκράτορας Νικαίας, ἀλλὰ ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἡπείρου Θεόδωρος Δούκας¹¹⁸ ἢ ὁ ἀδελφός του Κωνσταντίνος Δούκας¹¹⁹, σὸν ὁποῖον ὁ Κωστομοίρης ἀποκάλυψε κάποιους λόγους ἢ ἐνέργειες τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Ὁ αὐτοκράτορας τῆς Νικαίας, καὶ νὰ ἤθελε, δὲν μπορούσε νὰ ἐπέμβει στὴν Ἐκκλησία τοῦ κυρίως ἑλλαδίτικου χώρου, διότι ἡ Ἐκκλησία αὐτὴ βρισκόταν μέσα στα ὄρια ἄλλου κράτους, τῆς Ἡπείρου.

7. Λογαριαστής καὶ λογογράφος στὸ κρατίδιο τῆς Ἡπείρου.

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο διαπιστώσαμε ὅτι μὲ τὴ δράση τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παραμονῆς του στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου συνδέονται κυρίως τέσσερις ἐπιστολὲς τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Πρόκειται γιὰ τὶς ὑπ' ἀριθμ. 36, 43, 49 καὶ 64 τῆς συλλογῆς ποὺ ἐξέδωκε ὁ Ν. Βέης. Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι οἱ ἀποδέκτες τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν βρισκόνταν σὸν ἑλλαδικὸ ἠώρο, ὅταν τὶς παρέλαβαν. Οἱ ἀποσπασματικὲς αὐτὲς πηγὲς μᾶς βοηθοῦν νὰ ἀνασυνθέσουμε τὴ δράση τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Κωστομοίρης δὲν χρησιμοποίησε τὴν κληρικὴ του ιδιότητα καὶ δὲν ζήτησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς διάκονος στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἡπείρου. Κατόρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς κοσμικοὺς ἀρχόντες γιὰ τὶς ἰκανότητές του καὶ νὰ διορισθῇ ὡς οἰκονομικὸς ὑπάλληλος εἰσπράξεως φόρων μὲ τὸν τίτλο τοῦ *λογαριαστή*¹²⁰. Αὐτὸ δὲν φαίνεται μόνον ἀπὸ τὶς ὑπ' ἀριθμ. 36 καὶ 64 ἐπιστολὲς τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου (ἔκδοση Βέη), ποὺ ἔχουν ἀντίστοιχα ὡς ἐπιγραφὲς «πρὸς τὸν λογαριαστήν κῦρ Ἰωάννην τὸν Κωστομοίρη»¹²¹ καὶ «πρὸς τὸν λογαριαστήν τὸν Κωστομοίρη»¹²², ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν ὡς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν ὑπ' ἀριθμ. 43, ὅπου ἀποκαλεῖται¹²³ «μέγας λογιστὴς μὴ μόνον τὰ βαθέα τῶν φορολόγων ἀνακαλύπτων», «διπλὸς λογιστὴς καὶ λόγων καὶ πράξεων» καὶ «λογιστὴς

118. Γιὰ τὸν Θεόδωρο Δούκα Κομνηνὸ Ἄγγελο βλ. Βαρζοῦ, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. 2, σσ. 548-637, Νο 168.

119. Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δούκα Κομνηνὸ βλ. Βαρζοῦ, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. 2, σσ. 656-664, Νο 170.

120. Γιὰ τὸ λειτούργημα τοῦ λογαριαστή βλ. R. Guiland, «Études sur l'histoire administrative de l' Empire byzantin. Le logariaste (ὁ λογαριαστής); le grand logariaste (ὁ μέγας λογαριαστής)», *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 18 (1969) 101-113.

121. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 36, Bees, σσ. 95-96.

122. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 64, Bees, σσ. 119-120.

123. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 43, Bees, σσ. 100, 4-5, 101, 11, 43.

χρημάτων». Μάλιστα στην ύπ' αριθμ. 64 επιστολή ο Ἀποκαυκος κατηγορεῖ εὐθέως τὸν Κωστομοίρη γιὰ φιλοχρηματία σὲ σχέση μετὴν ἄσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματός του¹²⁴.

Ὁ ἀείμνηστος Ν. Βέης σὲ εἰδικὸ λήμμα γιὰ τὸ ὄνομα *Κωστομοίρης* ὑποστήριξε ὅτι ὁ λογαριαστής Ἰωάννης Κωστομοίρης, φίλος καὶ ἀποδέκτης ἐπιστολῶν τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, «ἴσως πρέπει νὰ ταυτισθῆ» μετὸν ὁμώνυμό του ποὺ ὑπηρέτησε ὡς ἀνώτερος οἰκονομικὸς ὑπάλληλος στὴν Αὐλὴ τῆς Νικαίας καὶ ἀναφέρεται ὡς ἀποδέκτης ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδώρου Β' Δούκα Λασκάρεως καὶ ἀπογραφεὺς τοῦ κατεπανακίου τῆς Σμύρνης¹²⁵. Ἡ πρόταση γιὰ ἓναν τέτοιο ταυτισμὸ εἶναι ἀτυχή καὶ ἀδικαιολόγητη. Πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὲς προσωπικότητες ποὺ δροῦν ὡς ὑπάλληλοι σὲ διαφορετικὸς χώρους καὶ σὲ διαφορετικὲς ἐποχές: Ὁ πρῶτος ὑπηρετεῖ ὡς λογαριαστής στὸ κρατίδιο τῆς Ἠπείρου πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδώρου Α' Λασκάρεως (1204-1222) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκλέγεται μητροπολίτης Νέων Πατρῶν, ἐνῶ ὁ δεύτερος δρα ὡς γραμματέας, ἀπογραφεὺς τοῦ κατεπανακίου Σμύρνης κ.ἄ. στὴν αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Γ' Δούκα Βατάτζη (1222-1254). Ἐκτὸς αὐτοῦ οἱ δύο αὐτοὶ ὑπάλληλοι δὲν εἶναι ὁμώνυμοι. Ὁ πρῶτος καλεῖται *Ἰωάννης Κωστομοίρης*, ἐνῶ ὁ δεύτερος *Ἰωάννης Κωνστομάρης* ἢ *Κωστομάρης*¹²⁶. Ἀλλὰ οἱ ταυτισμοὶ τοῦ Ν. Βέη ἔχουν καὶ συνέχεια στὴν προβληματικὴ τοῦ θέματός μας, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἐρευνητῆς ἐμφανίζει ὡς ξεχωριστὸ πρόσωπο τὸν Κωστομοίρη, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ὡς διάκονος, πατριαρχικὸς νοτά-

124. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 64*, Bees, σ. 119, 4-5 καὶ 10-11: «διὰ τοῦτο μεμφόμεθα ὡς σὺ τῷ κέρδει καὶ τῇ ἀδικίᾳ νικώμενος καὶ νοεῖς καὶ γράφεις» καὶ «διὰ μικρὸν ἀργύριον, ὡς ὁ τῆς κωμωδίας Ἐρμῆς, καὶ θυμάτων κοιλίας πλύνειν ἀνέχη».

125. Ν. Α. Βέη, «Κωστομοίρης», *Ἐλευθερουδάκη Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν* 8 (1930) 415-416.

126. Βλ. σχετικὰ Fr. Dölger, «Chronologisches und Prosopographisches zur byzantinischen Geschichte des 13. Jahrhunderts», *Byzantinische Zeitschrift* 27 (1927) 308, σμ. 2, 317, σμ. 4. H. Ahrweiler, «L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre des deux occupations turques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle», *Travaux et mémoires* 1 (1965) 159-160. M. Angold, *A byzantine Government in exile*, σσ. 165-166, 213, 223, 227, 228, 231. Ὅπως ἀπέδειξε ἡ ἐρευνα, ὁ αὐτοκρατορικὸς ὑπάλληλος Ἰωάννης Κωνστομάρης ἢ Κωστομάρης ποὺ ἀνήκε στὸν κύκλο τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως ἀνέπτυξε ἔντονη δραστηριότητα στὴ Μικρὰ Ἀσία στὴ δεκαετία τοῦ 1230, ἐνῶ ὁ σχεδὸν ὁμώνυμός του Ἰωάννης Κωστομοίρης, λογαριαστής στὸ κρατίδιο τῆς Ἠπείρου, τὸ 1222 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Νέων Πατρῶν. Δὲν ἔχουμε κάποια μαρτυρία ὅτι ὁ τελευταῖος ἐγκατέλειψε τὴ μητροπολιτικὴ του ἔδρα καὶ ἐπέστρεψε στὴ Μικρὰ Ἀσία.

ριος και διδάσκαλος τῆς γύρας τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἐν συνεχείᾳ ἀναδεικνύεται λογοθέτης και τέλος μητροπολίτης Νέων Πατρῶν¹²⁷.

Πολύ ὀρθά ὁμως ἡ Ἐ. Βέη - Σεφερλή ἐπισημαίνει ὅτι μεταξὺ τοῦ λογαριαστῆ Ἰωάννου Κωστομοίρη και τοῦ Κωστομοίρη, ποῦ ξεκίνησε τὴν ἐκκλησιαστική του σταδιοδρομία στὴ Νίκαια ὡς διάκονος, πατριαρχικός νοτάριος και διδάσκαλος τῆς γύρας, ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη, ἐνῶ ὑπηρετοῦσε στὸ κρατίδιο τῆς Ἠπείρου, και τέλος ἐξελέγη μητροπολίτης Νέων Πατρῶν, ὑπάρχουν ἀρκετὰ κοινὰ στοιχεῖα. Ὡς τέτοια παρουσιάζει τὰ ἐξῆς: α) Ὅτι και οἱ δύο φέρουν τὸ ἴδιο ὄνομα (*Κωστομοίρης*). β) Ὅτι εἶναι γνωστοὶ μὲ τὸ διπλὸ ἐπώνυμο, *Κωστομοίρης - Μεσοποταμίτης*. γ) Ὅτι ἡ φράση τοῦ Ἀποκαύκου «...ἐγὼ δὲ τότε προβαλοῦμαι ἐπίσκοπον, ὅταν σὺ κατανεύσης...»¹²⁸ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι σχετίζεται μὲ τὴν πλήρωση τῆς ἐπισκοπικῆς ἔδρας τῶν Νέων Πατρῶν ποῦ ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Δούκα¹²⁹. δ) Ὅτι ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης, πρὶν γίνει λογοθέτης, εἶχε διατελέσει λογαριαστής, ἀφοῦ ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο «μέγας λογιστής» και «λογιστής χρημάτων»¹³⁰. Ἡ ἀνωτέρω ἐρευνήτρια μάλιστα κλείνει τὶς εὐστοχες παρατηρήσεις της μὲ τὴν ἐπισήμανση: «Χρήσιμος θὰ ἦτο μία περαιτέρω ἐρευνα διὰ τὴν τυχὸν ταύτισιν τῶν τριῶν τούτων προσώπων»¹³¹. Νομίζω ὅτι ἡ παρούσα μελέτη μὲ πειστικὸ τρόπο ἀποδεικνύει ὅτι σὶς πηγές μας γίνεται λόγος γιὰ ἓνα και τὸ αὐτὸ πρόσωπο, τὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη, ὁ ὁποῖος ὥσπου νὰ φθάσει στὸ μητροπολιτικὸ ἀξίωμα τῶν Νέων Πατρῶν πέρασε ἀπὸ μία σειρά λειτουργημάτων, ἀξιωμάτων και ἐπαγγελμάτων.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀσκοῦσε τὸ κοσμικὸ ἀξίωμα τοῦ λογαριαστῆ, ὁ Κωστομοίρης εἶχε ἰδιαίτερα φιλικές σχέσεις μὲ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο, μητροπολίτη Ναυπάκτου. Αὐτὸ μαρτυρεῖ ἡ ὑπαρξὴ τῶν τριῶν ἐπιστολῶν ποῦ ὁ δεῦτερος ἀπευθύνει πρὸς τὸν πρῶτο. Ὁ Ἀπόκαυκος δὲν περιορίζεται μόνο στὸ νὰ ὑπερεξάρει τὶς γνώσεις και ἰκανότητες τοῦ παραλήπτη, ἀλλὰ προχωρεῖ και σὲ φιλικὸς χαρακτηρισμούς: «ὁ ἐμὸς Μεσοποταμίτης», «οὕτως ἡμῖν παρέθου ἄλας τούτους λογικοὺς εἰς ἐστίασιν, οὓς και αἰδοῦμαι, ὡς τῆς ἀμφοτέρων φιλίας συνεκτικὸς και καλῶς τοὺς φίλους ἀλίζοντας», «ἡ σὴ λογία κε-

127. Ν. Α. Βέη, «Κωστομοίρης», *Ἐλευθερουδάκη Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν* 8 (1930) 416.

128. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 36, Bees, σ. 96, 37-38.

129. Ἐ. Βέη - Σεφερλή, «Προσθήκαι και παρατηρήσεις», σ. 192.

130. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ.* 43, Bees, σσ. 100, 4 και 101, 43.

131. Ἐ. Βέη - Σεφερλή, «Προσθήκαι και παρατηρήσεις», σ. 196.

φαλή», «φίλη ψυχὴ καὶ λογία», «καὶ φίλος καὶ πληρωτὴς τῶν σῶν ἐντολῶν»¹³², «σὺ δ' ὁ καλὸς τὰ πάντα καὶ ἰαρός», «μεγάλοι ὑμεῖς», «θαυμάσιος»¹³³.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα κοσμητικὰ ἐπίθετα μᾶς ὀδηγοῦν στὴν ὑποψία ὅτι οἱ δύο Ἰωάνναι ἦταν παλιοὶ γνώριμοι καὶ φίλοι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὅτι ἴσως ὁ παραλήπτης τῆς ὑπ' ἀριθμ. 52 ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποκαύκου ταυτίζεται μὲ τὸν Κωστομοίρη, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι «ὄμωνυμος» τοῦ Ἀποκαύκου (= Ἰωάννης)¹³⁴. Ὑπάρχουν πολλὰ στοιχεῖα ποὺ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς τοῦ Ἀποκαύκου ἦταν ὁ Κωστομοίρης, διότι: α) Ὁ παραλήπτης ζεῖ στὴ Νίκαια (στ. 11). β) Ὀνομάζεται Ἰωάννης (στ. 36-37: «εἴης μοι πολυχρόνιος μεμνημένος τοῦ ὄμωνύμου, τοῦ πνεόντός σε ὡς τὸν ἀέρα»). γ) Κατέχει κάποιο ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα, γι' αὐτὸ καὶ προσφωνεῖται μὲ τὸ «πανεντιμότητε δέσποτα καὶ κατὰ θεὸν ἀδελφὲ» (στ. 1). Πιθανότατα ὁ παραλήπτης ἦταν διάκονος, ἀφοῦ χαρακτηρίζεται μὲ τὸ «πανεντιμότητε δέσποτα», προσφώνηση ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὸν σύγχρονό του μητροπολίτη Μιχαὴλ Χωνιάτη γιὰ τοὺς ἀγιοσοφίτες διακόνους Εὐθύμιο Τορνίκη, Νικόλαο Πιστόφιλο καὶ Μανουὴλ Βεριβόη¹³⁵. δ) Ἐργάζεται στὸ πατριαρχεῖο κοντὰ στὸν πατριάρχη, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἀπόκαυκος τοῦ ἐκθέτει τὰ παράπονά του ἔναντι τοῦ πατριάρχη Θεοδώρου Β' Εἰρηνικοῦ (1214-1216), ἦτοι ὅτι ὁ τελευταῖος παρέλειψε νὰ τοῦ ἀνακοινώσει τὴν ἀνοδὸ του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ ὅτι τοῦ ἀφήρεσε τὴν ἐξαρχία τῶν πατριαρχικῶν μονῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου καὶ τὴν παραχώρησε στὸ διάκονο Σαμψῶν Βασιλάκι¹³⁶, ἂν καὶ τὸ λειτούργημα αὐτὸ δόθηκε στὸν Ἀπόκαυκο ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰωάννη Καματερὸ (1198-1206) (στ. 19-34). ε) Γράφει στὸν

132. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 36, Bees, σσ. 95-96, 2, 15-16, 27, 30, 38.

133. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 43, Bees, σ. 101, 14, 33, 43.

134. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 52, Bees, σσ. 108-109. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. Ἐ. Βέη - Σεφερλίη, «Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις», σσ. 201-202. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 173.

135. Μιχαὴλ Χωνιάτου, Ἐπιστ. ρβ'. Τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμῶ 1, Λάμπρου Β', σ. 187, 6-7: «πανεντιμότητε καὶ λογιώτατε δέσποτα». Τοῦ ἴδιου, Ἐπιστ. ρλδ'. Τῷ Τορνίκη κῆρ Εὐθυμῶ 1, Λάμπρου Β', σ. 273, 24: «λογιώτατε καὶ πανεντιμότητε δέσποτα». Τοῦ ἴδιου, Ἐπιστ. ρνα'. Τῷ Πιστοφίλω κῆρ Νικόλαω 1, Λάμπρου Β', σ. 303, 2: «πανεντιμότητε δέσποτα». Τοῦ ἴδιου, Ἐπιστ. ρνβ'. Τῷ Βεριβόη κῆρ Μανουὴλ 1, Λάμπρου Β', σ. 304, 1-2: «πανεντιμότητε καὶ λογιώτατε δέσποτα».

136. Γιὰ τὴν ἐξαρχία τοῦ διακόνου Συμεῶν Βασιλακίου βλ. Fr. Bredenkamp, «The "Sampson incident" (ca. 1215) and the deterioration of Epirote - Nicaean orthodox ecclesiastical relations», Βυζαντιὰ 4 (1984) 11-31.

Ἀπόκαυκο μετὰ ἀπὸ σιωπῆ 16 ἐτῶν («δεκαεὶς χρόνους ἤδη ἀνύων εἰς Ναύπακτον μίαν σου καὶ μόνην γραφὴν ἔδεξάμην», στ. 1-2) καὶ μάλιστα περὶ τὸ ἔτος 1315¹³⁷, ἦτοι λίγο χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνοδο στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ Μανουὴλ Α΄ Σαραντηνοῦ (1216-1222), στὴν ἀρχὴ τῆς πατριαρχίας τοῦ ὁποῖου ἔφθασε ὁ Κωστομοίρης στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου. Μήπως ὁ Κωστομοίρης μὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο ἤθελε νὰ προλειάνει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ μετανάστευσή του ἀπὸ τὴ Νίκαια στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο; Μήπως ἡ παρούσα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου εἶναι ἀπάντηση σὲ χαμένη ἐπιστολὴ τοῦ Κωστομοίρη; Ἡ ἀπάντηση πρέπει νὰ εἶναι καταφατικὴ, διότι οἱ ἀνωτέρω συμπτώσεις δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὅλες τυχαῖες.

Ὁ Ἀπόκαυκος κατ' ἀρχὰς εἶχε ἐνθουσιασθεῖ τόσο πολὺ ἀπὸ τὶς ικανότητες, τὶς ἀρετὲς καὶ τὴ σύνεση τοῦ Κωστομοίρη, ὥστε νὰ τὸν προορίζει γιὰ ἐπίσκοπο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἡπείρου. Αὐτὸ ὅπως ὁποτε στηρίζεται καὶ στὴ φιλία καὶ τὶς ἰδιαίτερες σχέσεις, πού εἶχαν ἀναπτυχθεῖ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν, ὥστε ὁ Ἀπόκαυκος νὰ τοῦ γράφει: «ἐγὼ δὲ τότε προβαλοῦμαι ἐπίσκοπον, ὅταν σὺ κατανεύσης» ὁρᾷς ὅσος εἰμί περὶ σὲ καὶ φίλος καὶ πληρωτῆς τῶν σῶν ἐντολῶν...»¹³⁸. Ὁ

137. Ἡ χρονολόγησι αὐτῆ τῶν γεγονότων στηρίζεται κυρίως στὸ ἔτος ἀνόδου τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ μνεία τοῦ πατριάρχου Θεοδώρου Β΄ Εἰρηνοῦ καὶ τοῦ διακόνου Σαμφῶν Βασιλακίου. Ὁ Θεόδωρος πατριάρχευσε τὰ ἔτη 1214-1216. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος χειροτονήθηκε μητροπολίτης κατὰ τὸ ἔτος 1199/1200 (Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 62). Ἄν λοιπὸν στὸ ἔτος αὐτὸ προσθέσουμε τὰ 16 ἔτη πού ἀκολούθησαν ὡς τὴ σύνταξη τῆς ἐπιστολῆς, τότε μὲ μεγάλη πιθανότητα θὰ τοποθετήσουμε τὸ γεγονός στὸ ἔτος 1215. Στὸ ἔτος αὐτὸ περίπου τοποθετεῖται καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ διακόνου Σαμφῶν Βασιλακίου στὴ θέση τοῦ ἐξάρχου τῶν πατριαρχικῶν μονῶν στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο. Βλ. τὴν προηγούμενη σημείωσι.

138. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 36*, Bees, σ. 96, 37-38. Ὅπως ὁποτε τὸ παρατιθέμενο χωρίο δημιουργεῖ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα. Γεννάται τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ Ἀπόκαυκος ἀναφέρεται γενικὰ σὲ ἐκλογὲς ἐπισκόπων στὸ κρατίδιον τῆς Ἡπείρου ἢ ἀπλῶς στὴν ἑναρξὴ τῆς διαδικασίας ἐκλογῆς τοῦ Κωστομοίρη ὡς ἐπισκόπου σὲ κάποια κενὴ ἔδρα ἐπισκόπου ἢ μητροπολίτη. Χωρὶς ἀμφιβολία πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο. Φαίνεται ὅτι ὁ Κωστομοίρης δὲν βιαζόταν γιὰ τὴν ἐπισκοποποίησίν του, ἴσως γιὰτὴ ἤθελε νὰ καταλάβει κάποια ἀξιόλογη μητρόπολι, καὶ γι' αὐτὸ παρακάλεσε τὸν Ἀπόκαυκο νὰ μὴν προχωρήσει σὲ σχετικὴ διαδικασία ἐκλογῆς του. Ἀποκλείεται ἡ περίπτωση ὁ Κωστομοίρης, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (διδάσκαλος τῆς γύρας, λογοθέτης), νὰ ἐπέβαλε στὸν Ἀπόκαυκο ἀπαγόρευσι ἐκλογῆς ἐπισκόπων γιὰ τὶς κενὲς ἔδρες, διότι τελικὰ ἡ ἀποτελεσματικότητά τῆς ἀπαγορεύσεως ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ βούλησι τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἡπείρου Θεοδώρου Δούκα. Ὁ Θεόδωρος, ὡς γνωστὸν, ἠρνεῖτο κάθε ἐπέμβασι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου στὶς ἐκλογὲς ἐπισκόπων τοῦ κρατιδίου του. Ἐκτὸς αὐτοῦ οἱ πηγὲς δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμε ὅτι στὸν Κωστομοίρη εἶχε ἀνατεθεῖ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Νικαίας κάποια τέτοια ἀποστολὴ στὸ κρατίδιον τῆς Ἡπείρου.

Ἄποκαυκος μάλιστα δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρία νὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιο τοῦ Κωστομοίρη, ὅταν ὁ τελευταῖος ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ λογοθέτη¹³⁹.

Οἱ φιλοδοξίες τοῦ Κωστομοίρη δὲν περιορίζονταν μόνο στὴν κατάληψη μιᾶς ἐπισκοπῆς ἢ μιᾶς ἀπλῆς μητροπόλεως τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου. Μᾶλλον ἐπιθυμοῦσε νὰ καταλάβει τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου καὶ νὰ διαδεχθεῖ τὸν Ἄποκαυκο στὸν ἡγετικὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτιζε στὴν Ἐκκλησία τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μᾶς τὸ ἀποκαλύπτει ὁ ἴδιος ὁ Ἄποκαυκος στὴν ἐπιστολή του ποὺ ἀπευθύνει πρὸς τὸν Γεώργιο Δισύπατο, συνάδελφο τοῦ Κωστομοίρη. Περιγράφοντας βαρεῖά του ἀσθένεια ποὺ παρὰ λίγο νὰ τὸν ὀδηγήσει στὸ θάνατο, ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ζωγραφίζει μὲ ἀριστοτεχνικὸ τρόπο τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς φιλοδοξίες τοῦ Κωστομοίρη: «*Ἡ δὲ τοῦ Μεσοποταμίτου καρδία, οἴμαι, ὡς ἐπάλλετο καὶ ἐσφάδαζε καί, τὸ τοῦ Δαυὶδ, ἔσκαλλεν ἔνδον τὸ πνεῦμα αὐτοῦ*¹⁴⁰, ὡς ἐπισκοπήσῃ Ναυπάκτου». Ὁ Ἄποκαυκος δὲν ψέγει τὸ φίλο του Κωστομοίρη γιὰ τὴν ἐπιθυμία του αὐτή. Μάλιστα τονίζει ὅτι αὐτὸ θὰ ἦταν ἀρεστὸ καὶ στὸν ἴδιο, ἂν συνέβαινε, διότι ὁ Κωστομοίρης ἦταν «*ἀνήρ λόγιος καὶ λογογράφος ἐπίσημος*». Ὁ ἴδιος θὰ χαιρόταν, ἂν γνώριζε ὅτι μετὰ τὸ θάνατό του θὰ τὸν διαδεχόταν στὸ θρόνο του «*ἀνὴρ ἀξιόλογος*»¹⁴¹.

Ἡ φιλία ὁμως τῶν δύο ἀνδρῶν φαίνεται ὅτι πέρασε μέσ' ἀπὸ τὴν κάμμο τῆς δοκιμασίας καὶ καταλύθηκε. Ὁ Ἄποκαυκος σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Κωστομοίρη ἀποδίδει ὅλες τὶς εὐθύνες στὸν παραλήπτη τοῦ γράμματος γιὰ τὴ διατάραξη τῶν φιλικῶν τους σχέσεων¹⁴². Ἄν καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς εἶναι λίγο ταραγμένο, μπορεῖ κανεὶς ν' ἀνασυνθέσει τὰ γεγονότα ὡς ἑξῆς:

Ὁ Κωστομοίρης εἶχε προσεγγίσει τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντες καὶ ἴσως τὸν ἴδιο τὸν ἡγέτη τῆς Ἡπείρου Θεόδωρο Δούκα. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη βρισκόταν σ' ἔξαρση ἢ σύγκρουση τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Δούκα, ἀδελφὸ τοῦ Μιχαὴλ Α' καὶ τοῦ Θεοδώρου Δούκα. Ὁ Κωνσταντῖνος, ποὺ κυβερνοῦσε τὴν Αἰτωλοακαρνανία μὲ ἔδρα τὴ Ναύπακτο, εἶχε τὴν ἀπαίτηση νὰ ἐπιβάλλει ὑπερβολικὴ φορολογία στὴ μητρόπολη τῆς Ναυπάκτου, ὁ Ἄποκαυκος ὁμως πρόβαλε ἀντίσταση καὶ ἀγωνίστηκε γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς μητροπόλεως του. Τὸ 1217 ἡ σύγκρουση τῶν δύο ἀν-

139. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 43, Bees, σσ. 100-101.

140. Ψαλμ. 76, 7: «*καὶ ἔσκαλλε τὸ πνεῦμά μου*».

141. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 49, Bees, σ. 106, 27-31.

142. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 64, Bees, σσ. 119-120.

δρών έλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις. 'Ο ήγεμόνας τής 'Ηπείρου Θεόδωρος Δούκας επέβαλε έκτακτη φορολογία στους κατοίκους τής Ναυπάκτου για τήν όργάνωση ναυτικής έκστρατείας, άν και στο παρελθόν ό αυτοκράτορας 'Αλέξιος Α' Κομνηνός είχε παραχωρήσει προνόμια στους Ναυπακτίους. 'Ο Θεόδωρος Δούκας επέβαλε στα έκκλησιαστικά κτήματα τής Ναυπάκτου φόρο 1000 (χιλίων) χρυσών ύπερπύρων τδ χρόνο, άν και αυτά ένοικιάζονταν σε φτωχούς εργάτες πού πλήρωναν κάθε χρόνο ως μίσθωμα μόνο 180 (έκατον όγδόντα) χρυσά ύπερπυρα. 'Ο 'Απόκαυκος, επειδή πίστευε ότι ύπεύθυνος για τή σκληρή αυτή φορολογική πολιτική ήταν ό Κωνσταντίνος, πού τόν θεωρούσε δολοπλόκο και συκοφάντη, διαμαρτυρήθηκε έντονα. 'Ο τελευταίος εισήγαγε τόν 'Απόκαυκο σε δίκη. Τελικά ό μητροπολίτης αναγκάστηκε ν' άπομακρυνθεί από τδ έπισκοπείο και τή μητρόπολή του (1220) και νά ζει ως έξοριστος μακριά από τδ ποιμνιό του, ένω ό Κωνσταντίνος έξαπέλυσε σφοδρούς διωγμούς κατά τών κληρικών τής μητροπόλεως τής Ναυπάκτου¹⁴³.

Στις συγκρούσεις, λοιπόν, αυτές ό Κωστομοίρης τάχθηκε με τδ μέρος τών έκπροσώπων τής Πολιτείας, γι' αυτό και με παράπονο ό 'Απόκαυκος διαπιστώνει: «'Εστι ταίς άληθειαις άκανόνιστος ή παρά τών μητροπολιτών αντίληψις τών έπισκοπών' τδ δέ ταύτας λεηλατίζεσθαι και άφανίζεσθαι και έννομον και κανονικόν»¹⁴⁴. 'Ο Κωστομοίρης δεχόταν ως νόμιμη και κανονική τήν επέμβαση τής Πολιτείας στα έσωτερικά οικονομικά ζητήματα τών έπισκοπών, άλλ' αυτό όδηγούσε στη λεηλασία και τόν άφανισμό τους. 'Ο 'Απόκαυκος μάλιστα παρέχει τήν έντύπωση ότι κίνητρο τής στάσεως αυτής του Κωστομοίρη ήταν ή φιλαργυρία του τελευταίου, άφου εύθέως τόν κατηγορεί «ώς σὺ τῷ κέρδει και τῇ άδικίᾳ νικώμενος και νοεῖς και γράφεις» και «ὅτι διὰ μικρὸν άργύριον, ως ό τής κωμωδίας 'Ερμῆς, και θυμάτων κοιλίας πλύνειν άνέχη»¹⁴⁵. 'Ο μητροπολίτης Ναυπάκτου είχε τήν έπιθυμία και τήν άπαίτηση ό Κωστομοίρης ν' άσπασθεί τή δική του «γνώμην και προαίρεσιν» επί του θέματος¹⁴⁶, άλλά για λόγους φιλοδοξίας και έκδουλεύσεως ό Κωστομοίρης άποκάλυψε στον Θεόδωρο Δούκα ή στον άδελφό του τελευταίου Κωνσταντίνο κάποια λόγια ή κάποιες ένέργειες του 'Αποκαύκου¹⁴⁷ πού στρέφονταν κατά του δε-

143. Βλ. για τή σχετική διαμάχη Βαρζοῦ, *'Η γενεαλογία τών Κομνηνών*, τ. 2, σσ. 658-662. Κ. Λαμπροπούλου, *Ιωάννης 'Απόκαυκος*, σσ. 69-73.

144. 'Αποκαύκου, *Έπιστ. 64*, Bees, σ. 119, 2-4.

145. 'Αποκαύκου, *Έπιστ. 64*, Bees, σσ. 119-120, 4-5, 10-11.

146. 'Αποκαύκου, *Έπιστ. 64*, Bees, σ. 119, 7-8.

147. 'Αποκαύκου, *Έπιστ. 64*, Bees, σ. 120, 19-22: «'Εγὼ δὲ πῶς οὐδὲν παρὰ

σπότη. Ἡ πράξη αὐτῆ τοῦ Κωστομοίρη φυσικὰ ἦταν κατακριτέα, ἀφοῦ ἀποκάλυψε τὸ περιεχόμενο ιδιωτικῆς του συνομιλίας μὲ τὸ μητροπολίτη. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἀπόκαυκος μὲ ὀργὴ καὶ πικρία στιγματίζει τὴν ἐνέργεια τοῦ Κωστομοίρη καὶ τοῦ τονίζει ὅτι παρέχει τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν θὰ δώσει λόγο γιὰ τὶς πράξεις του, ἂν καὶ εἶναι «*ἱερωμένος*» καὶ «*τῶν ἐκλεκτῶν καὶ γνώσεως μέτοχος*»¹⁴⁸. Ὁ Κωστομοίρης ἔπρεπε νὰ σεβασθεῖ «*καὶ τὸ ἱερόν ἀξίωμα*» τοῦ λογοθέτη ποῦ τοῦ ἀπεστάλη ἀπὸ τὸν πατριάρχη¹⁴⁹. Τέλος ὀφείλε τὸν Ἀπόκαυκο ἢ νὰ τὸν συμπαθεῖ ὡς συμπολίτη ἢ νὰ τὸν σέβεται ὡς ἐπίσκοπο¹⁵⁰.

Ὅπως ἴσως τὸ βαθύτερο αἴτιο τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Κωστομοίρη φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ ἐπιθυμία του ν' ἀναρριχηθεῖ στὴν ἐξουσία. Καὶ αὐτὸ δὲν διστάζει νὰ τὸ στιγματίσει ὁ Ἀπόκαυκος: «*τὰ δὲ κρυπτὰ ἢ τῶν ἀκουσμάτων ἢ θεαμάτων οὐδ' ἂν μόνος εἰδείης, ὁ τῶν τοιούτων πάντως ἐπάξιος, καὶ γνώφον ὑπελθὼν τῶν κοσμικῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἀδύτων τῆς ἐξουσίας, ἡμεῖς δὲ παρὰ πόδας ἐστηξόμεθα τῆς ἀκρωρείας τῆς σῆς ὑψηλότητος καὶ ἀκουσόμεθά ποτε, ὡς ἐδήλωσας, τῶν ἀξίων ἀπηχημάτων τῇ ἡμετέρῃ ἐλαχιστότητι*»¹⁵¹. Ἡ στάση αὐτῆ τοῦ Κωστομοίρη πρέπει νὰ τὸν βοήθησε στὴν περαιτέρω ἐξέλιξή του, ἀλλὰ συγχρόνως τὸν στέρησε ἀπὸ κάποιους φίλους στοὺς ἐκκλησιαστικούς κύκλους τοῦ κρατιδίου τῆς Ἡπείρου. Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν ὁ

σοῦ τῷ κυρίῳ ἔγραφα ἢ ὅλως ὑπέγραψα, οὐδὲ καὶ ἐσχετλίασας καὶ τλήμονα τὴν νῦν γενεὰν ἀπεκάλεσας, ὅτι βλέπεις μητροπολίτας βασιλεῦσιν ἀνταίρωντας; τίνα ταῦτα; ψυχῆς ἀδόλου καὶ φίλης ἢ μοχθηρᾶς καὶ κακεντρεχοῦς;». Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος ὑποστηρίζει σχετικὰ ὅτι στὴν παρούσα ἐπιστολὴ «ὁ Ἀπόκαυκος θλίβεται, διότι ὁ Κωστομοίρης μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη στὴ Νίκαια τὸν κατηγοροῦσε ὅτι ἐπαναστατεῖ ἐναντίον τῶν βασιλέων (τῆς Νίκαιας)...» ἢ ὅτι «ὁ Ἀπόκαυκος κατηγορεῖται ἀπὸ τὸν Κωστομοίρη ὅτι στρέφεται ἐναντίον τῶν βασιλέων τῆς Νίκαιας» (Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σσ. 200-201). Τέτοια ὅμως ἀποψη δὲν βρίσκει ἐρείσματα στὴν παρούσα ἐπιστολή. Ὁ αὐτοκράτορας τῆς Νικαίας δὲν μποροῦσε νὰ ἐπέμβει στὰ ἐσωτερικὰ καὶ οικονομικὰ ζητήματα τῶν μητροπόλεων τοῦ κρατιδίου τῆς Ἡπείρου καὶ συνεπῶς δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ κατηγορηθεῖ σ' αὐτὸν ὁ Ἀπόκαυκος ὡς ἐπαναστάτης. Καὶ ἂν κατηγορεῖτο, καὶ πάλιν τοῦτο στὴν πράξη δὲν θὰ εἶχε κάποια ιδιαίτερη σημασία, διότι ὁ Ἀπόκαυκος βρισκόταν μέσα στὰ ὄρια ἐνὸς ἄλλου κράτους. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς σαφῶς συνδέεται μὲ τὴ γνωστὴ σύγκρουση τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαυκοῦ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα ἐξ αἰτίας τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ δευτέρου στὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ κρατιδίου τῆς Ἡπείρου. Γι' αὐτὸ καὶ ὑπὸ τοὺς ὄρους «κύριος» καὶ «βασιλεῖς» πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι κρύβεται ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἡπείρου Θεόδωρος Δούκας καὶ ὁ ἀδελφός του Κωνσταντίνος Δούκας.

148. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 64, Bees, σ. 119, 8-9.

149. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 64, Bees, σ. 120, 12-14.

150. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 64, Bees, σ. 120, 26-27.

151. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 64, Bees, σ. 120, 14-19.

μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων Νεόφυτος. Στὸν τελευταῖο ὁ Κωστομοίρης ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ γραμμένη σὲ δξὺ ὕφος, γιατί πίστευε ὅτι ὁ Νεόφυτος εἶχε συνομητίσει σὲ βάρος τοῦ μαζὶ μὲ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο. Κατὰ τὸ μητροπολίτη Ναυπάκτου ἢ κατηγορία τοῦ Κωστομοίρη κατὰ τοῦ Νεοφύτου δὲν ἀνταποκρινόταν στὰ πράγματα¹⁵².

Στὴν ὑπ' ἀριθμ. 43 ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου (ἐκδ. Ν. Βέη) πρὸς τὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη ἀποκαλύπτεται καὶ μία ἄλλη δραστηριότητα τοῦ Κωστομοίρη στὸ κράτος τῆς Ἠπείρου ποὺ ἀσκοῦσε παράλληλα πρὸς τὶς ἐνασχολήσεις τοῦ λογαριαστή καὶ τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη.

Ἐνῶ ὁ Ἀπόκαυκος ἐκφράζει τὴ χαρὰ του γιὰ τὴ χορήγηση στὸν Κωστομοίρη τοῦ ὄφφικίου τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Μανουὴλ Α΄ Σαραντηνό, ἀπαριθμεῖ τὶς προγενέστερες ἐνασχολήσεις τοῦ τιμωμένου μὲ τὶς ἐξῆς ἐκφράσεις:

α) «*τότε γὰρ μεγάλου ὄντος σου λογιστοῦ καὶ μὴ μόνον τὰ βαθέα τῶν φορολόγων ἀνακαλύπτοντος, ἀλλ' ἤδη καὶ λόγους ἐξονυχίζοντος τῇ ἀκριβεῖα τῆς σοφιστείας σου*»¹⁵³,

β) «*ὡ σὺ διπλὲ λογιστὰ καὶ λόγων καὶ πράξεων*»¹⁵⁴ καὶ

γ) «*θαυμάσιε, λογιστὰ χρημάτων, λόγων εὐδοκίμων ἐξεταστά, τὸ δὲ τρίτον ἱερὲ λογοθέτα*»¹⁵⁵.

Ἀπὸ τὸ γ' χωρίο καθίσταται σαφὲς ὅτι ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογαριαστή καὶ τὸ ὄφφικιο τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη (ποὺ ἀπαριθμεῖται ὡς τρίτο) εἶχε καὶ ἄλλη ἐνασχόληση. Ὁ Κωστομοίρης δὲν ἦταν μόνον λογαριαστής (*μέγας λογιστής καὶ μὴ μόνον τὰ βαθέα τῶν φορολόγων ἀνακαλύπτων, λογιστής πράξεων, λογιστής χρημάτων*), ἀλλὰ καὶ *λογοκρίτης (μέγας λογιστής... καὶ λόγους ἐξονυχίζων τῇ ἀκριβεῖα τῆς σοφιστείας του, λογιστής λόγων, λόγων εὐδοκίμων ἐξεταστής)*. Εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορίσει κανεὶς ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐνασχολήσεως τοῦ Κωστομοίρη. Ἴσως ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ μᾶς βγάξει ἕνας χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου γιὰ τὸν Κωστομοίρη στὴν ὑπ' ἀριθμ. 49 ἐπιστολὴ (ἐκδ. Ν. Βέη). Ὁ Κωστομοίρης ἦταν «*ἀνὴρ λόγιος καὶ λογογράφος ἐπίσημος*»¹⁵⁶. Ὡς γνωστόν, *λογογράφος* εἶναι αὐτὸς ποὺ συν-

152. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 64*, Bees, σ. 120, 22-25.

153. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 43*, Bees, σ. 100, 4-6.

154. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 43*, Bees, σ. 101, 11.

155. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 43*, Bees, σ. 101, 43-44.

156. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 49*, Bees, σ. 106, 29-30.

τάσει λόγους για άλλους ἐπὶ παραγγελία καὶ ἐπὶ πληρωμῇ¹⁵⁷. Φαίνεται ὅτι ὁ Κωστομοίρης ἐξ αἰτίας τῶν σπουδῶν του περὶ τῆ ρητορικῆ καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ταλέντου ποῦ εἶχε στὴ σύνταξη λόγων ἐχρησιμοποιοῦτο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Αὐλῆς τῆς Ἡπείρου γιὰ τὸ γράψιμο ἐπίσημων λόγων. Συγχρόνως ἐπιθεωροῦσε καὶ κάποια κείμενα ἐπίσημα ποῦ συντάσσονταν ἀπὸ τὴ γραμματεία τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ἦταν τρόπον τινὰ ἐπιμελητῆς καὶ ἐλεγκτῆς τῶν κειμένων αὐτῶν. Ἄν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Κωστομοίρη ποῦ γίνονται ἀπὸ τὸν Ἀπόκαυκο, τότε πρέπει νὰ ὁμολογήσει ὅτι ὁ πρῶτος εἶχε ἀποκτήσει μεγάλη φήμη δεινοῦ λογογράφου καὶ ἀσθηροῦ κριτῆ. Ἴσως ἡ ἐνασχόληση αὐτῆ αὔξησε τὸ κύρος του στὴν Αὐλὴ τῆς Ἡπείρου καὶ ὤθησε τὸν Θεόδωρο Δούκα νὰ ἐκπληρώσει τὶς φιλοδοξίες τοῦ ὑφισταμένου του, νὰ καταλάβει μητροπολιτικὸ θρόνο μέσα στὰ ὄρια τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου.

8. Λογοθέτης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Καθ' ὃν χρόνο βρισκόταν στὸ κρατίδιο τῆς Ἡπείρου ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἔλαβε ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸ ὄφθικιο τοῦ λογοθέτη¹⁵⁸. Πότε συνέβη τὸ γεγονός αὐτό, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθεῖ μὲ ἀκρίβεια. Ὅπωςδήποτε ὅμως τοῦτο ἔλαβε χώραν ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ Μανουὴλ Α΄ Σαραντηνοῦ (1216-1222), διότι στὴν ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου πρὸς τὸν πατριάρχη αὐτόν, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1222, σαφῶς μνημονεύεται ὅτι ὡς μητροπολίτης «ἐν μὲν τῇ Νεῶ Πάτρα... ὁ Κωστομύρης προκέκρικται, ὃν καὶ ἡ μεγάλη ἀγίωσύνη σου διὰ γράμματος ἱεροῦ εἰς λογοθέτην ἐτίμησε»¹⁵⁹. Ἐπειδὴ ὅμως κατ' ἀρχὰς ὁ Κωστομοίρης στὸ κρατί-

157. Πρβλ. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 5, Ἀθήναι 1939, σ. 4365.

158. Ὁ D. M. Nicol παρέχει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ λογοθέτη στὴν Κωνσταντινούπολη: «Kostomeres, the new Bishop of Neopatras, had been honoured with the title of Logothete by the Patriarch himself while serving his diaconate in Constantinople» (*The Despotate of Epiros*, σσ. 89-90. Ἡ ὑπογράμμιση ἔγινε ἀπὸ τὸ συντάκτη τῆς παροῦσας ἐργασίας). Ἄν τὸ κείμενο γίνεαι δεκτὸ κατὰ λέξη, ἀσφαλῶς περιέχει μὴ ἀνακρίβεια, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸν τίτλο τοῦ λογοθέτη ὁ Κωστομοίρης ἔλαβε ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Α΄ Σαραντηνό, ποῦ πατριάρχευσε στὴ Νίκαια καὶ ὄχι στὴν Κωνσταντινούπολη, κατὰ τὰ ἔτη 1216-1222. Πρβλ. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 5-8.

159. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 5-8. Ὁ Ν. Βένης, παρὰ τὴ σαφήνεια τῶν πηγῶν, τοποθετεῖ τὸ γεγονός ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ οἰκουμενικοῦ πα-

διο τῆς Ἡλείρου ὑπηρετοῦσε ὡς λογαριαστής καὶ ἐν συνεχείᾳ ἔλαβε τὸ ὀφφίκιο τοῦ λογοθέτη, πρέπει νὰ δεχθούμε ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ συνέβη τὸ ἔτος 1219/1220, δύο-τρία χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογή του σὲ μητροπολίτη Νέων Πατρῶν.

Ὁ *λογοθέτης* ἀνήκει στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα (ὀφφίκια) ποὺ δημιούργησε τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, γιὰ νὰ λειτουργεῖ ἀ-πρόσκοπτα καὶ ἀρτιότερα ὁ ἐκκλησιαστικὸς ὀργανισμὸς¹⁶⁰. Συγκεκρι-μμένα περιλαμβάνεται στὴ δευτέρη πεντάδα τοῦ δεξιοῦ χοροῦ καὶ κα-ταλαμβάνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴ δευτέρη θέση στὴν πεντάδα αὐτή:

<i>πρωτονοτάριος</i>	<i>πρωτονοτάριος</i>	<i>πρωτονοτάριος</i>
<i>λογοθέτης</i>	<i>ὑπομνηματογράφος</i>	<i>κανστρίσιος</i>
<i>κανστρίσιος</i>	<i>λογοθέτης</i>	<i>ρεφενδάριος</i>
<i>ραιφενδάριος</i>	<i>κανστρίσιος</i>	<i>λογοθέτης</i>
<i>ὑπομνηματογράφος</i> ¹⁶¹	<i>ἱερομνήμων</i> ¹⁶²	<i>ὑπομνηματογράφος</i> ¹⁶³ .

Σ' ὠρισμένους πίνακες τῶν ἀξιωματούχων αὐτῶν, ὅπως βλέπουμε ἀνωτέρω, τὸν συναντᾶμε καὶ στὶς θέσεις 3η καὶ 4η. Τὰ καθήκοντα τοῦ λογοθέτη δὲν περιχαράκωνονται αὐστηρά. Ἔτσι διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ὁ λογοθέτης ἐμφανίζεται νὰ ἐκτελεῖ μίᾳ ὀλόκληρη σειρὰ λει-τουρηγμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο τὰ κυριότερα εἶναι τὰ ἑξῆς:

- α) Γράφει λόγους γιὰ τὶς ἐορτές.
- β) Ἐκφωνεῖ κατηχητικὸς λόγους πρὸς τὸ λαὸ «δικαίῳ τοῦ ἀρ-χιερέως».
- γ) Συνεδριάζει μὲ τὸν πρωτέκδικο στὰ δικαστήρια.
- δ) Παρουσιάζει τοὺς ἀποκρισιαροῦς στὸ πατριαρχικὸ βῆμα.

τριάρχη Γερμανοῦ Β' (1222-1240) («Κωστομοίσις», *Ἐλευθερουδάκη Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν* 8 [1930] 416). Ἀντίθετα ὁ V. Laurent, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὀρθῶς τοποθετεῖ τὴ σύνταξη τῆς ἐπιστολῆς στὴν πατριαρχία τοῦ Μανουὴλ καὶ μάλιστα στὸ ἔτος 1219 (*Les Regestes*, No 1221).

160. Γιὰ τὸν ἀξιόλογο θεσμὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων βλ. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια de l' Eglise Byzantine*, Paris 1970.

161. Πρὸβλ. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια*, Appendice, Notice G (σ. 548), Notice I (σσ. 553-554), Notice J (σ. 555), Liste L (σ. 563), Notice M (σ. 566), Notice N (σ. 568), Notice O (σ. 570), Liste P¹ (σ. 572), Liste P² (σ. 573), Notice R (σ. 574).

162. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια*, Appendice, Jean de Kitros (σ. 538).

163. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια*, Liste C (σ. 544), Notice K¹ (σ. 556), Liste - Notice K² (σσ. 557, 558), Notice K³ (σ. 561).

ε) Γράφει τις βασιλικές ἀριστείες (= ἀνδραγαθήματα).

στ) Φυλάσσει τὴ σφραγίδα τοῦ ἐπισκόπου, γιὰ νὰ σφραγίζει τὰ χαρτία τοῦ ἐπισκόπου.

ζ) Σφραγίζει τις γραφές καὶ τὰ ἔγγραφα τοῦ ἐπισκόπου, τὰ ἔγγραφα καὶ τις ἀποφάσεις τῆς συνόδου, ἀφοῦ πρῶτα τὰ ὑπογράψει ὁ ἀρχιερέας ἢ ὁ ἀντικαταστάτης του. Τὸ λειτούργημα αὐτὸ ἐμφανίζεται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἔργο τοῦ λογοθέτη («τὸ γὰρ τῆς σφραγίδος σημεῖωμα τὸ τοῦ λογοθέτου ὑπάρχει ὀφφίκιον»)¹⁶⁴.

η) Γράφει τις δημοσιακὲς καὶ ἀρχοντικὲς ὑποθέσεις καὶ σημειώσεις¹⁶⁵.

Ἐπειδὴ τὰ καθήκοντα αὐτά, καὶ ἄλλα ποῦ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ προσθέσει, δὲν περιγράφονται ὅλα μαζί σὲ κάποια βυζαντινὴ σημείωση, εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσει κανεὶς, ἂν ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τὰ ἐκτελεῖ ὅλα ἢ ἐξελικτικῶς ἀνελάμβανε καὶ κάποια νέα καθήκοντα, ἐνῶ κάποια ἄλλα τὰ ἐγκατέλειπε. Πιθανότατο εἶναι τὸ δεύτερο. Σημειωτέον ὅτι ὁ λογοθέτης μποροῦσε νὰ εἶναι τιμημένος καὶ μὲ ἄλλο ἀξίωμα, τοῦ νομικοῦ, τοῦ ταβουλαρίου, τοῦ δικαιοφύλακα¹⁶⁶.

Ἡ χορήγηση τοῦ τίτλου τοῦ λογοθέτη στὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη ἀπὸ τὸν πατριάρχη Μανουὴλ μαρτυρεῖ σαφῶς ὅτι ὁ πρῶτος καὶ μετὰ ἀπὸ τὴ μετανάστευσή του στὴν Ἠπειρο δὲν διέκοψε τίς ἐπαφές του μὲ τὴ Νίκαια. Τὸ κύρος τοῦ Κωστομοίρη ἦταν τόσο μεγάλο, ὥστε ὁ πατριάρχης Μανουὴλ νὰ προχωρήσει στὴν προώθησή του στὴν τιμητικὴ ἱεραρχία τῶν πατριαρχικῶν ἀξιωματούχων (ὀφφικιούχων) καὶ μάλιστα στὴ θέση τοῦ λογοθέτη.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀπονεμήθηκε τὸ ἀξίωμα τοῦ λογοθέτη στὸν Κωστομοίρη εἶναι τουλάχιστον ἀξιοπερίεργος. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τίς βυζαντινὲς πηγές ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἀρχόντες λαμβάνουν τὸν τίτλο ἀπὸ τὸν πατριάρχη κατὰ τὴ διάρκεια εἰδικῆς τελετῆς ποῦ καλεῖται *σφραγίς, προβολή* καὶ *πρόβλησις*¹⁶⁷. Στὴν περίπτωση αὐτὴ δηλαδή

164. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια*, Notice K³, στ. 9 (σ. 561).

165. Γιὰ τὸ λογοθέτη βλ. Κ. Μ. Πάλλη «Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ λογοθέτου κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», *Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου* 11 (1914-1915) 153-165. Η.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, σ. 116. Π. Ἰ. Μπούμη, «Λογοθέτης», *ΘΗΕ* 8 (1966) 331-333. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια*, σσ. 359-362 κ.ά.

166. Κ. Μ. Πάλλη, «Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ λογοθέτου», σσ. 155-156.

167. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια*, σσ. 87-91. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ ν' ἀποκτήσει μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ δομὴ καὶ τὸ κατὰ προσέγγιση περιεχόμενό της, ἂν διαβάσει τὴν «*Τάξιν ἐπὶ προχειρίσεως μεγάλου Οἰκονόμου*» (J. Goar, *Etychologion sive Rituale Graecorum*, Venetiis 1730², σ. 232). Πρβλ. Π.Ι. Μπούμη, *Οἱ ἐξωκατά-*

δὲν ἔχουμε χειροτονία, πὸ ἴσχυε γιὰ τοὺς βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης (ἐπίσκοπος, χωρεπίσκοπος, ἱερεύς, διάκονος), ἀφοῦ κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα «τὰ δὲ ὀφθίμια καὶ τὰ ἀρχοντίμια τιμαὶ εἰσι καὶ πορισμῶν ἀφορμαί»¹⁶⁸. Στὴν περίπτωση τῶν λογοθέτη φαίνεται ὅτι ἴσχυε ἡ τελετὴ τῆς σφραγίδος. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὶς φράσεις τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου «ὅπως ἐξ Ἀνατολῶν εἰς Δυσμὰς ἐνωτίξῃ τὰ πατριαρχικὰ παρυσώματα καὶ τὰ σφραγιστικὰ ἐκφωνήματα»· «ἀλλ' ὡς ἐκεῖνος (ὁ πατριάρχης Μανουὴλ) ἐσφράγισεν...» καὶ «ἀνοίκειον γὰρ ἀπὸ Ἀνατολῶν σφραγισθέντα (ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ) σὲ (Ἰωάννην Κοστομούρη) εἰς Δυσμὰς...»¹⁶⁹. Ἡ χρῆση τῶν ὄρων σφραγίζειν, σφραγίζεσθαι καὶ «σφραγιστικὰ ἐκφωνήματα» ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο δὲν εἶναι τυχαία. Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου γινώριζε ἄριστα τὸ σχετικὸ τυπικὸ, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τῶν: Βασιλείου Καματηροῦ (1183-1186), Νικήτα Μουντάνη (1186-1189), Γεωργίου Ξιφιλίνου (1191-1198) καὶ Ἰωάννου Καματεροῦ (1198-1206) διατέλεσε διάκονος καὶ πατριαρχικὸς νοτάριος στὴν Κωνσταντινούπολη¹⁷⁰. Συνεπῶς ἡ χρῆση τῶν ὄρων χειροτονητῆς - χειροτονούμενος καὶ χειροτονητῆρια¹⁷¹ στὴν ἴδια ἐπιστολή, γιὰ τὰ ἴδια πρόσωπα καὶ τὴν ἴδια τελετὴ δὲν χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀκριβεῖς σχετικοὶ ὄροι, ἀλλὰ γιὰ νὰ παραλληλισθεῖ ἡ ἐξ ἀποστάσεως σφράγιση τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη μὲ τὴν ἐξ ἀποστάσεως χειροτονία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ.

Ἐνῶ, λοιπόν, θ' ἀνέμενε κανεῖς μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ νὰ ὀνομάσει τὸν Ἰωάννη Κωστομοίρη λογοθέτη νὰ μεταβεῖ ὁ τελευταῖος στὴ Νίκαια καὶ νὰ σφραγισθεῖ σὲ εἰδικὴ τελετῇ, ὁ πατριάρχης μὲ ἐπίσημο γράμμα ἀνακοινῶνει στὸν Κωστομοίρη τὴ χορήγηση τοῦ τίτλου τοῦ λογοθέτη. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ εἶναι πρωτόγνωρη, ἀλλὰ ἴσως δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μετάβαση τοῦ τιμωμένου στὴ Νίκαια τοὺς χαλεποὺς ἐκείνους καιροὺς τῆς Φραγκοκρατίας ἦταν καὶ δύσκολη καὶ ἐπικίνδυνη καὶ πολυδάπανη.

Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης Ἀπόκαυκος δὲν ἀμφισβητεῖ οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή τὴν κανονικότητα τοῦ σφραγίσματος τοῦ

κοιλοὶ ἢ ἐξωκατάκηλοι ἀρχοντες (Προέλευσις καὶ νομοκανονικὴ σημασία τῆς διφυοῦς προσωνυμίας), Ἀθήναι 1969, σσ. 80 ἐξῆς.

168. Βαλσαμῶνος, Σχόλιον εἰς τὸν ΙΖ' Κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, PG 137, 72-73.

169. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 43, Bees, σ. 101, 19-20, 37, 41-42.

170. Πρβλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σσ. 60-62.

171. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 43, Bees, σ. 101, 32-35.

Ἰωάννου Κωστομοίρη. Βεβαίως διερωτᾶται γιὰ τὸ παράδοξο τοῦ πράγματος: «*τοῦτο δέ μοι θαυμάσιον, ὅπως ἐξ Ἀνατολῶν εἰς Δυσμὰς ἐναντιῶν τὰ πατριαρχικὰ παρηνώματα καὶ τὰ σφραγιστικὰ ἐκφωνήματα, ἢ ὅτι τάχα πλεονεκτεῖς εἰς ὄξυκοῖαν καὶ τοὺς ἱστορουμένους Σελλούς, τοὺς χαιμεῦνας καὶ ἀνιπτόποδας, δοῦπον ἐξ οὗ κατῶκουν ἀκούοντας Ἰκαρίοιο πόντιο*»¹⁷². Παρὰ ταῦτα ὁ ἴδιος προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὴν πρακτικὴ αὐτὴ καὶ παραλληλίζει τὸ ἐξ ἀποστάσεως σφράγισμα τοῦ Κωστομοίρη μὲ τὴν ἐξ ἀποστάσεως χειροτονία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, τὴν ὁποία περιγράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης στὸ ἔργο του «*Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θαυματουργοῦ*». Ὁ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς¹⁷³ ἀπέφυγε συστηματικὰ νὰ χειροτονηθεῖ. Ὁ μητροπολίτης Ἀμασείας Φαίδιμος, ἐκτιμώντας τὰ πνευματικὰ χαρίσματα, τὶς ἀρετὲς καὶ τὸν ἅγιο βίον τοῦ Γρηγορίου, ἐπιθυμοῦσε διακαῶς νὰ τὸν ἰδεῖ ἐπίσκοπο τῆς περιφέρειάς του. Ὁ Γρηγόριος ὁμοίως, γιὰ ν' ἀποφύγει τὶς φορτικὲς ὀχλήσεις τοῦ Φαιδίμου, πῆρε τὸ δρόμο τῆς φυγῆς. Τότε ὁ τελευταῖος, κινούμενος ἀπὸ θεῖα ὀρμὴ καὶ μὴ ὑπολογίζοντας τὴ μεγάλη ἀπόσταση, στὴν ὁποία βρισκόταν ὁ Γρηγόριος (σὲ ὁδὸ τριῶν ἡμερῶν), στράφηκε πρὸς τὸ Θεὸ καί, ἀφοῦ εἶπε ὅτι τὴ στιγμὴ ἐκείνη καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Γρηγόριος καθορῶνται ἀπὸ τὸ Θεό, ἀντὶ ν' ἀπλώσει τὸ χέρι του καὶ νὰ τὸν χειροτονήσει, ἀπήλυθε τὸ λόγο πρὸς τὸν Γρηγόριο, ἀφιέρωσε στὸ Θεὸ τὸν ἀπόντα σωματικῶς καὶ τὸν ὄρισε ἐπίσκοπο τῆς Νεοκαισαρείας τοῦ Πόντου. Ἐτσι κατ' ἀνάγκην ὁ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς κατέστη ἐπίσκοπος Νεοκαισαρείας μὲ τὴν ἐξ ἀποστάσεως «*χειροτονία*» του¹⁷⁴. Ὁ παραλληλισμὸς τῆς *χειροτονίας* τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ μὲ τὸ σφράγισμα τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη μαρτυρεῖ καὶ μιὰν ἄλλη λεπτομέρεια: Ὅτι ὁ πατριάρχης Μανουὴλ δὲν παρεχώρησε τὸ ὀφφίκιο τοῦ λογοθέτη μόνο μ' ἓνα ἀπλὸ ἔγγραφο, ἀλλ' ἂν

172. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 43*, Bees, σ. 101, 18-22.

173. Γιὰ τὸν Γρηγόριο τὸ Θαυματουργὸ βλ. Κ. Μ. Φούσκα, *Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος ὁ Θαυματουργὸς* (Ca. 211/3-270/5), Ἀθήναι 1969. Στ. Γ. Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τ. 1, Ἀθήναι 1977, σσ. 457-461. Π. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 957-967.

174. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θαυματουργοῦ*, PG 46, 908D-909C. Σημειωτέον ὅτι στὴν περίπτωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ δὲν ὑπάρχει κάτι ἀντικανονικὸ ὡς πρὸς τὴ χειροτονία του, διότι ὁ μητροπολίτης Φαίδιμος μὲ τὴν ἐξ ἀποστάσεως ἐνέργειά του ἀπλῶς ἀφιέρωσε «*τῷ Θεῷ τὸν σωματικῶς οὐ παρόντα*» καὶ ἀποκλήρωσε «*αὐτῷ τὴν πόλιν ἐκείνην*» (Νεοκαισάρειαν). Μετὰ ταῦτα, ὅπως ἀναφέρει ὁ βιογράφος του, χειροτονήθηκε κανονικά: «*Οὕτω τοίνυν ὑπελθὼν τὸν ζυγὸν κατ' ἀνάγκην, πάντων μετὰ ταῦτα τῶν νομίμων ἐπ' αὐτῷ τελεσθέντων...*».

καὶ ἦταν ἀπὸν ὁ Κωστομοίρης, ὁ ἴδιος ἐτέλεσε σχετική ἀκολουθία καὶ διάβασε τὰ «σφραγιστικά» λόγια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος δὲν ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία, ἀφοῦ τὸ γεγονὸς αὐτὸ τὸ ἐπαναλαμβάνει τρεῖς φορὲς μὲ διαφορετικὰ λόγια: α) «τοῦτο δέ μοι θαυμάσιον, ὅπως ἐξ Ἀνατολῶν εἰς Δυσμᾶς ἐνωτίζη τὰ πατριαρχικὰ παρηνψώματα καὶ τὰ σφραγιστικά ἐκφωνήματα, ἢ ὅτι τάχα πλεονεκτεῖς εἰς ὄξυκοῖαν καὶ τοὺς ἱστορουμένους Σελλούς, τοὺς χαμαιεῦνας καὶ ἀνιπτόποδας, δοῦπον ἐξ οὗ κατώκουν ἀκούοντας Ἰκαρίοιο πόντιο». β) «Τί τῶν μεγάλων τούτων ἀποδέει τὰ καθ' ὑμᾶς, ὧ μεγάλοι ὑμεῖς καὶ χειροτονητὰ καὶ χειροτονοῦμενε, ὅτι ὁ μὲν ἐξ Ἀνατολῶν τὰ χειροτονητήρια ἐξεφώνησας, ὁ δὲ εἰς Δυσμᾶς τῶν θαυμαστῶν ῥημάτων τούτων ἐπηκροάσατο». γ) «Ἄλλ' ὡς ἐκεῖνος ἐσφράγισεν, οὕτω καὶ σύ, ψυχῇ παρίστασο τῷ δεσπότη...»¹⁷⁵. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μάλιστα παρέχει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ σφράγιση τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη ἐγένε σὲ προσυμφωνημένη ἡμέρα καὶ ὥρα καὶ ὅτι κατὰ τὸν χρόνον αὐτὸ ὁ τελευταῖος παρίστατο σὲ κάποια ἐκκλησία ντυμένος τὰ ἄμφια τοῦ διακόνου: «οὕτω καὶ σύ, ψυχῇ παρίστασο τῷ δεσπότη καὶ ταῖς ἐορτασίμοις τὴν ἱεράν ἐνδύου ἐρέαν καὶ κατὰ νότων καὶ περὶ μαζὸν καὶ λαγὸνα αἰώρει τὸ ἐπίστενόν σου πλέγμα καὶ τὸ ἐπίωμον, ὡς καὶ μακρόθεν ἀποδιδῶς τὸ ὑπηρετικὸν καὶ εὐγνωμον' ἀνοίκειον γὰρ ἀπὸ Ἀνατολῶν σφραγισθέντα σε εἰς Δυσμᾶς, μὴ καὶ παραφαίνειν ἐν ταύτῃ τὰ τοῦ ὀφφικίου ἐπίσημα»¹⁷⁶.

Τὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου μᾶς δημιουργεῖ σωρεία ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ μητροπολίτης σ' αὐτὸ περιγράφει τ' ἄμφια ποὺ ἔπρεπε νὰ φορεῖ ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης, ἀν ἐλάμβανε μέρος κανονικὰ στὴν τελετὴ σφραγίσεως τοῦ σὲ λογοθέτη. Καὶ τὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀνακύπτουν εἶναι: α) Τ' ἄμφια αὐτὰ εἶναι τοῦ διακόνου ἢ πρόκειται γιὰ εἰδικὰ ἄμφια-ἐνδύματα τοῦ ἱεροῦ λογοθέτη; β) Γιὰ πόσα ἄμφια γίνεται λόγος; γιὰ δύο ἢ γιὰ τρία;

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο ἐρώτημα πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι στὸ κείμενο μπορεῖ κάλλιστα νὰ γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὸ ἓνα καὶ γιὰ τὸ ἄλλο. Αὐτὸ μᾶς ὑπαγορεύουν οἱ πηγές. Ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης, ὅταν ἔλαβε τὸ ὀφφίκιο τοῦ λογοθέτη, ἦταν διάκονος, ἄρα στὴ σχετικὴ τελετὴ ὀφείλε νὰ φορεῖ τ' ἄμφια τοῦ διακόνου. Τοῦτο ὑποδηλώνει καὶ ἡ φράση «ὡς καὶ μακρόθεν ἀποδιδῶς τὸ ὑπηρετικὸν καὶ εὐγνω-

175. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 43, Bees, σ. 101, 18-22, 32-35, 37-38.

176. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 43, Bees, σ. 101, 38-42.

μον», ἀφοῦ τὸ κατεξοχὴν ἄμφιο τοῦ διακόνου, τὸ *ὄράριο*¹⁷⁷, συμβολίζει τὶς πτέρυγες τῶν ἀγγέλων ποὺ εἶναι λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα¹⁷⁸. Ἄρα μὲ τὸ ὄράριο ὁ Κωστομοίρης θὰ ἐξέφραζε τὸ ὑπηρετικὸν καὶ τὸ εὐγνωμον ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου. Ἡ φράση ὁμως «*ἀνοίκειον γὰρ... μὴ καὶ παραφαίνειν ἐν ταύτῃ τὰ τοῦ ὄφφικίου ἐπίσημα*» ἐνισχύει τὴ δευτέρη ἄποψη, ἀφοῦ μὲ τὰ *ἐπίσημα τοῦ ὄφφικίου* δηλώνονται τὰ διακριτικὰ σημεῖα τοῦ ὄφφικίου τοῦ λογοθέτη. Ἄν ὁμως γίνεαι δεκτὴ ἢ δευτέρη ἄποψη, ἀναφύεται νέο ἐρώτημα, ἂν δηλαδὴ ὁ ἱερός λογοθέτης ἔφερε ἰδιαίτερα ἄμφια. Ἡ ἀπάντηση πρέπει νὰ εἶναι ἀρνητικὴ, ἀφοῦ ἄμφια ἔχουν μόνο οἱ φορεῖς τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης, ὁ διάκονος, ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ ἐπίσκοπος. Τὸ πολὺ πολὺ νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι ἀπλῶς ὁ ἱερός λογοθέτης ἔφερε κάποιον διακριτικὸ γνῶρισμα ὄχι ὁμως σὲ συνάρτηση μὲ τὰ ἄμφια, ἀλλὰ μὲ τὰ ἐνδύματα ἢ τὰ ἐγκόλπια. Συνεπῶς δὲν μᾶς ἀπομένει ἄλλη λύση παρὰ ν' ἀσπαστοῦμε τὴ θέση ὅτι ἐδῶ περιγράφονται τὰ ἄμφια τοῦ διακόνου.

Ἡ ἀνωτέρω διαπίστωση μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ δευτέρου προβλήματος, ἂν δηλαδὴ ὁ Ἀπόκαυκος ὁμιλεῖ γιὰ δύο ἢ τρία ἄμφια. Τὸ κείμενο, ὡς ἔχει, ἐνισχύει τὴ δευτέρη ἄποψη, ἥτοι ὅτι σ' αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ: α) *τὴν ἱερὰν ἐρέαν*, β) *τὸ ἐπίστενον πλέγμα* καὶ γ) *τὸ ἐπίωμον*, ἀφοῦ τὸ *ἐπίωμον* δὲν μπορεῖ νὰ ληφθεῖ ὡς ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς στὴ λέξη *πλέγμα*. Παρὰ ταῦτα δύο λόγοι μᾶς ἀναγκάζουν νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἄποψη αὐτὴ καὶ νὰ στραφοῦμε πρὸς τὴν ἄλλη: Πρῶτον, ὅτι ὁ διάκονος ἔφερε δύο μόνο ἄμφια, τὸ *σιχάριον* καὶ τὸ *ὄράριον*¹⁷⁹. Ἄρα ὑπὸ τὴν *ἱερὰν ἐρέαν* ὑποκρύπτεται

177. Βλ. σχετικὰ στὴ βιβλιογραφία τῆς ὑποσημειώσεως 179.

178. Γιὰ τὸ συμβολισμὸ τοῦ ὄραριου βλ. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, Ἑρμηνεῖα περὶ τε τοῦ θείου ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἱερέων τε περὶ καὶ διακόνων, PG 155,712AB. Κ. Κ. Κούρκουλα, *Τὰ ἱερατικὰ ἄμφια καὶ ὁ συμβολισμὸς αὐτῶν ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθῆναι 1991², σσ. 48-50.

179. Γιὰ τὰ ἄμφια τοῦ διακόνου (*σιχάριον* - *ὄράριον*) βλ. ἐνδεικτικὰ Π. Ρομπότου, *Λειτουργικὴ*, ἐν Ἀθῆναις 1869, σσ. 73-74. Κ. Ν. Καλλινίκου, *Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ. (Μετὰ εἰκόνας)*, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1921, σσ. 610-612. Μεθοδίου Κοινοπάνου, μητροπολίτου Κερκύρας καὶ Παξῶν, *Τελετουργικὴ τῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἁγίας Ἐκκλησίας*, τ. Α', Κέρκυρα 1958, σ. 131. Εὐ. Κ. Μαντζουνέα, πρωτοπρεσβυτέρου, *Τελετουργικὴ*, Ἀθῆναι 1989, σσ. 109-110. Κ. Κ. Κούρκουλα, *Τὰ ἱερατικὰ ἄμφια καὶ ὁ συμβολισμὸς αὐτῶν*, σσ. 47-50. Σημειωτέον ὅτι τὰ *ἐπιμανίκια* ἢ *ὑπομανίκια*, ποὺ σ' ἐγχειρίδια ἀναφέρονται ὡς ἄμφιο τοῦ διακόνου, «παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ διακόνου μετὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀλώσεως» (Στὸ τελευταῖο ἔργο, σ. 50).

τὸ *στιχάριον*¹⁸⁰, ἐνῶ ὑπὸ τὴν παράφραση τὸ *ἐπίστενόν σου πλέγμα* καὶ τὸ *ἐπίωμον* ὑπονοεῖται τὸ *ὄραριον*. Δεύτερον, ὅτι ἡ περιφραστικὴ περιγραφὴ τοῦ ὄραριου ἀπὸ τὸν Ἀπόκαυτο ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα ὡς πρὸς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ φοροῦσαν οἱ διάκονοι σὲ κάποια συγκεκριμένη στιγμή τῆς λειτουργίας. Τὸ ὄραριον ἦταν στενὴ ὑφασμάτινη λωρίδα ποὺ κρεμόταν στὸν ἀριστερὸ ὤμο μπρὸς καὶ πίσω, ὅταν ὅμως αὐξήθηκε σὲ μῆκος, στρεφόταν κάτω ἀπὸ τὴ δεξιὰ μασχάλη διὰ τοῦ στήθους καὶ προχωροῦσε στὰ νῶτα. Δηλαδή τὸ μέσον τοῦ ὄραριου στερεώνεται πάνω στὸ στήθος (μαζός), τὰ δύο ἄκρα περνοῦν κάτω ἀπὸ τὶς μασχάλες ἀντίστοιχα πρὸς τὰ νῶτα, σχηματίζουν ἓνα Χ στὶς πλάτες (νῶτα), ξαναγυρίζουν πάλι μπροστὰ στερεωμένα πάνω ἀπὸ τοὺς ὤμους (ἐπίωμον) καὶ ἀφοῦ περάσουν κάθετα κάτω ἀπὸ τὸ τμήμα ποὺ ἐφαρμόζει στὸ στήθος, κρέμονται μπροστὰ πάνω ἀπὸ τὰ πλάγια μέρη τῆς κοιλιᾶς (λαγών)¹⁸¹.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀντιμετωπίσουμε τὸ πρόβλημα, ἂν ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἄσκησε τὰ καθήκοντά του ὡς λογοθέτης ἢ τὸ ὄφφικίο του ἔμεινε ἀνενεργό. Ἦταν δηλαδή ἓνας τίτλος καὶ τίποτε περισσότερο; Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι εὐκόλη. Ἐπειδὴ ἀνήκε στὸν πατριαρχικὸ κλῆρο τῆς Νικαίας καὶ βρισκόταν μέσα στὰ ὄρια τοῦ κράτους τῆς Ἠπείρου, ἄρα μέσα στὰ ὄρια ξένης ἐπισκοπῆς ἢ μητροπόλεως, εἶναι ἀμφίβολο ἂν ὡς λογοθέτης ἦταν σὲ θέση νὰ ἐκτελέσει κάποιο ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω περιγραφόμενα καθήκοντα. Δὲν θὰ εἴμασταν μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἂν δεχόμεσταν ὅτι τὸ ὄφφικίο τοῦ λογοθέτη τοῦ δόθηκε ὡς τιμητικὸς τίτλος, ἐνῶ συγχρόνως ἐκτελοῦσε καθήκοντα ποὺ ἀνήκαν σ' ἄλλο ἀξιωμα-

180. Τὸ *στιχάριον* λαμβάνει τὸ ὄνομα *ιερὰ ἐρέα* ἀπὸ τὴν ὕλη, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι κατασκευασμένο (ἐρέα=μαλλι). Ἔχομε δηλαδή ἐδῶ *σχήμα κατὰ συνεκδοχή*. Τὸ ὅτι κάποια *ιερὰ* ἄμφια ἦταν φτιαγμένα ἀπὸ μαλλι προβάτου τὸ μαρτυρεῖ ὁ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης: «τὸ δὲ τοῦ Ἐπισκόπου ὠμοφόριον ἐξ ἐρέας ὄν, ἀλλ' οὐ λίνου, τὴν τοῦ προβάτου δορὰν σημαίνει, ὅπερ πλανηθὲν ζητήσας ὁ Κύριος, ἐπὶ τῶν οἰκείων ὤμων ἀνέλαβεν...» (Ἐπιστ. 136, Περὶ τάξεως ἐπισκόπου καὶ τίνος τύπον φέρει, PG 78, 272C). Ὁ συμβολισμὸς τοῦ ὠμοφορίου τοῦ ἐπισκόπου, συνδεδεμένος μὲ τὴν πρώτη ὕλη κατασκευῆς του (μαλλι προβάτου), δὲν σημαίνει ὑποχρεωτικὰ ὅτι καὶ ἄλλα ἄμφια ἄλλων κληρικῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευάζονται μὲ τὴν ἴδια ὕλη.

181. Εἶναι δύσκολο νὰ βρεῖ κανεὶς σήμερα λεπτομερῆ περιγραφὴ τῆς ζώσεως τοῦ ὄραριου ἀπὸ τὸ διάκονο κατὰ τὴ θεία λειτουργία. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σχετικὴ ἐπιγραμματικὴ περιγραφὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύτου εἶναι πολυτιμότερη. Πρβλ. Ἰ. Μ. Φουντουύλη, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας Δ' (301-400)*, Θεσσαλονίκη 1982, Νο 332, σσ. 72-77. Ὁ εἰδικὸς λειτουργιολόγος στὴν ἐργασία αὐτὴ ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα: «Πότε πρέπει ὁ διάκονος νὰ ζώνεται κατὰ τὴν θεϊὰν λειτουργίαν τὸ ὄραριόν του καὶ πότε πρέπει νὰ τὸ χαλᾷ καὶ διατί; Εἰς τὴν πράξιν δὲν ὑπάρχει ὁμοιομορφία».

τουῦχο, ὅπως π.χ. ἡ συλλογὴ τελῶν ἀπὸ τὶς μονῆς τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ποῦ ἦταν πατριαρχικὰ σταυροπήγια. Ὅπως δὴποτε εἶχε κάποια καθήκοντα, ὅταν δεχθοῦμε ὅτι ἡ φράση «*θείαν δὲ πραγμάτων ἀναδεδεδυμένον φροντίδα, καὶ ἱεροπρεπῶς διοίκει αὐτὰ*»¹⁸² συνδέεται μὲ τὸ ὄφφίκιο τοῦ λογοθέτη.

Πάντως, ἄσχετα μὲ τὰ καθήκοντα ποῦ ἀσκοῦσε ὁ Κωστομοίρης, τὸ ὄφφίκιο τοῦ λογοθέτη αὐξήσε τὸ κύρος του καὶ τὸν βοήθησε νὰ γίνῃ μητροπολίτης.

9. Ἡ ἐκλογή του στὴ μητρόπολη Νέων Πατρῶν.

Γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη σὲ μητροπολίτη Νέων Πατρῶν οἱ πληροφορίες εἶναι πενιχρές. Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου μ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουὴλ Α' Σαραντηνὸ ἀνακοινώνει σχετικὰ τὰ ἑξῆς:

«*Νῦν δὲ τοῦ παρ' ἡμῖν κρατοῦντος ἀριστουργοῦ Κομνηνοῦ καὶ Σέρρας καὶ Πάτρας τῆς λατινικῆς λυτρωσαμένου χειρός, ἐν μὲν τῇ Νέᾳ Πάτρᾳ ὁ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας διάκονος, πατριαρχικὸς νοτάριος καὶ διδάσκαλος τῆς γύρας ὁ Κωστομούρης προκέρκται, ὃν καὶ ἡ μεγάλη ἀγιοσύνη σου διὰ γράμματος ἱεροῦ εἰς λογοθέτην ἐτίμησε, εἰς δὲ τὰς Σέρρας ὁ ἐκ Θεσσαλίας Γοριανίτης, ἀνθρωπος οὗτος μέτοχος καὶ εὐλαβείας καὶ λόγου καὶ τῆς ἐκείνης μητροπόλεως κληρικὸς, τὸ ἦθος μέτριος, νοήμων τε καὶ καλλιγραφῶν καὶ τὰ νοοῦμενα οὐκ ἐπίψογα ἐκπιθέμενος' εἰς Λευκάδα δὲ ἀνήρ ἱερεὺς, εὐλαβῆς καὶ αὐτὸς καὶ ἀδιαβλήτου διαγωγῆς»¹⁸³.*

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐγράφη ὅπως δὴποτε μετὰ ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1222, πιθανότατα τὴν ἀνοιξὴ τοῦ ἴδιου ἔτους, δεδομένου ὅτι εἶναι ἀπάντησις σ' ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη Μανουὴλ Α' Σαραντηνοῦ πρὸς τὸν μητροπολίτη Ἰωάννη Ἀπόκαυκο καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Γαρδικίου, ποῦ συντάχθηκε «*μηνὶ φεβρουαρίῳ, ἰνδικτιῶνος ι'*» (= Φεβρουάριος 1222)¹⁸⁴. Ἡ χρῆσις τοῦ χρονικοῦ ἐπιρρήματος «*νῦν*» παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν πόλεων Σερρών καὶ Νέων Πατρῶν ἐγένετο συγχρόνως καὶ λίγο χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴ συντάξι τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ πρόκρισις καὶ ἡ χειροτονία τῶν δύο μητροπολιτῶν καὶ τοῦ ἐνδὸς ἐπισκό-

182. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 36*, Bees, σ. 96, 36.

183. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 3-12.

184. Μανουὴλ πατριάρχου, *Ἐπιστ. 16*, Vasil'evskij, σσ. 268-269. Πρβλ. V. Laurent, *Les Regestes*, No 1230.

που έλαβαν χώρα προσφάτως, ήτοι την άνοιξη του 1222. Άλλα ούτε το πρώτο ούτε το δεύτερο ανταποκρίνονται απόλυτα στα πράγματα. Οί μὲν Νέαι Πάτραι άπελευθερώθηκαν το 1218¹⁸⁵, οί δὲ Σέρραι το 1221¹⁸⁶. Συνεπώς το «*νυν*» αναφέρεται κυρίως στην ταυτόχρονη σχεδόν κάλυψη των τριών κενών έπισκοπικών θρόνων στα τέλη του 1221 ή το πολύ την άνοιξη του 1222. Το γεγονός αυτό δὲν συνέβη ούτε γρηγορότερα ούτε αργότερα, διότι περιχαρακώνεται από τα έξής γεγονότα:

α) Το 1220-1221 ο ρεφερενδάριος Κωνσταντίνος Αύληνός, ως εκπρόσωπος του Οίκουμηνικού Πατριαρχείου, είχε έπισκεφθεί το κράτος της Ήπειρου και, εάν έλάμβανε χώρα κάτι τέτοιο, θα το έ πληροφοροείτο¹⁸⁷.

β) Όταν ο Κωνσταντίνος βρισκόταν στη Βόνιτσα (Βόνδιτσα) (1220-1221), δὲν είχε πληρωθεί ή χηρεύουσα θέση έπισκόπου στη Λευκάδα. Για το πρόβλημα αυτό έγινε ένας σύντομος διάλογος μεταξύ του ρεφερενδαρίου και του Ιωάννου Άποκαύκου, όπως μās πληροφορεί ο τελευταίος: «*διωμιλήσατό μοι έν βραχυλογία περι χειροτονιών ο ραιφερενδάριος και ήκουσεν, ως ή Λευκάς ιδου κεχήρευκε προδ καιρου, και χειροτονησάτω εκείθεν ο δεσπότης αρχιεπίσκοπον, και ιδωμεν εΐ που παρὰ της ένταυθα έξουσίας δεχθή*»¹⁸⁸. Ο Οίκουμ-

185. Βλ. Nicol, *The Despotate of Epirus*, σ. 57. J. Koder - Fr. Hild, *Hellas und Thessalia*, Wien 1976, σσ. 70, 223. Βαρζού, *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. 2, σσ. 565-566. Μ. Σ. Κορδώση, *Η κατάκτηση της Νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους*, σσ. 139-140. Οί D. M. Nicol και K. Βαρζός δὲν παραθέτουν το έτος της άπελευθερώσεως των Νέων Πατρών, αλλά ή περιγραφή των μετά ταύτα γεγονότων έπιτρέπει στον άναγνώστη να συμπεράνει ότι το γεγονός αυτό έλαβε χώρα το έτος 1218.

186. Βλ. Nicol, *The Despotate of Epirus*, σ. 58. Βαρζού, *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. 2, σ. 568.

187. Μανουήλ πατριάρχου, *Έπιστ. 16*, Vasil'evskij, σσ. 268-269. Άποκαύκου, *Έπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 270-272. Πρβλ. Laurent, *Les Regestes*, No 1227, σσ. 32-33. Κ. Λαμπροπούλου, *Ιωάννης Άπόκαυκος*, σσ. 216-219. Η άποστολή του ρεφερενδαρίου Κωνσταντίνου Αύληνού συνδέεται άρρηκτα με το πρόβλημα των αντικανονικών χειροτονιών αρχιερέων στο κρατίδιο της Ήπειρου. Το Οίκουμηνικό Πατριαρχείο άποφάσισε συνολικά ν' άναγνωρίσει κατ' οικονομίαν τις αντικανονικές χειροτονίες των Δυρραχίου Δοκειανού και Λαρίσης Καλοσπίτου υπό τον όρο ότι στο μέλλον δὲν θα έπαναληφθούν τέτοιες ένεργειες. Άν συμβεί κάτι τέτοιο, και οί χειροτονούντες και οί χειροτονούμενοι θα είναι υπόδικοι και θα τους έπιβληθούν τα έπιτίμια που προβλέπονται από τους ιερούς κανόνες. Τη συνοδική αυτή άπόφαση της Νικαίας ανέλαβε να διαβιβάσει στους πολιτικούς και έκκλησιαστικούς παράγοντες του κρατιδίου της Ήπειρου ο ρεφερενδάριος Κωνσταντίνος Αύληνός. Είναι ευνόητο ότι ο Κωνσταντίνος όχι μόνο ήλθε σ' έπαφή με άξιωματούχους του κρατιδίου, αλλά και συγγέντωσε και σχετικές πληροφορίες που τις μετέφερε στον προϊστάμενό του.

188. Άποκαύκου, *Έπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 271, 36-272, 3.

νικός Πατριάρχης όμως δεν ανταποκρίθηκε στην πρόκληση του Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ δὲν προχώρησε σ' ἐκλογή καὶ χειροτονία ἐπισκόπου Λευκάδας. Ἔτσι στίς παραμονές τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀπαντήσεως τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης, οἱ χριστιανοὶ παρέμεναν ἀποίμαντοι: *«ὄποιον καὶ ἐπὶ τῇ Λευκάδι ἐγένετο, χηρευσάση μὲν καὶ πρὸ τῆς ἐνταῦθα ἐπίδημίας τοῦ ραιφερενδαρίου, μενούση δὲ ἀποιμάντω ἕως καὶ δεῦρο»*¹⁸⁹.

γ) Ἐνῶ λοιπὸν στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουὴλ (ἄνοιξη τοῦ 1222) ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος παρουσιάζει τὶς χειροτονίες τῶν τριῶν ἐπισκόπων (Νέων Πατρῶν, Σερρών καὶ Λευκάδας) ὡς πρόσφατο γεγονός, στὸ ἴδιο κείμενο διαχωρίζει τὶς περιπτώσεις τῶν χειροτονιῶν τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ γιὰ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας (1217)¹⁹⁰ καὶ τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη γιὰ τὴ μητρόπολη Κερκύρας (Δεκέμβριος 1219)¹⁹¹, ποὺ συνέβησαν στὸ παρελθόν, καὶ ἀπολογεῖται ἰδιαίτερα γι' αὐτές.

δ) Ὅπως μνημονεύθηκε ἀνωτέρω, ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Σερρών ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Δούκα ἐπιτεύχθηκε περὶ τὸ τέλος τοῦ 1221, συνεπῶς ἡ πρόκριση τῶν τριῶν ἐπισκόπων ἐγίνε μετὰ ταῦτα.

ε) Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1222 ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ὅταν ἔγραφε στὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο, δὲν γνώριζε τίποτε γιὰ τὶς νέες ἐκλογὲς ἐπισκόπων. Ἄν εἶχε γνώση τοῦ πράγματος, ἀσφαλῶς θὰ ἔψεγε τὴν ἐνέργεια, ὅπως ἔπραξε στὴν περίπτωση τῆς δῆθεν νέας ἐκλογῆς μητροπολίτη γιὰ τὴ Λάρισα¹⁹².

στ) Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης, μὲ τὸν ὁποῖο ἀλληλογράφησε ὁ Κωστομοίρης ὡς μητροπολίτης, γιὰ τελευταία φορὰ μνημονεύεται στίς πηγὲς σὲ συνοδικὴ πράξη τῆς 28ης Φεβρουαρίου 1222, κατὰ τὴν ὁποία ἔγγραφο τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου ἐν Μουντινίτση *«ὕπογραφήν... κά-*

189. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 275, 38-276, 3. Ἄν κανεὶς ἐρμηνεύσει κατὰ λέξιν τὴ φράση *«μενούση δὲ ἀποιμάντω ἕως καὶ δεῦρο»*, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθεῖ ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ νέου ἐπισκόπου Λευκάδας ἐγίνε λίγες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τοῦ γράμματος τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου (ἄνοιξη 1222).

190. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 272, 13-274, 1.

191. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 270, 26-30.

192. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος θεωρεῖ ὑποχρέωσή του νὰ δώσει ἐξηγήσεις καὶ γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Λαρίσης Καλοσπίτου. Κάποιος διέδωσε στὴ Νίκαια ὅτι πρόσφατα (*«ἄρτι»*) πέθανε ὁ Καλοσπίτης καὶ στὴ θέση του χειροτονήθηκε ἄλλος (Μανουὴλ πατριάρχου, *Ἐπιστ. 16*, Vasil'evskij, σσ. 268, 28-269, 1). Ὁ Ἀπόκαυκος διαψεύδει κατηγορηματικὰ τὴν πληροφορία καὶ δηλώνει: *«Ὁ Λαρίσης δὲ ἀπαξ ἀλγήσας τοὺς πόδας καὶ ζῆ καὶ τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν ἐκκλησίαν διενεργεῖ καὶ ὑγιέστερός ἐστι Κρότωνος»* (*Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 272, 11-13).

τωθεν ἔφερεν τοῦ παναγιωτάτου καὶ σώμα καὶ ψυχὴν Ἀθηνῶν»¹⁹³. Ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι στὴ μαρτυρία αὐτὴ ὑπάρχει ἔνδειξη γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη¹⁹⁴, τότε ἡ ἐκλογή τῶν τριῶν ἐπισκόπων πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἀρκετὰ πρὶν τὴν 28η Φεβρουαρίου 1222 (Δεκέμβριος 1221-Ἰανουάριος 1222), ἄλλως¹⁹⁵ θὰ πρέπει νὰ προσδιορισθεῖ στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1222.

ζ) Ἐντὸς τοῦ 1222, καθ' ὃν χρόνον πατριάρχευε ὁ Μανουὴλ, ἡ Σύνοδος τῆς Ἡπείρου ἔδωσε ἀπάντηση στὶς αἰτιάσεις τοῦ πατριάρχη καὶ ἀνακοίνωσε καὶ τὶς νέες τρεῖς ἐκλογές. Ἐπειδὴ ὁ Ἀπόκαυκος στὴν ἐπιστολὴ του δὲν ὀμιλεῖ γιὰ καθυστέρηση τῆς ἀπαντήσεώς του¹⁹⁶,

193. Τὴ συνοδικὴ πράξι, στὴν ὁποία ἀντιμετωπίζεται τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοδοσίου Σπίγγη, ἂν μπορεῖ νὰ ἐπιστρέψει στὴ μονὴ τῆς μετανοίας του (ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου), βλ. στοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, «Συνοδικὰ γράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου μητροπολίτου Ναυπάκτου», *Βυζαντις* 1 (1909) 9-13, ἐνῶ ιδιαίτερα γιὰ τὴ μνεία τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, σ. 11, στ. 17-18. Πρὸβλ. Β. Κατσαροῦ, «Ἡ "κατὰ τὴν Ἑλλάδα" βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου, σ. 126. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 268-269.

194. Ὁ Β. Κατσαροῦς πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια σημείωνε, χωρὶς ιδιαίτερη ἐπιχειρηματολογία: «*Στὶς 28 Φεβρουαρίου ἡμέρα δευτέρα καὶ Ἰνδικιῶν δεκάτῃ τοῦ ἔτους 1222 στὸ συνοδικὸ γράμμα ποῦ προαναφέραμε διαβάζουμε μιὰ σημείωση, ληξιαρχικὴ πράξι, θὰ λέγαμε, τοῦ θανάτου του: τοῦ παναγιωτάτου καὶ σώμα καὶ ψυχὴν Ἀθηνῶν*» («Ἡ "κατὰ τὴν Ἑλλάδα" βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου, τελευταῖος σταθμὸς τῆς ζωῆς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη», *Βυζαντιακά* 1 [1981] 127). Ἡ ἀποψη τοῦ Β. Κατσαροῦ δὲν πρέπει ν' ἀπορριπτεῖται ἀβασάνιστα, διότι μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ στὴ σημείωση τῆς συνοδικῆς πράξεως τῆς 28ης Φεβρουαρίου 1222. Ὁ Μιχαὴλ σ' αὐτὴ χαρακτηρίζεται παναγιώτατος ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ σῶμα, ὅμως κανεὶς ἐν ζωῇ δὲν εἶναι παναγιώτατος ὡς πρὸς τὸ σῶμα. Πρόβλημα ὅπωςδὴποτε προκύπτει, ὅταν κανεὶς προσπαθῆσει νὰ συμβιβάσει τὸ χρόνο θανάτου τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη μὲ τὸ χρόνο πληρώσεως τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῶν Νέων Πατρῶν.

195. Παλαιότερα ὁ G. Stadtmüller ὑποστήριξε ὅτι στὶς 28.2.1222, ἡμερομηνία συντάξεως τῆς συνοδικῆς πράξεως, ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης βρισκόταν ἀκόμη στὴ ζωῇ, ἀφοῦ ἡ μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ δὲν συνοδεύεται μὲ τὶς λέξεις μακαρίτης ἢ ἐκεῖνος ποῦ χαρακτηρίζουν ἓνα νεκρὸ («Michael Choniates Metropolit von Athen [ca. 1138 - ca. 1222]», *Orientalia Christiana* 33 [1934] 211, σμμ. 2).

196. Στὸν πρόλογο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουὴλ ὅπωςδὴποτε ὁ Ἰωάννης ὀμιλεῖ γιὰ καθυστέρηση στὴν ἀπάντησή του, ἀλλὰ ἡ καθυστέρηση αὐτὴ συνδέεται μὲ τὸ περιεχόμενο προγενέστερης ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχη ποῦ εἶχε γραφεῖ πρὸς αὐτὸν λίγο χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ ρεφερενδαρίου Κωνσταντίνου τοῦ Αὐληνοῦ στὴν Ἡπειρο: «*Ἀμέλει καὶ πρὸς ἰσχύος οὐκ ἔσχον πρὸς τὰ... ἐπενεχθέντα μοι αἰτιάματα παρὰ τῆς σῆς τιμίας γραφῆς ὀλίγον ἔμπροσθεν τῆς τοῦ ρεφερενδαρίου ἐπιδημίας ἕως καὶ δεῦρο ἀπολογήσασθαι, τοῦτο μὲν ὑπὸ τῆς ἀρρωστίας τῆς μακρῆς καὶ ἐπιμυθῶν ἀσχοληθείς, τοῦτο δὲ ὑπὸ τῆς ἀπορίας τῶν διακονουμένων (= ταχυδρόμων) ὀλίγοι γὰρ παρ' ἡμῖν καὶ ὁδοῦ ἔμπειροι καὶ παρεσκευασμένοι πρὸς τὰς*

τὸ γράμμα πρέπει νὰ συνετάγη λίγο χρόνο μετὰ ἀπὸ τὴ λήψη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχη (ἄνοιξη 1222). Συνεπῶς ἡ πρόκριση καὶ ἡ χειροτονία τῶν τριῶν ἐπισκόπων πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν ἀπὸ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1221 ὡς τὸ Μάρτιο τοῦ 1222, δηλαδὴ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Σερρών καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ σύνταξη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, ποῦ ἀποτελεῖ ἀπάντηση στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη Μανουὴλ. Ὡς γνωστόν, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη ἐγράφη τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1222. Πάντως, ἂν κανεὶς στηριχθεὶ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὸ πηγαῖο ὕλικὸ καὶ στὰ γεγονότα, ὅπως ἐκτέθησαν ἀνωτέρω, πρέπει νὰ ὁμολογήσει, χωρὶς δισταγμὸ, ὅτι ἡ πλήρωση τῶν τριῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων ἐγίνε στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνοιξέως τοῦ 1222.

Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ βρίσκεται σὲ συμφωνία καὶ μὲ τὴ θετικὴ ἐξέλιξη τόσο τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὰ Βαλκάνια ὅσο καὶ τῶν διπλωματικῶν πραγμάτων ὑπὲρ τοῦ ἡγετῆ τοῦ ἡπειρωτικοῦ κράτους Θεοδώρου Δούκα. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1222 ὁ Θεόδωρος Δούκας ἐνιωθε τόσο ἰσχυρὸς, ὥστε ν' ἀποφασίσαι νὰ θέσει τέρμα στὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν στὸ χῶρο τῆς κυριαρχίας του. Ἦδη στὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας εἶχε συλλάβει αἰχμάλωτο τὸν λατίνου αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως Pierre de

τοιαύτας ὑπηρεσίας' ὥστε μαθὼν τὰς τοιαύτας αἰτίας τῆς βραδυτῆτος δὸς ἡμῖν τὴν συγγνώμην. Ἄρι δὲ τῷ παρόντι περιτηχῶν ἐκ τῶν κατωτέρων τούτων καὶ ἡμετέρων πρὸς τὰ αὐτόθι ἀνωτερικὰ ἀνατρέχοντι, δέον ᾤθηθην καὶ ἐγγραμματάως ὑποκλίναι σοὶ κεφαλὴν καὶ περὶ ἐκείνων ἀπολογησασθαι» (Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 270, 4-14). Καὶ ἐνῶ ἡ καθυστέρηση στὴν ἀπάντηση ἀναφέρεται σὲ παλαιότερη ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη, ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἰωάννου συνδέεται μὲ τὸ περιεχόμενο καὶ τῶν δύο ἐπιστολῶν τοῦ πατριάρχη Μανουὴλ (τὴν παλαιότερη καὶ τὴν τοῦ Φεβρουαρίου 1222). Αὐτὸ μπορεῖ εὐκόλα νὰ τὸ διαπιστώσει ὁ ἀναγνώστης, ὅταν συγκρίνει προσεκτικὰ τίς δύο ἐπιστολές (πατριάρχη Μανουὴλ καὶ Ἰωάννου Ἀποκαύκου). Ὁ Ἰωάννης εἶχε γράψει τὴν ἀπάντηση στὴν προγενέστερη ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη καὶ ἦταν ἔτοιμος νὰ τὴν στείλει, ὅταν ἐφθασε σ' αὐτὸν ἡ δεύτερη ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη (Φεβρουαρίου 1222): «*Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐμῆς ἀπολογίας ἐν τούτοις. Ἄλλ' ἔτι ταῦτα ἐγράφετο καὶ ἡ διαπομπὴ ἐμελετάτο τοῦ γράμματος καὶ με βαλανεῖον εἶχεν καὶ τὰ ἀποψήματα μετὰ τὴν λούσιν, αὐτοῖς ἐπαναπαυόμενον, καὶ τίς τῶν ὑπὸ τὸν πανευτυχέστατον ἀυτάδελφον τοῦ τῶν ἡμετέρων κράτορος καὶ νικητοῦ Κομνηνοῦ, κῆρ Κωνσταντῖνον τὸν Δούκαν, γράμμα μοι σὸν ἐνεφάνισε, σταλὲν παρὰ τοῦ ἱερωτάτου Γαρδικίων ἐκείνου»* (Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σσ. 270, 31-271, 5). Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ἐξῆς οὐσιαστικὰ ὁ Ἰωάννης σχολιάζει τὴ δεύτερη ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη καὶ ἀπολογεῖται γιὰ τὰ «*αἰτιάματα*» σὲ βάρος τῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἠπειρο (Αὐτόθι, σσ. 271, 5-278). Μάλιστα προβληματίζεται μόνον γιὰ τὸ χαρακτηριστὴ τῆς ἀπαντήσεώς του: «*Ἄλλ' ἐπὶ τούτοις ἡ παρὰ θύρας ἡμεῖς ἀπαντῶμεν ἢ τοῦ ἀληθοῦς καταστοχαζόμεθα' τὰ πλείω μέντοι ἐκείνου τοῦ γράμματος ἐξ οὐκ ἀληθοῦς ἀκοῆς ἐκτεθειμένα ἐφαίνετο εἶναι»* (Αὐτόθι, σ. 271, 22-24).

Courtenay (1217) και είχε συνάψει πενταετή έμπορική συμφωνία με τη Βενετία. Για τη σύναψη της συμφωνίας αυτής είχε μεσολαβήσει ο πάπας της Ρώμης 'Ονώριος ο Γ' (1218), ως αντάλλαγμα για την άπελευθέρωση του παπικού λεγάτου 'Ιωάννη Colonna που είχε επίσης συλληφθεί αιχμάλωτος¹⁹⁷. Στο χρονικό διάστημα 1215-1221 σ' έπιχειρήσεις του τόσο στη Νότιο όσο και στη Βόρειο Ελλάδα και Μακεδονία κατόρθωσε ν' άπελευθερώσει από μόν τους Βουλγάρους την 'Αχρίδα, τον Πρίλαπο, τον Πρόσακο, τὰ Σκόπια και τη Στρούμιτσα, από δε τους Λατίνους τις Νέες Πάτρες, τη Λαμία, τὰ Γρεβενά, την Καστοριά, τη Βέρροια, τον Πλαταμώνα, τὰ Σέρβια, τις Σέρρες κ.ά. Με τις κατακτήσεις αυτές ο Θεόδωρος επέτυχε όχι μόνο να δημιουργήσει ένα αξιόλογο κράτος με έδαφική συνέχεια, αλλά και να περισφίξει τον κλοιό γύρω από τη Θεσσαλονίκη, που ήταν ή πρωτεύουσα του όμώνυμου λομβαρδικού βασιλείου. 'Από τὸ σημείο αυτό και έξής ή προσπάθεια του Θεοδώρου έστιάστηκε στην πολιορκία και την άπελευθέρωση της πόλεως του άγιου Δημητρίου¹⁹⁸. Και στον διπλωματικό τομέα ο Θεόδωρος ενίσχυσε σημαντικά τη θέση του. Με τὸ γάμο της θυγατέρας του 'Αννας με τον πρίγκιπα Ραδοσλάβο (τέλη 1219 - αρχές 1220), γιό του κράλη της Σερβίας Στεφάνου Β' του Πρωτοστεφούς, δημιούργησε φιλικές σχέσεις με την ήγεμονική Αύλη της γειτονικής Σερβίας που άποτελούσε νέα ανερχόμενη δύναμη στα Βαλκάνια¹⁹⁹. Με την ενέργειά του αυτή ο ήγεμόνας της 'Ηπείρου συγχρόνως έξουδετέρωσε την προσέγγιση του σέρβου ήγεμόνα με τον αυτοκράτορα της Νικαίας Θεόδωρο Α' τον Λάσκαρι, που έπιτεύχθηκε τὸ έτος 1219 με τη χορήγηση του αυτοκεφάλου στην 'Εκκλησία της Σερβίας²⁰⁰. Μετὰ τις άνωτέρω έπιτυχίες ώρίμασε πλέον ή ιδέα στον Θεόδωρο Δούκα ότι θά μπορούσε να προβάλλει και προς τὰ έξω με αξιώσεις τη

197. Βλ. Nicol, *The Despotate of Epiros*, σσ. 50-53. Βαρζοῦ, *'Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. 2, σσ. 558-563. 'Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, *Νίκαια και 'Ηπειρος τον 13ο αιώνα*, σσ. 64-65.

198. Βλ. Nicol, *The Despotate of Epiros*, σσ. 47 έξ. Βαρζοῦ, *'Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. 2, σσ. 557-568. 'Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, *Νίκαια και 'Ηπειρος τον 13ο αιώνα*, σσ. 65-66.

199. Βλ. Nicol, *The Despotate of Epiros*, σσ. 122-123. Βαρζοῦ, *'Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. 2, σσ. 569-570. 'Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, *Νίκαια και 'Ηπειρος τον 13ο αιώνα*, σ. 65, όπου και αξιόλογη σχετική βιβλιογραφία.

200. Για τὸ γεγονός αυτό βλ. C. Jireček, *Geschichte der Serben*, τ. 1, Gotha 1911, σσ. 298-299. Του ἴδιου, *Istoriija Srba*, μφρ. J. Radonić, kn. 1, Beograd 1978, σσ. 169-170. Slijepčević, *Istoriija Srpske pravoslavne crkve, Prva knjiga: Od pokrštanjanja Srba do kraja XVIII veka*, Beograd 1962, σσ. 71 έξ.

θέση του ὅτι εἶναι βασιλεὺς καὶ διεκδικεῖ τὸν τίτλο καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συνεπῶς ὡς βασιλεὺς μὲ δικό του κράτος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτει δική του Ἐκκλησία μὲ Ἱερὰ Σύνοδο καὶ ἔτσι νὰ διακόψει τὸ καθεστῶς τῆς ἐξαρτήσεως τῶν μητροπόλεων τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ποῦ εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ Νίκαια.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐγράφη καὶ ἡ ἐπιστολὴ - ἀπάντηση τοῦ μητροπολίτη Ἰωάννου Ἀποκαύκου πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουήλ. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἰωάννης δὲν διστάζει, γράφοντας γιὰ «τὴν ἀρχιερατικὴν κατάστασιν» τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ, νὰ ὑπεραμυνθεῖ τῆς βασιλικῆς ιδιότητος τοῦ Θεοδώρου καὶ νὰ διακηρύξει: «Ἐπιλέλεκται (ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς) δὲ παρὰ τοῦ κρατοῦντος τῶν ἡμετέρων, ὃν ἡμεῖς θεόθεν ἀπεστάλθαι φρονοῦμεν καὶ βασιλέα τῶν ἡμετέρων ἐπιγραφόμεθα, καὶ τὸν Θεὸν ὀρώμεν πυκναῖς ταῖς κατὰ τῶν ἐναντίων νίκαις αὐτὸν καταστέφοντα, τὰ ὄρια τε τούτου ὑπερεκτείνοντα καὶ τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας πλατύνοντα τὰ σχοινίσματα· ὁ δὲ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ὑψώμασιν φρονεῖ ταπεινὰ καὶ τὸ μέλαν ὑποδέδεται πέδιλον καὶ ἓνα τῶν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ μαχομένων καταλογίζεται ἑαυτὸν»²⁰¹. Κατὰ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο, ὁ Θεόδωρος Δούκας δὲν εἶναι μόνο «ὁ θεόσταλος αὐτοκράτορας» (ὅπως ὀρθῶς ἐπισημαίνει ἡ Ἄ. Σταυρίδου-Ζαφράκα)²⁰², ἀλλὰ ἔχει καὶ ἐξωτερικὰ δείγματα τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτόν, ὅπως εἶναι οἱ πολλὲς νίκες του κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἡ ἐπαύξηση τῶν ὀρίων τοῦ βασιλείου του καὶ ἡ ἐπέκταση τῆς ἐξουσίας του. Ὁ Ἀπόκαυκος ὅμως δὲν σταματᾷ μόνο στὴ βαρυσήμαντη αὐτὴ ιδεολογικο-πολιτικὴ δήλωση, ἀλλὰ προβαίνει καὶ σὲ ὀξύτατη κριτικὴ τοῦ προβλήματος τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας ἐπισκόπων σὲ ὑπερόριες χώρες ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος στὴν ἐπιστολὴ του δὲν παραθέτει τυχαῖα ὅλους τοὺς τίτλους καὶ τὰ προσόντα τῶν τριῶν νέων ἐπισκόπων (Σερρών, Νέων Πατρῶν καὶ Λευκάδας). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν προσπαθεῖ ν' ἀντικρούσει τὴν κατηγορίαν τοῦ πατριάρχη Μανουήλ ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου ὄχι μόνο προσέβαινε σὲ ἀντικανονικὲς χειροτονίες ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ ἐπέλεγε καὶ ἀνάξιους ἐπισκόπους καὶ μητροπολίτες γιὰ τὶς κενὲς θέσεις, ὅπως ἔγινε, δῆθεν, στὴν περίπτωσι τῆς ἐκλογῆς τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδας²⁰³. Ὁ Ἰωάννης, γιὰ νὰ κάμψει τὶς τυχόν ἀντιδράσεις

201. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 272, 29-35.

202. Ἄ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπείρος τὸν 13ο αἰῶνα, σ. 148.

203. Μανουήλ πατριάρχου, Ἐπιστ. 16, Vasil'evskij, σ. 269, 9-17. Ὁ πα-

τοῦ πατριάρχου Μανουήλ, στήν περίπτωση τοῦ Κωστομοίρη δὲν παραθέτει μόνο τοὺς τίτλους τοῦ διακόνου, πατριαρχικοῦ νοταρίου καὶ διδασκάλου τῆς γύρας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης προσωπικὰ εἶχε τιμήσει τὸν Κωστομοίρη μὲ τὸ ὄφρῆκιο τοῦ λογοθέτη καὶ μάλιστα μὲ ἀποστολὴ ἱεροῦ γράμματος. Συνεπῶς ἡ σύνοδος τῆς Ἡπείρου ἐξέλεξε ὡς μητροπολίτη Νέων Πατρῶν ὄχι ἓναν ἄγνωστο καὶ ἀνίκανο κληρικό, ἀλλὰ ἓναν ἄξιο καὶ ἐπιτυχημένο ἐργάτη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ ὑπερτονισμὸς αὐτὸς τῶν προσόντων τοῦ Κωστομοίρη ἐξυψηρετοῦσε καὶ μὴν ἄλλη σκοπιμότητα: Ἐνῶ ὁ πατριάρχης Μανουήλ Α΄ τὸ προηγούμενο ἔτος (1220-1221) μὲ τὸ ρεφερενδάριο Κωνσταντῖνο Αὐληνὸ εἶχε ἀποστείλει συνοδικὴ πρᾶξι στὴν Ἡπειρο, μὲ τὴν ὁποία ἀνακοίνωνε στοὺς ἐλλαδίτες ἐπισκόπους ὅτι ἀναγνώριζε κατ' οἰκονομία τοὺς ἀντικανονικοὺς μητροπολίτες Δυρραχίου Δοκειανὸ καὶ Λαρίσης Καλοσπῆτη ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι δὲν θὰ προέβαιναν σὲ νέες χειροτονίες²⁰⁴, ὁ Ἰωάννης Ἀποκαυκος στὴν παρούσα ἐπιστολὴ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δικαιολογήσει τὴ χειροτονία τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη ὡς μητροπολίτη Κερκύρας ποὺ πραγματώθηκε πρὶν ἀπὸ δύο καὶ πλέον ἔτη²⁰⁵ καὶ συγχρόνως ν' ἀνακοινώσει ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Ἡπείρου προχώρησε στὴ χειροτονία τριῶν νέων ἐπισκόπων (Σερρών, Νέων Πατρῶν καὶ Λευκάδας)²⁰⁶. Οἱ τίτλοι καὶ οἱ περιγραφὴς τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη ἐπιστρατεύονται, γιὰ νὰ μετριάσουν τὴν ὀργισμένη ἀντίδραση τοῦ πατριάρχου, ὅταν θὰ πληροφορηθεῖ τὶς νέες χειροτονίες. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ σχετικὴ παρουσίαση τῶν τριῶν νέων ἐπισκόπων στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαυκου ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης κατέχει τὴν πρώτη θέση. Δὲν διέθετε μόνο τοὺς περισσότερους τίτλους, ἀλλὰ καὶ ἦταν καθαρόαιμος κληρικός τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Ὁ Ἰωάννης Ἀποκαυκος ἀντιλαμβάνεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν

τριαρχῆς Μανουήλ πίστευε ὅτι πρωταγωνιστὴς στὶς ἀντικανονικὲς χειροτονίες στὸ κρατίδιο τῆς Ἡπείρου ἦταν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀρχιδιάς Δημήτριος Χωματιανός, γι' αὐτὸ καὶ δὲν δίστασε νὰ τοῦ προσάψει ὑποτιμητικὸ χαρακτηρισμὸ: «*ἄνθρωπος ὢν ἐξωτερικός, ὡς οὕτως εἰπεῖν, καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείσεως ἀγευστος τὰ πολλά*». Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς εἰς βάρος τοῦ Χωματιανοῦ πλήγωσε τὸν Ἰωάννη Ἀποκαυκο καὶ τὸν ἀνάγκασε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐκθειάσει τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀρχιδιάς καὶ ὡς πρὸς τὸ ἦθος καὶ ὡς πρὸς τὶς γνώσεις (θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς), ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑποστηρίξει τὸ κανονικὸ καὶ τῆς ἐπιλογῆς του καὶ τῆς καταστάσεώς του (Ἀποκαυκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 272, 13-273, 17).

204. Μανουήλ πατριάρχου, *Ἐπιστ. 16*, Vasil'evskij, σσ. 268-269. Ἀποκαυκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 270-272.

205. Ἀποκαυκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 270, 26-30.

206. Ἀποκαυκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 276, 3-12.

νά δικαιολογήσει τις νέες χειροτονίες με τὰ ἐπιχειρήματα ὅτι δῆθεν δὲν ἔλαβε γνώση τοῦ περιεχομένου τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως, ὅτι δῆθεν εἶχε ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὴ γνησιότητα τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ, ἐπειδὴ στὴν ὑπογραφή τοῦ πατριάρχη ὑπῆρχε ἡ προσθήκη «καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης» καὶ ἐπειδὴ ἦταν ἐπικυρωμένο με δύο σφραγίδες (μολύβδινη καὶ κήρινη) καὶ τέλος ὅτι δῆθεν ἐκλέγονταν ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Ἡπείρου ἱκανοὶ ἐπίσκοποι γιὰ τις κενὲς ἔδρες μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου²⁰⁷. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ περνάει στὴν ἀντεπίθεση καὶ προσπαθεῖ ν' ἀντλήσει δικαιολογίες καὶ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν νέων χειροτονιῶν. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὰ συνοψίσει στὶς κατωτέρω θέσεις:

α) Ἐπειδὴ οἱ καιροὶ εἶναι ἀνώμαλοι, στὶς χειροτονίες ἐπισκόπων δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀκριβείας, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκονομίας²⁰⁸ καὶ ν' ἀποκομίζεται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο μεγαλύτερο πνευματικὸ κέρδος γιὰ τις πόλεις. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς οἰκονομίας τηρεῖται στὶς Ἐκκλησίες τοῦ Πόντου, ἐνῶ παλαιότερα ἐφαρμόστηκε σὲ περιπτώσεις χειροτονιῶν ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Ἀδριανουπόλεως²⁰⁹.

β) Ἐπειδὴ οἱ χειροτονίες ἀπὸ τις τοπικὲς Ἐκκλησίες οὔτε σχίσμα εἶναι οὔτε παρασυναγωγή. Γιὰ τὴν ἔκφραση τῆς ἐνόητας τοπικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀρκεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατριάρχη στὶς ἱεροτελεσιεῖς ἀπὸ τὸν χειροτονοῦντα καὶ τὸν χειροτονούμενο, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐκφώνηση στὶς εὐφημίες πρῶτα τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατριάρχη καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων²¹⁰.

207. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 271, 5-274, 1.

208. Γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς «οἰκονομίας» γενικότερα βλ. Ἀ. Ἀλιβιζάτου, *Ἡ οἰκονομία κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1949. Ἰερωνύμου Ι. Κοτσώνη, *Προβλήματα τῆς «ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας»*, ἐν Ἀθήναις 1957. Π. Μπρασιώτου - Π. Τρεμπέλα - Κ. Μουρατίδου - Ἀ. Θεοδώρου - Ν. Μπρασιώτου, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ οἰκονομία. Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἱ. Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι 1972. Π.Ι. Μπούμη, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ "οἰκονομία" κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον», *Ἐκκλησία* 48 (1971) 352-355. Τοῦ ἴδιου, *Κανονικὸν Δίκαιον*, Α', Ἀθήνα 1988, σσ. 52-71. Ἐννοεῖται ὅτι στὴν περίπτωσή μας ἡ «οἰκονομία» συνδέεται τόσο με τὴν ἐκλογὴ ὅσο καὶ με τὴ χειροτονία τῶν ἱεραρχῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἐπαρχίαι βρισκόνταν μέσα στὰ ὄρια τοῦ κρατιδίου τῆς Ἡπείρου, δεδομένου ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο διεκδικούσε τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα καὶ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας.

209. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σσ. 274, 8-275, 2.

210. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 17*, Vasil'evskij, σ. 275, 2-6. Οἱ ὄροι πὸς τίθενται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο ὡς πρὸς τὴ διατήρηση τῆς ἐνόητας Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν εἶναι καὶ λογικοὶ καὶ κανονικοί, ἀλλὰ ὀδηγοῦν

γ) Ἐπειδὴ εἶναι δύσκολη καὶ ἐπικίνδυνη ἡ μετάβαση καὶ ἡ ἐπιστροφή τῶν ψηφιομένων στὴν καὶ ἀπὸ τῆ Νίκαια²¹¹.

δ) Ἐπειδὴ ἀντιδρᾶ δικαίως ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἡπειροῦ Θεόδωρος Δούκας στὴν ἀποστολὴ ἐπισκόπων ἀπὸ τῆ Νίκαια στὴν Ἡπειρο, ἀφοῦ θεωρεῖ παράλογο καὶ ἄδικο νὰ ἐλευθερώνη ὁ ἴδιος μὲ κόπους καὶ μόχθους καὶ αἷμα τὶς πόλεις ἀπὸ τοὺς Λατίνους καὶ νὰ τὶς παραδίδει στοὺς ὑπερόριους ἐπισκόπους ποὺ δὲν πονοῦν πραγματικὰ γι' αὐτές²¹².

ε) Ἐπειδὴ στὶς κατὰ τόπους Ἐκκλησίες καὶ στὴν Αὐλὴ τῆς Ἡπειροῦ ὑπάρχουν καὶ μορφωμένοι καὶ ἐνάρετοι ὑποψήφιοι γιὰ τὶς ἐπισκοπές²¹³.

στ) Ἐπειδὴ προσβάλλεται καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ ὁ θεσμὸς τῆς ἀρχιερωσύνης, ὅταν ἀποστέλλονται στὶς κατὰ τόπους Ἐκκλησίες ἐπίσκοποι ἀπὸ τῆ Νίκαια καὶ ἀποπέμπονται ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς ἡγεμόνες. Τέτοιο παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ ἐπίσκοποι ποὺ ἐστάλησαν στὰ μέρη τοῦ Βοσπόρου, τῆς Χερσώνας καὶ τῶν Σουγδουφύλων καθὼς καὶ στὴν αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας²¹⁴ (περίπτωση διακόνου Παμμακαρίστη)²¹⁵.

ζ) Ἐπειδὴ, ἂν ἀναμένεται ἡ πλήρωση ὅλων τῶν κενῶν ἐδρῶν ἀπὸ τῆ Νίκαια, ὁ λαὸς τοῦ Κυρίου θὰ μένει ἀποϊμαντος καὶ τὰ τῶν ἐκκλησιῶν θὰ καταφθεῖρονται²¹⁶.

η) Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Μανουὴλ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐπαινῆ τὸν ἡγεμόνα Θεόδωρο Δούκα γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν πλήρωση τῶν κενῶν θρόνων. Ἄν καὶ ἀπελευθερώνει τὶς πόλεις ἀπὸ τοὺς Λατίνους, δὲν ἀποβλέπει σὲ χρηματισμὸ καὶ δὲν θέλει νὰ ἐκμεταλλεῖται τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία καὶ μὲ ἔσοδά της νὰ καλύπτει μέρος τῶν πολεμικῶν δαπανῶν. «ἀλλ' ἄμα τέ τις ἤλω πόλεις αὐτῶ, καὶ ἄμα ἐπίσκοπον ἐν ταύτῃ θέλει καθίστασθαι καὶ τὴν λατινικὴν μαρτίαν διὰ τῆς ἡμετέρας ἀρρύπου καὶ θρησκείας καὶ ἀγιστείας ὥσπερ ἀνακαθαίρεσθαι»²¹⁷.

ἀναπόφευκτα στὴν πολυδιάσπαση τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἐκτρέφουν τὸν ἐθνοφυλετισμὸ καὶ τὴν τάση κάθε ἡγεμόνα νὰ ἔχει τὴ δική του Ἐκκλησία.

211. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 275, 6-10.

212. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 275, 10-17.

213. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 275, 17-18.

214. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 275, 20-33.

215. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 275, 28-33. Πρβλ. Χρυσάνθου, μητροπολίτου Τραπεζούντος, «Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζούντος», Ἀρχεῖον Πόντου 3-4 (1933) 175-176.

216. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σσ. 275, 33-276, 3.

217. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 276, 3-25.

θ) Ἐπειδὴ ὁ Πατριάρχης μὲ τις χειροτονίες του σπεύδει νὰ ἐπιβραβεύει σὲ ξένους μόχθους καὶ εἰσάγει ξένους ἐπισκόπους, τοὺς ὁποίους οὔτε τοὺς γνωρίζει ὁ ἄρχοντας οὔτε ἔχει ἐμπιστοσύνη σ' αὐτούς²¹⁸.

ι) Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει μία βασιλεία καὶ ὁ Πατριάρχης βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ πολλὰς τοπικὰς Ἐκκλησίες, εἶναι ἀναγκαῖο κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία νὰ ὑπόκειται καὶ ὑποτάσσεται στὸν τοπικὸ ἄρχοντα²¹⁹.

ια) Ἐπειδὴ εἶναι ἐπικίνδυνο νὰ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν Πατριάρχη ἡ ἐξωτερικὴ ἐνότητα μὲ τις χειροτονίες τῶν ἐπισκόπων, ἐνῶ ὑφίσταται ἡ ἔνωση στὴν πίστη, στὴ λατρεία καὶ σ' ἄλλα. Ἡ στάση αὐτὴ τοῦ Πατριάρχου μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ πραγματικὴ διάσπαση τῶν Ὁρθοδόξων ἢ σ' ἔνωση χωρὶς τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ²²⁰.

ιβ) Ἐπειδὴ ἡ στάση τοῦ Πατριάρχου στὸ ζήτημα τῶν χειροτονιῶν τῶν ἐπισκόπων ὀδηγεῖ σὲ πολὺτροπὴ ταλαιπωρία καὶ καταστροφὴ τὶς ἐπισκοπὰς καὶ τὰ περὶ τὶς ἐπισκοπὰς, ἐνῶ οἱ πιστοὶ παραμένουν ἀποίμαντοι καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ νοσοῦν πνευματικά. Τὸ «ἀνεπισκόπητον ἀθεράπευτον» ἐστὶ. Ὅταν πεθαίνουν ἱερεῖς καὶ δὲν τοποθετοῦνται ἄλλοι στὴ θέση τους, προοδευτικὰ θὰ ἐκλείψει κάθε τι ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἱερωσύνη (ἱεροτελεσίαι, βάπτισμα βρεφῶν, ψαλμοδίαι, ὕμνοι, παννυχίδαι, «ἰασημὸς εἰς Θεόν, ἀγίων μνημόσυνα καὶ ἄλλα πάντα, ὅσα ὁ ἐπαινετὸς χριστιανισμὸς παραδέδωκε καὶ ἡ ἐκκλησία παρέλαβε»)²²¹.

ιγ) Ἐπειδὴ, ἐὰν ὁ Πατριάρχης πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπειλή του καὶ καθαιρέσῃ χειροτονούντας καὶ χειροτονουμένους, ἂν καὶ ὁ τοπικὸς ἡγέτης ἔδωκε ἐντολὴ νὰ τελεσθοῦν οἱ χειροτονίες, θὰ δημιουργήσῃ μεγαλύτερο σχίσμα καὶ θ' ἀναρριπίσῃ ἱερὸ πόλεμο²²².

Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου εἶναι καὶ λογικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ καὶ ἰσχύουν κατ' ἐξοχὴν γιὰ τὴ μητρόπολη Νέων Πατρῶν, ἡ ὁποία παρέμεινε ἀνεπισκόπητη ἐπὶ δεκαεπτὰ περίπου ἔτη (1204-1222). Εὐθύνῃ γιὰ τὴν καθυστέρηση στὴν πλήρωση τοῦ κενοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου, ἀφοῦ ἡ πόλη εἶχε ἀπελευθερωθεῖ τὸ 1218, εἶχαν ὅλοι οἱ παράγοντες: Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο δὲν ἀναγνώριζε, ἔστω καὶ κατ' ἄκρην οἰκονομία, ὡς κανονικὰς τὶς χειροτονίες τῆς Συνόδου τῆς Ἠπεί-

218. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 276, 25-27.

219. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 276, 27-33.

220. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σσ. 276, 33-277, 14.

221. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σ. 277, 14-23.

222. Ἀποκαύκου, Ἐπιστ. 17, Vasil'evskij, σσ. 277, 23-278, 3.

ρου, ή Ἐκκλησία τῆς Ἡπείρου πού χειροτονοῦσε μόνο ἐκλεκτικὰ σὲ ὠρισμένες μητροπόλεις καὶ τέλος ὁ ἡγεμόνας Θεόδωρος Δούκας πού ἀρνήθηκε, ἄγνωστο γιὰ ποιὸ λόγο, νὰ ὑποστηρίξει τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ διακόνου Εὐθυμίου Τορνίκη, καὶ ἤθελε νὰ προωθεῖ στοὺς μητροπολιτικοὺς θρόνους δικούς του ἀνθρώπους. Ἡ ἀποδιοργάνωση τοῦ μητροπολιτικοῦ συστήματος στοὺς δεινοὺς καιροὺς τῆς Φραγκοκρατίας, ὁ συγκεντρωτισμὸς τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων, ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἄρχοντα τῆς Ἡπείρου στὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς καὶ ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων καὶ τέλος οἱ μεγάλες ἀποστάσεις πού χωρίζαν τὴν Ἡπειρο ἀπὸ τὴ Νίκαια καὶ τὸ ἐπικίνδυνο τῶν ταξιδιῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπέτειναν ὀξύτερα τὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν χειροτονιῶν τῶν ἐπισκόπων στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο. Πρὸς ἐπίλυση τοῦ προβλήματος ἔπρεπε πράγματι νὰ βρεθεῖ μία λύση κατ' οἰκονομία μέσα στὰ κανονικὰ πλαίσια τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Διαφορετικὰ ἡ ἀπειλὴ τοῦ σχίσματος μεταξὺ Νικαίας καὶ Ἡπείρου θὰ μεταβαλλόταν σὲ πραγματικότητα, ἐνῶ θὰ συνεχιζόταν ἡ σκανδαλώδης ἐπέμβαση τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἡπείρου στὴν ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων.

10. Μητροπολίτης Νέων Πατρῶν.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ καὶ χειροτονία τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη σὲ μητροπολίτη Νέων Πατρῶν (1222) ἔχομε μόνο μία μαρτυρία γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ νέου μητροπολίτη. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη «πρὸς τὸν Νέων Πατρῶν τὸν Μεσοποταμίτην τὸν καὶ Κοστομήρην λεγόμενον»²²³. Φαίνεται, λοιπόν, ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς ὅτι ὁ Κωστομοίρης ἐγκαταστάθηκε στὴν ἔδρα του καὶ ἄρχισε ν' ἀσχολεῖται μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἐπισκοπῆς του. Ἡ κατάσταση δὲν ἦταν καθόλου ρόδινη στὴν ἐπαρχία του. Ἡ ὀρθόδοξη μητρόπολη τῶν Νέων Πατρῶν εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ σχεδὸν ἐπὶ 17 ἔτη ἀποίμαντη χωρὶς μητροπολίτη καὶ ἀσφαλῶς μὲ πολλὰς ἐλλείψεις στὸ σῶμα τῶν ἱερέων, ἀφ' ἐνὸς μὲν γιὰ τὴν περιοχὴ εἶχε μεταβληθεῖ σὲ λατινικὴ ἐπισκοπὴ (1204-1218)²²⁴, ἀφ' ἑτέρου δὲ γιὰ τὴν οἱ φιλότιμες προσπάθειες πλησιοχώρων ὀρθοδόξων ἐπισκό-

223. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'. Πρὸς τὸν Νέων Πατρῶν τὸν Μεσοποταμίτην τὸν καὶ Κοστομήρην λεγόμενον*, Λάμπρου Β', σσ. 346-350.

224. Πρβλ. G. Fedalto, *La Chiesa Latina in Orientis, Vol. II. Hierarchia latina Orientis*, Verona 1976, σ. 169.

πων δὲν ἀρκοῦσαν νὰ καλύψουν ὅλες τὶς ἀνάγκες μὲ χειροτονίες κατωτέρων κληρικῶν²²⁵. Μάλιστα δὲν γνωρίζουμε, ἂν οἱ τρεῖς γνωστὲς ἀπὸ τὰ *Notitiae Episcopatum* ἐπισκοπὲς τῆς μητροπόλεως Νέων Πατρῶν, δηλαδὴ τῶν Μαρμαριτζάνων, τῆς Ἀγίας καὶ τῆς Βελλᾶς²²⁶, ὑφί-

225. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Φραγκοκρατίας καὶ τῆς Καταλανοκρατίας τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν ἀνέθετε τὴν ἐποπτεία τῶν ὑποδουλωμένων ἐπαρχιῶν σὲ πλησιοχώρους μητροπολίτες ἢ ἐπισκόπους. Οἱ τελευταῖοι διοικοῦσαν τὶς ἐπαρχίες αὐτὲς «*ψιλῶ ὀνόματι*» καὶ «*κατ' ἐπίδοσι*». Πρβλ. Ν. Γ. Ζαχαροπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ Φραγκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 146-147.

226. Βλ. J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981. Μόνο τὸ ὑπ' ἀριθμ. 13 (στ. 735-739) Τακτικὸ ἀναφέρει τρεῖς ἐπισκόπους ὑπὸ τὸν «τῶν Νέων Πατρῶν τῆς Ἑλλάδος» (ὁ Μαρμαριτζάνων, ὁ Ἀγίας, ὁ Βελλᾶς), ἐνῶ στὰ ὑπ' ἀριθμ. 7(684-685), 9(555-556) καὶ 10(666-667) Τακτικὰ μνημονεύεται μόνον ὁ Μαρμαριτζάνων. Στὰ μέσα τοῦ IB' αἰῶνα στὴ μητρόπολη τῶν Νέων Πατρῶν ὑπῆρχαν τρεῖς ἐπισκοπὲς (J. Koder - Fr. Hild, *Hellas und Thessalia*, σ. 223), ἀλλὰ ἐν συνεχείᾳ προοδευτικὰ ἐξαφανίστηκαν. Ὅταν διαβάζει κανεὶς παλαιότερες ἀλλὰ καὶ νεώτερες ἐργασίες σχετικὲς μὲ τὴν Ὑπάτη-Νέας Πάτρας, συναντᾷ ὑπὸ τὸν Νέων Πατρῶν τέσσερες ἐπισκοπὲς, ἦτοι: *Γαλάζων*, *Κουτζιάγρου*, *Σιβίκτου* καὶ *Βαριάνης*. Ἦδη ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ Κ. Γ. Μπὸνη, τὴν Ἀ. Ἀβραμῆα κ.ά. ἐρευνητὲς ὅτι ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα συγχύσεως. Οἱ ἐπισκοπὲς αὐτὲς ἀνήκουν στὴ μητρόπολη *Εὐχαϊτων Ἐλενοπόντου* (J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Not. No 7, 686-690, No 10, 668-672 καὶ No 13, 740-745. Πρβλ. Κ. Γ. Μπὸνη, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης)* [δεύτερον ἤμισον ἰβ' ἑκατ.] *Τὰ Σφρζόμενα*, ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 6. Ἀ. Π. Ἀβραμῆα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204*, σσ. 52-53). Τὸ λάθος κατ' ἀρχὰς εἶχε παρεισφρησῆ σὲ κάποια χειρόγραφα, ἀντίγραφα τῶν *Notitiae episcopatum* τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν συνεχείᾳ εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος σὲ διάφορες ἐκδόσεις. Αὐτὸ κατ' ἐξοχὴν ἰσχύει γιὰ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 10 *Notitia*, ἡ ὁποία γνώρισε ἀρκετὲς ἐκδόσεις καὶ μάλιστα οἱ παλαιότερες ἐγίναν κατὰ τὰ ἔτη 1596, 1648 καὶ 1729 (*Juris graeco-romani tam canonici quam civilis tomi duo* Johannis Leunclavii... *nunc primum editi cura* Marquardi Freheri, τ. 1, Francofurti 1596, σσ. 90-102, ἰδιαιτέρα σ. 100. J. Goar, *Georgius Codinus Cyropalata, De officiis magnae Ecclesiae et aulae Constantinopolitanae*, Parisiis 1648, σσ. 381-399, ἰδιαιτέρα σ. 397, Venetiis 1729, σσ. 328-343. Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις βλ. J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum*, σ. 308). Ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις αὐτὲς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες τὸ ἀνωτέρω λάθος μεταφέρθηκε καὶ καταχωρήθηκε σὲ μιὰ σειρὰ ἐρευνητικῶν καὶ μὴ ἐργασιῶν καὶ ἔτσι μεταβλήθηκε σὲ «παράδοση». Βλ. ἐνδεικτικὰ Μ. Le Quien, *Oriens Christianus, in quattuor patriarchatus digestus*, Parisiis 1740, σσ. 123-124. F.-C.-H.-L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, τ. 4, Paris 1826², σ. 67 (Κουτζιάγρου, Σιβίκτου καὶ Βαριάνης). Th. L. Fr. Tafel, «Symbolarum criticarum, geographiam Byzantinam spectantium, partes duae. Pars posterior. Pactum Francorum anni 1204 de partitione regni Graeci», *Abhandlungen der III. Classe d. k. Akad. Wiss.*, V Bd., III. Abth. (a) 1, München 1849, σ. 133. Fr. Tafel - G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit be-*

σταντο τότε και είχαν επισκόπους. Οί έρευνητές ακόμη δέν έχουν ανακαλύψει τις έδρες των τριών αυτών έπισκοπών²²⁷. Μιά σύντομη έπιστολή του μητροπολίτη 'Ιωάννου 'Αποκαύκου προς τον Νικόλαο Γοριανίτη, δούκα «*της έπισκέψεως 'Αχελώου*», δίνει άπλώς άφορημή για διατύπωση ώρισμένων σκέψεων. 'Η έπιστολή αυτή έχει ως έξης:

«Του αυτού προς τον Γοριανίτην κυρον Νικόλαον.

† *Πράγματα παρέχω σοι γράφων, τουτο δε και συ θέλεις, η γουν παυσαι του ημας αγαπών και απαλλαγώση πραγμάτων η αγαπών*

sonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts, I. Theil. (814-1205.), Wien 1856, σ. 489, σημ. 6. Κ. Ν. Σά-θα, *Χρονικόν ανέκδοτον Γαλαξειδίου, η 'Ιστορία 'Αμφίσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδορικού και των περιχώρων, από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων μετά προλεγομένων και άλλων ιστορικών, νυν πρώτον εκδιδόντος...*, εν ώ προσήρηται πραγματεία και πίναξ ανέκδοτων νομισμάτων του Μεσαίωvus, 'Αθήνησι 1865, σσ. 120-122. Σπ. Π. Λάμπρου, *Μιχαήλ 'Ακομινάτου του Χωνιάτου τα σωζόμενα*, τ. Β', εν 'Αθήναις 1880, σ. 558. Ζωσιμά 'Εσφιγμενίτου, «'Η Λαμία και τα πέριξ», *Προμηθεύς Βόλου* 7 (1895) 593. 'Ι. Γ. Βορτσέλα, *Φθιώτις η προς νότον της 'Οθρουσ*, εν 'Αθήναις 1907, σσ. 276-277. Ν. 'Ι. Γιαννοπούλου, «'Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας», *Έπετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός* 11 (1915) 208. Ξ. Γ. 'Αναγνωστοπούλου, *Ιστορία της 'Υπάτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, 'Αθήναις 1959, σ. 99. Θ. Α. Λαϊνά, «'Η Μητρόπολις Νέων Πατρών - 'Υπάτης», *Φθιώτις* 5 (1959) 231-232. 'Αρχιμανδρίτου Θεοφίλου Ν. Σιμοπούλου, *'Η 'Υπάτη. 'Η 'Εκκλησία - Μητρόπολις αυτής, λόγοι και συγγραφείς μητροπολίται*, 'Αθήναις 1981, σσ. 175, 176-177. Π. Ι. Τσιώνη, *'Ο νομός Φθιώτιδας. Προβλήματα - Δυνατότητες - Προοπτικές*, 'Αθήναις 1983, σσ. 76-77. 'Ωρισμένοι από τους άνωτέρω έρευνητές μάλιστα ξόδεψαν και φαιά ουσία του έγκεφάλου τους, για να έπισημάνουν τις έδρες των δήθεν τεσσάρων έπισκοπών της μητροπόλεως Νέων Πατρών μέσα στον σημερινό φθιωτικό και φωκικό χώρο! (π.χ. F.C.H.L. Rouqueville, Κ. Σάθας, 'Ι. Γ. Βορτσέλας, Ξ. Γ. 'Αναγνωστόπουλος, Θεόφιλος Ν. Σιμόπουλος, Π. Ι. Τσιώνης). 'Ο Θεόφιλος Ν. Σιμόπουλος μάλιστα άπέρριψε με άφοριστικό τρόπο και την όρθη θέση του Κ. Γ. Μπόνη με τα έξης λόγια: «'Η δέ γνώμη του Καθηγητού - 'Ακαδημαϊκού Κων/νου Μπόνη... ότι, ούδέποτε αί έπισκοποι Μαγμαριτζών, Γαζάλων, Κουτζιάγρου, Σιβίκτου και Βάριανης υπέκειντο τῷ Μητροπολιτικῷ Θρόνῳ Νέων Πατρών - 'Υπάτης, άλλ' εκ κακής αντιγραφής αναφέρονται ως υποκείμενοι αυτῷ, είναι άβάσιμος και σφαλερά». 'Η παραφιλολογία και παραίστορία όμως αυτή πρέπει επιτέλους να σταματήσει, διότι η πρόσφατη σχετικά κριτική έκδοση των *Notitiae episcopatum* της 'Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως από τον π. J. Darrouzès επιβεβαίωσε με τον πιδ πανηγυρικό τρόπο τα παλαιότερα πορίσματα του Κ. Γ. Μπόνη, της 'Α. 'Αβραμέα και γενικά της νηφάλιας έρευνας. 'Η 'Εκκλησία στον τομέα της όνομασίας των έπισκοπών της είναι αρκετά συντηρητική. 'Επρεπε να συμβούv κοσμογονικές μεταβολές σε μία περιοχή, για ν' αναγκασθεί να εξαφανίσει τα όνόματα των προγενέστερων έπισκοπών της και να τ' άντικαταστήσει καθ' ολοκληρίαν με νεώτερα.

227. Πρβλ. 'Α. Π. 'Αβραμέα, *'Η βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204*, σσ. 52-53, 177, 178. J. Koder - Fr. Hild, *Hellas und Thessalia*, σσ. 132, 215, 223.

ἴσθι πράγματα ἔχων' οἱ γὰρ πολλοὶ γνόντες, οἷος εἶ περὶ τὸν Ναυπάκτου, μεσίτῃ τούτῳ χρώνται πρὸς σέ. Ὁ χθὲς Ἁγίας, νῦν δὲ μοναχὸς ἀγιορίτης, δυσωπεῖ δι' ἡμῶν, τὸν αὐτοῦ συγγενῆ, ὃς τῇ τοῦ Χοιροσφάκτου ἐπεγάμβρευσε θυγατρὶ, ἔχειν τὴν ἀπὸ σοῦ πρόνοιαν ὄμμα τε ἰλαρὸν καὶ ὀπόσῃν αὐτὸς δοκιμάσεις ἐγγύτητα, τὰ ὑπ' αὐτὸν δὲ τὴν ἐνδεχομένην συντήρησιν, ὡς δὲ καὶ ἀπόλυσιν τοῦ [παρεισφθα]ρέντος ἀνθρώπου. Σὸν οὖν ἐστὶ τῷ καιρῷ καὶ τοῖς πράγμασι τὰς ἡμετέρας ἀξιώσεις μετρεῖν' καὶ πληρῶν μὲν αὐτὰς εὐφρανεῖς, ἀποπεμπόμενος δὲ... κριθὲν νοῦν ἔχον ἐμὲ οὐ λυπήσει, νοῦν καὶ αὐτόν, ὡς λέγουσιν, ἔχοντα. Πολυετήσοι σε ὁ Θεός»²²⁸.

Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μεσιτεύει στὸν Νικόλαο Γοριανίτη γιὰ τὰ συμφέροντα τοῦ γαμβροῦ κάποιου Χοιροσφάκτου, γιὰ τὸν εἶχε παρακαλέσει «ὁ χθὲς Ἁγίας, νῦν δὲ μοναχὸς ἀγιορίτης». Οἱ ἀπόψεις τῶν ἐρευνητῶν ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ Ἁγίας δίστανται. Παλαιότερα ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου S. Pétridès ἀναρωτήθηκε (μὲ ἐρωτηματικό), μήπως πρόκειται γιὰ ἐπίσκοπο τῆς μητροπόλεως Μύρων τῆς Λυκίας στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ παρεξήγηση αὐτὴ εἶναι ἐν μέρει συγγνωστή, ἀφοῦ ὁ Pétridès, ὅπως φαίνεται, στηρίχθηκε σὲ παλαιότερες ἐκδόσεις τῶν *Notitiae episcopatum*, σὶς ὁποῖες ἐμφανίζεται ὁμώνυμη ἐπισκοπὴ ὑπὸ τὸν μητροπολίτη Μύρων τῆς Λυκίας²²⁹. Ὁ V. Laurent ὀρθῶς συνδέει τὸν Ἁγίας μὲ τὴν μητρόπολη τῶν Νέων Πατρῶν, ἀφοῦ

228. Ἀποκαύκου, *Ἐπιστ. 18. Πρὸς τὸν Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον*, ἔκδ. S. Pétridès, «Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits», *Izvestija Russkago Arheologičeskago Instituta v Konstantinopole* 14, 2-3 (1909) 90. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 252.

229. S. Pétridès, «Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits», σ. 90, σημ. 2. Ὁ S. Pétridès, ἐκτὸς ἀπὸ τῶν ἐκδόσεων τῶν J. Leunclavius (σ. 94) καὶ J. Goar (σσ. 344, 374, 388) ποὺ μνημονεύονται στὴ σημείωση 226, μποροῦσε νὰ ἔχει ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν ἐξῆς ἐκδόσεις: Γ. Α. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. 5, Ἀθήνησι 1855, σ. 479. PG 107, 336D, 364C, 376B. G. Parthey, *Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatum. Accedunt Nili Doxapatrii Notitia patriarchatum et locorum nomina immutata*, Lipsiae 1866, Not. 10, 363 καὶ 13, 215, σσ. 209, 251. H. Gelzer, *Georgii Cyprii Descriptio Orbis Pomani. Accedit Leonis imperatoris Diatyposis genuina adhuc inedita. Edidit praefatus est commentario instruct...*, Berolini 1890, σ. 1418, σ. 69. Τοῦ ἴδιου, «Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum. Ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte», *Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften* 21 (1900), μέρος III, σ. 554, σ. 316. Τελικὰ πάντως διαπιστώνει κανεὶς ὅτι ὁ S. Pétridès μποροῦσε νὰ στηριχθεῖ μόνο σὶς τρεῖς τελευταῖες ἐκδόσεις, σὶς ὁποῖες ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς γραφές: «ὁ Σκνώμων ἦτοι τῆς Ἁγίας», «ὁ Σκάμων ἦτοι τῆς Ἁγίας», «ὁ Σκάμων ἦτοι τῆς Ἁγίας» καὶ «ὁ Σκάμων ἦτοι τῆς Ἁγίας».

μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ὑπῆρχε καὶ σ' αὐτὴν ἐπίσκοπή²³⁰. Κατὰ τοὺς J. Koder καὶ Fr. Hild, ἡ μνημονευόμενη ἐνταῦθα «Ἁγία» ἴσως πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε τὸ 1198 ἀπὸ τὸ μοναχὸ Μύρωνα στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Μόρνου (6 χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ Λιδωρίκι) καὶ εἶναι γνωστὸ ὡς «Ἁγία Μονή»²³¹. Ὁ Β. Κατσαρὸς ἔχοντας ὑπ' ὄψη τὴν ἀνωτέρω θέσιν καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι «ἡ διατύπωση ταιριάζει ν' ἀποδοθεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου στὸν ἀνώνυμο συγγενῆ τοῦ Χοιροσφάκτου». Συγχρόνως διατείνεται ὅτι πρέπει μᾶλλον ν' ἀποκλεισθεῖ ἡ περίπτωση ὁ ἀνώνυμος νὰ ἦταν μοναχὸς τῆς Ἁγίας πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ὡς ἐπιχειρήματα προσκομίζει τὰ ἑξῆς δύο: «α) γιὰτὶ ὅπως παρατηρεῖ ὁ Laurent ἡ ἐπωνυμία ὁ + γεν. τόπου στὰ βυζαντινὰ χρόνια δὲν ἀποχωρίζεται καὶ παραδίδεται μαζί, ὅταν πρόκειται γιὰ μονές· β) ἂν ὁ ἀνώνυμος ἦταν μοναχὸς στὴ μονὴ Ἁγίας, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ προτάσσεται τὸ *ἁγιορείτης* καὶ νὰ ἔπεται τὸ *μοναχός*, ἔνδειξη πού συνηγορεῖ ὅτι τὸ πρόσωπο κατεῖχε μᾶλλον ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα»²³². Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος, τέλος, δὲν ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχικῆς ιδιότητος τοῦ Ἁγίας, μάλιστα ἀποσυνδέει τὸν ἀνώνυμο ἁγιορείτη μοναχὸ ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὄρος τοῦ Ἄθωνος καὶ δέχεται ὅτι «ὁ μοναχὸς ἀσκήτευε στὴ Βαρέσοβα, τὸ ἅγιο ὄρος τῆς βυζαντινῆς Αἰτωλοακαρνανίας»²³³.

Μετὰ ἀπ' αὐτὴ τὴ σύντομη περιήγηση στὸν κόσμον τῆς ἔρευνας, τῶν θεωριῶν, τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν ἀπόψεων πρέπει κανεὶς νὰ ὁμολογήσει ὅτι ἡ φράση «ὁ χθὲς Ἁγίας, νῦν δὲ μοναχὸς ἁγιορείτης» εἶναι γενικὴ καὶ ἀόριστη καὶ κατὰ συνέπεια ἐπιτρέπει ἢ μᾶλλον ἀναγκάζει τὸν κάθε ἐρευνητὴ νὰ διατυπώσει ποικίλες λύσεις. Πάντως αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ ἡ φράση συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ ἐπίσκοπον καὶ ὄχι γιὰ ἡγούμενον τῆς Ἁγίας μονῆς. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ κλασικὴν περιπτώσιν μνείας ἐπισκόπου μὲ γενικὴν

230. V. Laurent, *Les Corpus des sceaux de l' empire byzantin, tome V: L' Église, Première partie I. L' Église de Constantinople. A. La Hiérarchie*, Paris 1963, No 510, σσ. 374-375.

231. J. Koder - Fr. Hild, *Hellas und Thessalia*, σ. 169. Πρβλ. Εὐ. Μαστροκώστα, «Κτιορικὴ ἐπιγραφή Ἁγίας Μονῆς Δωριδος», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 23 (1953) 355-357.

232. Β. Κατσαροῦ, «Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν προβλημάτων βυζαντινῆς τοπογραφίας στὴ Δυτικὴ Στερεὰ (12ος-13ος αἰ.): Πηγὲς καὶ δεδομένα», *Βυζαντινὰ* 13₂ (1985) 1537-1538.

233. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 128, σημ. 139. Πρβλ. καὶ σ. 252.

του τόπου²³⁴. Ἄν γίνει δεκτὸ αὐτό, τότε δὲν εἶναι δύσκολος ὁ ταυτισμὸς τῆς ἐπισκοπῆς Ἀγίας. Στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν *Notitiae episcopatum* ἀπὸ τὸν J. Darrouzès ἐπισκοπῆς μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ὑπῆρχαν:

α) στὴ μητρόπολη Μύρων τῆς Λυκίας «ὁ Καύνου ἦτοι τῆς Ἀγίας» (Not. 7, 333) ἢ «ὁ Σκάμων ἦτοι τῆς Ἀγίας» (Not. 9,215· 10, 263-264) ἢ «ὁ Καύνου ἦτοι ὁ Ἀγίας» (Not. 13, 267)·

β) στὴν Κρήτη «ὁ Ἀγίας» (Not. 13, 477)·

γ) στὴ Λυδία «ὁ Ἀγίων» (Not. 7, 699) ἢ «ὁ Ἱεροκαισαρείας ἦτοι τῆς Ἀγίας» (Not. 13, 120-121)· καὶ

δ) στὴ μητρόπολη Νέων Πατρῶν «ὁ Ἀγίας», ὁ ὁποῖος κατελάμβανε τὴ β' θέση μετὰ τὸν *Μαρμαριτζάνων* καὶ πρὶν τὸν *Βελλᾶς* (Not. 13, 738)²³⁵.

Ἄπὸ τίς ἀνωτέρω τέσσερις περιπτώσεις πρέπει ν' ἀποκλεισθοῦν οἱ ὁμώνυμες ἐπισκοπῆς τῶν μητροπόλεων Μύρων τῆς Λυκίας, Λυδίας

234. Βλ. σχετικὰ Γ. Ι. Κονιδάρη, «Νέαι ἐρευναι πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ (34-156 μ.Χ.π.)», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* (1955-1956) 219. Τοῦ ἴδιου, *Περὶ τῆς φερομένης διαφορᾶς μορφῶν ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ (34-156 μ.Χ.)*. Πορίσματα φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρεύνης. Συμπληρωμένη καὶ βελτιωμένη ἔκδοσις τοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας (1957 σ. 17-51) κειμένου, Ἀθῆναι 1959, σσ. 48-49, 54. Ἡ καθιέρωση αὐτοῦ τοῦ τύπου μνείας ἐνὸς ἐπισκόπου μὲ τὸ ἄρθρο ὁ+γενικὴ πόλεως ἢ τόπου εἶναι προῖον πολυχρόνιας ἐξελιξέως. Στὴν ἀρχὴ ὁ ἐπίσκοπος χαρακτηριζόταν μόνον μὲ τὸ ὄνομά του (*Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος*). Λίγο ἀργότερα τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου συνδέθηκε μὲ τὸ ὄνομα τῶν πολιτῶν τῆς πόλεως, ὅπου εἶχε τὴν ἔδρα του (*Πολύκαρπος Σμυρναίων, Μελίτων Σαρδινῶν*), ἐνῶ σὲ μεταγενέστερους χρόνους ἡ γενικὴ τῶν πολιτῶν ἀντικαταστάθηκε μὲ γενικὴ τῆς πόλεως (*Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος, Ἀλέξανδρος Θεσσαλονίκης*). Τέλος πρὶν ἀπὸ τὴ γενικὴ τῶν πολιτῶν ἢ τῆς πόλεως προστέθηκε τὸ ἄρθρο ὁ (ὁ Ἀθηνῶν *Μιχαὴλ, ὁ Λαρίσης Ἀντώνιος*). Ὁ τελευταῖος τύπος ἐμφανίζεται κυρίως σὲ ὑπογραφεῖς πρακτικῶν Συνόδων. Ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν τελευταῖον αὐτὸν τύπο μὲ τὴν παραλείψην τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου, ὡς αὐτονόητου, προήλθε ἡ ὑπὸ συζήτηση μορφή μνείας κατὰ κανόνα ζώντος καὶ γνωστοῦ στὸν παραλήπτη ἐπιστολῆς ἐπισκόπου (ὁ +γενικὴ πόλεως ἢ τόπου, ὁ Ἀγίας). Ὁ τρόπος αὐτὸς μνείας τῶν συγχρόνων μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων εἶναι συνήθης στὴν ἐπιστολογραφίαν τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Ἄναφέρω ἐνδεικτικὰ ὠρισμένα παραδείγματα: ὁ Ἀθηνῶν=Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὁ Βουλγαρίας=Δημήτριος Χωματιανός, ὁ Δυρραχίου=Δοκειανός, ὁ Κερκύρων=Γεώργιος Βαρδάνης, ὁ Λαρίσης=Καλοσπῆτης κ.τ.δ.

235. Ὅλες οἱ παραπομπὲς στὶς *Notitiae episcopatum* γίνονται στὴν πρόσφατη ἔκδοση τοῦ J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981.

καὶ Κρήτης, καὶ γιὰ τὴν βρῖσκονταν μακριὰ ἀπὸ τὴν μητρόπολη Ναυπάκτου καὶ γιὰ τὴν ὄρισμένες ἀπ' αὐτὲς δὲν ἀνήκαν κἂν σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ κρατίδια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (ἢ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Βενετούς, ἢ Λυκία ὑπὸ τοὺς Σελτζούκους Τούρκους). Συνεπῶς ἀπομένει νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου γίνεται λόγος γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Ἀγίας τῆς μητροπόλεως Νέων Πατρῶν. Καὶ μόνο ἡ ἀπουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ (ἐπισκόπου) Ἀγίας δείχνει ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἀποκαύκος γράφει στὸ δούκα Νικόλαο Γοριανίτη γιὰ πρόσωπο γνωστό, τὸ ὁποῖο πρὶν τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὸ Ἅγιο Ὄρος ζοῦσε καὶ δροῦσε ἢ μέσα στὴν ἐπίσκεψη Ἀχελώου ἢ σὲ πλησιόχωρη περιοχὴ. Τέτοια ἦταν ἀσφαλῶς καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Ἀγίας τῆς μητροπόλεως Νέων Πατρῶν, στὴ Φθιώτιδα ἢ τὰ ὄριά της.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐπειδὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν Νικόλαο Γοριανίτη δὲν φέρει χρονολογία συντάξεως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορίσουμε μὲ ἀκρίβεια πότε ἔδρασε ὁ ἀνώνυμος ἐπίσκοπος Ἀγίας, πὸν μνημονεύεται στὴν πηγὴ μας. Μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ τὴν περίοδο τῆς δράσεως τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη στὴν μητρόπολη τῶν Νέων Πατρῶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1221/1222 καὶ ἔξῃς, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ προσέφερε τις ὑπηρεσίες του στὴν ἐπισκοπὴ του καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1222.

Στις δύσκολες αὐτὲς στιγμὲς ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης σκέφθηκε ὅτι θὰ μπορούσε ν' ἀντλήσει θάρρος, δυνάμεις καὶ ἐλπίδες ἀπὸ τὸν γνωστὸ λόγιο ἱεράρχη μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη²³⁶. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (1217-1222) ὁ Μιχαὴλ εἶχε καταφύγει στὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου, γνωστὴ καὶ ὡς μονὴ τοῦ Κομνηνοῦ, κοντὰ στὶς Θερμοπύλες²³⁷, καὶ περνοῦσε ἐκεῖ τις τελευταῖες ἡμέρες τῆς ζωῆς του, τιμῶμενος ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους μοναχοὺς τῆς μονῆς. Ἐγραψε, λοιπόν, ὁ Κωστομοίρης μία ἐπιστολὴ καὶ τὴν ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Χωνιάτη. Δυστυχῶς ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Κωστομοίρη δὲν σώθηκε, λίγα πρά-

236. Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Χωνιάτη βλ. G. Stadtmüller, «Michael Choniates Metropolit von Athen (ca. 1138-1222)», *Orientalia Christiana* 33 (1934) 123-324. H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1977², σσ. 637-638. Φ. Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, Ἰωάννινα 1993.

237. Βλ. τὴν εἰδικὴ ἐργασία τοῦ Β. Κατσαροῦ, «Ἡ "κατὰ τὴν Ἑλλάδα" βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου, τελευταῖος σταθμὸς τῆς ζωῆς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη», *Βυζαντινακά* 1 (1981) 99-137.

γματα ὅμως γιὰ τὸ περιεχόμενό της μαθαίνουμε²³⁸ ἀπὸ τὴν ἀπάντη-
ση τοῦ Χωνιάτη. Στὴ χαμένη ἐπιστολὴ ὁ Κωστομοίρης ὡς «ἐραστής»

238. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*: *Πρὸς τὸν Νέων Πατρῶν τὸν Μεσοποταμίτην τὸν καὶ Κοστομήρην λεγόμενον*, ἔκδ. Σπ. Π. Λάμπρου, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', Ἀθήναι 1880, σσ. 346-350. Τὰ σχόλια τοῦ Λάμπρου ὡς πρὸς τὴν παρούσα ἐπιστολὴ (σσ. 650-651) πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται μὲ μεγάλη προσοχή, διότι περιέχουν πολλές ἀνακρίβειες. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. G. Stadtmüller, «Michael Choniates», σ. 265. Φ.Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, Ἰωάννινα 1993, σ. 187. Ἡ ἐπαναχρονολόγηση τῆς παρούσας ἐπιστολῆς σήμερα εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία, διότι τὰ δεδομένα στὴν ἔρευνα ἔχουν ἀλλάξει. Παλαιότερα ὁ G. Stadtmüller ἀπέφυγε νὰ χρονολογήσει ἀκριβῶς τὴ σύνταξή της, σημειώνοντας μόνον: «Υπ' ἀριθμ. 174 (ἐπιστολὴ) πρὸς τὸν Μεσοποταμίτη Κοστομήρη, τὸ μητροπολίτη τῶν Νέων Πατρῶν, ὁ ὁποῖος καταστάθηκε τὸ ἔτος 1218 ἢ 1219... Τὸ ἔτος 1218 συνειπῶς ἀποτελεῖ τὸ πρῶμο ὄριο» («Michael Choniates», σ. 265). Μὲ ἀπλὰ λόγια, κατὰ τὸν Stadtmüller, ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐγράφη τὸ ἑνωρίτερο τὸ ἔτος 1218, ἀφοῦ τότε ὁ Ἰωάννης Κωστομοίρης ἐξελέγη μητροπολίτης Νέων Πατρῶν. Μὲ τὴν ἴδια συλλογιστικὴ προσεγγίζει τὸ πρόβλημα καὶ ὁ Β. Κατσαρός, ἀφοῦ συνδέει τὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πόλεως τῶν Νέων Πατρῶν ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη γιὰ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς πόλεως: «Τὸ συμβᾶν αὐτὸ μπορεῖ νὰ χρονολογηθῆ τὸ ἑνωρίτερο τὸ 1219 καὶ τὸ γράμμα δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἄσχετο μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κωστομοίρη. Ὁ Κωστομοίρης, ἐξ αἰτίας τῶν συζητήσεων περὶ τὴν πλήρωση τῆς ἐπισκοπικῆς ἑδρας, μποροῦσε νὰ ἤθελε νὰ ἰδεῖ τὸν Μιχαὴλ Χωνιάτη καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ, ἀφοῦ ὁ Μιχαὴλ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βρισκόταν πολὺ κοντὰ στὴν Ἰπάτη» («A contribution to the exact dating of the death of the byzantine historian Niketas Choniates», XVI. Internationaler Byzantinistenkongress Akten, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinist* 32/3 [1982] 87). Τέτοιες ὅμως καὶ παρόμοιες θέσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν δεκτές, διότι ἀνωτέρω στὴν ἐργασία διαπιστώθηκε ὅτι χρονολογικὰ πρέπει νὰ διαχωρισθοῦν ἡ ἄλωση τῶν Νέων Πατρῶν καὶ ἡ πλήρωση τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς πόλεως. Ἡ πρώτη ἔγινε τὸ 1218, ἐνῶ ἡ δευτέρα ἔλαβε χώραν περίπου μετὰ ἀπὸ τέσσερα ἔτη (1222), ἤτοι μετὰ ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς πόλεως τῶν Σερρών (τέλος 1221) καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τοῦ γράμματός τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ πρὸς τὸν μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀπόκαυκο (Φεβρουάριος 1222), δηλαδὴ στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοιξέως τοῦ 1222. Συνειπῶς ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη πρὸς τὸν μητροπολίτη Νέων Πατρῶν Ἰωάννη Κωστομοίρη πρέπει νὰ ἐγράφη στὸ τέλος τῆς ἀνοιξέως τοῦ 1222 ἢ τὸ θέρος τοῦ ἴδιου ἔτους, ἀφοῦ τὸ περιεχόμενό της προϋποθέτει ὅτι ὁ νεοχειροτονηθεὶς μητροπολίτης ὄχι μόνον εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴν ἑδρα του, ἀλλὰ καὶ εἶχε γνωρίσει τὴν οἰκτρὴ κατάστασή της καὶ τὰ ὀξύτατα προβλήματά της. Ὅλα αὐτὰ ὅμως προϋποθέτουν πάροδο εὐλογου, ἔστω, χρόνου. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς τῶν γεγονότων μᾶλλον θὰ πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ἦταν ἤδη νεκρὸς τὴν 28.2.1222 (Β. Κατσαρός, «Ἡ "κατὰ τὴν Ἑλλάδα" βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου», σ. 127) καὶ νὰ ἐπανέλθει καὶ πάλι στὸ προσκηνίον ἡ παλαιότερη θέση, κατὰ τὴν ὁποία ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν πέθανε «μετὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1222» (V. Laurent, «Μιχαὴλ. Ὁ Χωνιάτης», *ΘΗΕ* 8 [1966] 1205).

«τοῦ κατ' ἀρετὴν καὶ λόγον ἀκηράτου κάλλους»²³⁹ ἔπλεκε τὸ ἐγκώμιο τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, ἐξέφραζε τὴ λύπη του, γιατί δὲν τοῦ ἦταν εὐκολο «καὶ σωματικοῖς ὄμμασιν ὄψεσθαι» αὐτόν²⁴⁰, τοῦ περιέγραφε τὴν ἐλπιδοφόρα ἐξέλιξή του στὸν κλῆρο «τῆς μεγίστης τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μητρὸς» (Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου) ὡς τὸ ὄφρικο τοῦ διδασκάλου («διδασκαλικοῦ βατῆρος ἐπιβάς»), τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὴ μὴ προώθησή του στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ κλήρου στὴ Νίκαια καὶ τὴ μετανάστευσή του στὸ κράτος τῆς Ἡπείρου πρὸς ἀναζήτηση καλύτερης τύχης, τοῦ ἐξέθετε τὸν πόνο του γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ οἰκείου του κόσμου στὴ Νίκαια²⁴¹ καὶ ἴσως τὴ διάψευση τῶν ἐλπίδων του στὴν Ἑλλάδα καὶ τέλος τὸν προέτρεπε νὰ τοῦ γράψει ἐπιστολή, μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας θὰ τοῦ ἀπαλύνει τὸν πόνο, θὰ θεραπεύσει τὴ νοσοῦσα ψυχὴ του καὶ θὰ τοῦ μεταγγίσει κουράγιο, γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὰ νέα δύσκολα μητροπολιτικά του καθήκοντα²⁴².

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Χωνιάτη στὸν Κωστομοῖρη ἦταν σωστὴ ψυχρολουσία. Ὁ γηραιὸς μητροπολίτης Ἀθηνῶν, διεκτραγωδώντας τὰ γεράματά του καὶ τὰ δεινά του, τονίζει στὸν ἐπιστολογράφο του: ὅτι ἢ ἐπωδὴ ἀπὸ τὴ φωνὴ μου, ἐὰν τυχὸν δὲν θὰ προσθέσει πόνο στὰ τραύματά σου, ὅμως ὅπωςδήποτε θὰ ἐξαφανισθεῖ στὸ ἄπειρο ὡς ψίθυρος γριούλας πὺ φλυαρεῖ, «εἰ μὴ ἄρα σὺ ὡς ἀγγίνους ἀνὴρ καὶ σοφὸς τὸ ἡμέτερον ταῦτοπαθὲς εἰς οἰκεῖον σεαυτοῦ μετασκευάσεις ἴαμα. Κοινωνία γὰρ συμφορῶν μέγα ψυχῆς φάρμακον καὶ ὡς τὸ ζητεῖν τὸν συλλυπούμενον καὶ οὐχ εὐρίσκειν ὀδύνης ἐπίτασις, οὕτως τὸ ἔχειν τὸν συναλοῦντα οὐ φαύλη τοῦ πιέζοντος ἄνεσις»²⁴³.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ ἀρχίζει ἡ θητεία τοῦ Ἰωάννου Κωστομοῖρη ἢ Μεσοποταμίτη στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Νέων Πατρῶν, ὁ κεντρικὸς ἥρωας τῆς παρούσας μελέτης εἰσέρχεται στὸ πεδίο τῆς λήθης. Ὁ ἴδιος εἶχε φροντίσει νὰ καταστρέψει τὶς γέφυρες πὺ θὰ τὸν συνέδεαν μὲ τὴν τότε ἐπικαιρότητα καὶ θὰ τοῦ διαιώνιζαν τὴ μνήμη. Οἱ φιλοδοξίες του καὶ οἱ ἀστοχες ἐνέργειές

239. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σ. 348, 18-19.

240. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σ. 347, 2-10.

241. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σ. 349, 12-20.

242. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σ. 348, 17-18: «Σὺ δ' ἀλλὰ καὶ γράμμα ἐγγαραχθῆναί σοι προσλιπαρεῖς».

243. Μιχαὴλ Χωνιάτου, *Ἐπιστ. ροδ'*, Λάμπρου Β', σ. 349, 21-29.

του τὸν ἔφεραν σὲ σύγκρουση μὲ τὸν τότε πανίσχυρο μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀπόκαυκο καὶ ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ διακοπεῖ ἢ τόσο θερμὴ ἀλληλογραφία τους. Ὁ νέος ἀλληλογράφος του, ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, δὲν ἔμελλε νὰ ζήσει πολὺ γιὰ νὰ συνεχίσει αὐτὸς νὰ γράφει τὴν ἱστορία τοῦ Ἰωάννου Κωστομοίρη μέσα ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν ἐπιστολῶν του. Ἀπλῶς πρόλαβε ν' ἀποστείλει στὸν γείτονα μητροπολίτη Νέων Πατρῶν ἴσως τὸ κύκνειο ἄσμα του.